

МОВО ЗНАВСТВО

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ
ІНСТИТУТУ МОВознавства
ім. О. О. ПОТЕБНІ
ТА УКРАЇНСЬКОГО
МОВНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО
ФОНДУ
НАН УКРАЇНИ

БЕРЕЗЕНЬ
КВІТЕНЬ

2014

ЗАСНОВАНИЙ У СІЧНІ 1967 РОКУ
ВИХОДИТЬ ОДИН РАЗ
НА ДВА МІСЯЦІ

ЗМІСТ	Скляренко В. Г. До питання про «руські письмена» в Житті Костянтина Філософа. 1	3
	Вербич С. О. Трансформація українського онімного простору: внутрішньо- та позамовні чинники	15
	Іващенко В. Л., Туровська Л. В. Слов'янське зіставне, порівняльне і типологічне термінознавство кінця XX — початку XXI століть	24
	Космеда Т. А. Актуальні процеси мовлення чи «мовний смак» української сучасності?	44
	Коць Т. А. Літературна норма в прескрипціях кінця XIX — початку XX ст. і мовна практика	56
	Пономаренко О. А. Парадигмальний підхід до вивчення мовленнєвих жанрів у медичному дискурсі	62
	Пиц Т. Б. <i>Barbier</i> та його варіантні назви в німецькій, польській та східнослов'янських мовах	70

РЕЦЕНЗІЇ ТА АНОТАЦІЇ

Глушенко В., Орел А. Карпенко У. А. Трансляція смисла и трансформація значень первокорня	78
Тараненко О. Матіїв М. Д. Словник говірок центральної Бойківщини	82
Космеда Т. Лучик А., Антонова О., Дубровська І. Українсько-польський словник еквівалентів слова	84

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Хроніка	88
Лариса Іванівна Прокопова 	94

CONTENTS	Skliarenko V. H. On the «Rus’ian letters» mentioned in the Biography of Constantine the Philosopher. I	3
	Verbych S. O. The transformation of Ukrainian onimn space: intra- and extralingual factors	15
	Ivashchenko V. L., Turovska L. V. Slavic confrontative, comparative and typological terminology of the late 20 th — early 21 st centuries	24
	Kosmeda T. A. Current speech practices or «language taste» of the Ukrainian modernity?	44
	Kots T. A. Early 19 th — late 20 th century literary norm in prescription and language practice	56
	Ponomarenko O. A. Paradigmal approach to the research of speech genres in medical discourse	62
	Pyts T. B. <i>Barbier</i> and its variants names in German, Polish and East-Slavonic languages	70
	REVIEWS AND ANNOTATIONS	
	Hlushchenko V., Orel A. Karpenko U. A. Translation of content and transformation of meaning of the primary root	78
	Taranenko O. Matiiv M. D. The dictionary of the central Boikivshchyna dialects	82
	Kosmeda T. Luchyk A., Antonova O., Dubrovska I. Ukrainian-Polish Dictionary of word equivalents	84
	SCIENTIFIC LIFE	
	News items	88
	Larysa Ivanivna Prokopova 	94

ДО ПИТАННЯ ПРО «РУСЬКІ ПИСЬМЕНА» В ЖИТТІ КОСТЯНТИНА ФІЛОСОФА. 1

У статті наводяться різні точки зору дослідників щодо «русских писмен» у житті Костянтина Філософа. Відзначається достовірність відомостей у житті Костянтина. Зіставляються уривок про «русські письмена» із життя Костянтина і уривок про «слов'янські книги» із життя Мефодія (ці уривки автор статті вважає паралельними, спільними місцями обох життів) і робиться висновок, що «русські письмена» були слов'янськими письменами. Повідомлення в ряді джерел про переклад Костянтином (або Костянтином і Мефодієм) Святого Письма з грецької мови на руську розцінюються як ототожнення руської мови зі слов'янською. Робиться висновок, що давньослов'янська книжна мова первісно (до XI ст.) називалася руською або слов'янською (обидві назви вживалися як синоніми). Обґрунтовується положення, що в давнину руським письмом називали глаголичне письмо.

Ключові слова: життє, «русські письмена», руси, руська мова, слов'янські письмена, слов'янська мова, давньослов'янська книжна мова, глаголичне письмо.

У просторому або паннонському житті Костянтина Філософа (далі — ЖК) у VIII розділі — про місію цього святого в Хазарію (861 р.) розповідається, що в грецькому місті Херсонесі (слов'янська назва — Корсунь, нинішній Севастополь) Костянтин «обрѣте же тоу евангеліе и ѱалтирь роусьскими писмены писано, и чловѣка вѣрѣтъ глаголюща тоу вѣсѣдоу, и вѣсѣдова с нимъ, и слоу рѣчи прїимъ, своен вѣсѣдѣ прикладаа различнаа писмена, гласнаа и съгласнаа, и къ богоу молитвоу твора, вѣскорѣ начатъ чести и сказати, и мнози сѧ емоу дивлахоу, бога хвалаще»¹. Як зазначає М. К. Нікольський, повідомлення про «русські письмена» є найтемнішим, найзагадковішим місцем у так званому паннонському Житті Костянтина Філософа². Крім того, у наведеному уривку окремі вирази не зовсім зрозумілі (зокрема вирази *и слоу рѣчи прїимъ, своен вѣсѣдѣ прикладаа различнаа писмена*) і через це по-різному перекладаються дослідниками. Нижче подаємо свій переклад уривка: «знайшов же тут Євангеліє і Псалтир, написані руськими письменами, і людину знайшов, яка розмовляла тією мовою, і бесідував з нею, і розумів смисл того, що вона говорила; до своєї мови прикладаючи різні письмена, голосні і приголосні, і творячи молитву Богові, невдовзі почав читати і пояснювати, і багато хто дивувався йому, хвалячи Бога».

Вираз *своен вѣсѣдѣ прикладаа различнаа писмена, гласнаа и съгласнаа* інші дослідники перекладають інакше: «прикладав (рівняв) до своєї (південнослов'янської) мови (для ліпшого вивчення вимови) різні звуки голосні та приголос-

¹ Лавров П. А. Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности // Труды Славянской комиссии. — Ленинград, 1930. — Т. 1. — С. 12.

² Нікольський Н. К вопросу о русских письменах, упоминаемых в Житии Константина Философа // Изв. по рус. яз. и словесности АН СССР. — Ленинград, 1928. — Т. 1. Кн. 1. — С. 1.

ні» (І. І. Огієнко)³, «порівнював її письмена, голосні й приголосні, до своєї мови» (П. О. Лавров)⁴, «і, порівнявши її (мову, рос. речь.— В.С.) зі своєю мовою, розпізнав літери голосні і приголосні» (переклад Б. М. Флорі)⁵.

Розбіжність між нашим перекладом цього виразу і перекладами інших дослідників досить суттєва, і стосується вона дуже важливої частини наведеного повідомлення, у якій пояснюється, як саме Костянтин зміг прочитати невідомі письмена.

Інформативне значення наведеного повідомлення важко переоцінити. Воно засвідчує, що в Київській Русі часів Аскольда (60-ті роки IX ст.) уже були християни; вони мали власну церковну літературу, зокрема Євангеліє і Псалтир, написані «руськими» літерами, тобто перекладеними на «руську» мову (Костянтин навіть зустрів людину, яка розмовляла цією мовою). Усі ці свідчення суперечили поширеним уявленням, що слов'яни до Кирила й Мефодія не мали своєї писемності. Тому цитоване місце ЖК деякі дослідники (О. В. Горський⁶, О. М. Бодянский⁷, А. Куник⁸, А. С. Львов⁹ та ін.) намагалися піддати сумніву і проголошували його пізньою вставкою. Проте пізньою вставкою цитоване місце ЖК не могло бути, оскільки воно наявне в усіх 23 списках паннонського ЖК¹⁰. Та й навіть було б робити таку вставку, яка спрямована фактично на применшення заслуг великих просвітителів.

Значна частина дослідників розглядає слово *роуѣськыми* (*писмены*) в ЖК як результат перекручення (при переписуванні) іншого слова. В. В. Макушев припускає, що в одному з найдавніших списків ЖК сталася описка: замість *роуѣськыми* «візантійський, грецький» оригіналу переписувач написав *роуѣськыми* або *роуѣськыми*¹¹. Проте, коли б це було так, тобто коли б знайдені книги були написані суто грецьким письмом чи навіть кирилицею, у Костянтина не виникло б ніяких труднощів у їх читанні. До того ж залишається неясною мова знайдених Костянтином книг. «Але як би ми не розшифровували гіпотезу Макушева, — зазначає Г. А. Ільїнський, — одне ясно, що вона являє собою лише гру дотепного розуму, не більше»¹².

Г. А. Ільїнський вважає, що в оригіналі ЖК стояло слово *проуѣськыми* (< *фрорѣськыми* < *фржжѣськыми*) «франкськими», яке при переписуванні набуло форми *роуѣськыми*, а останнє пізнішими переписувачами було осмислене як

³ Огієнко І. І. «Руські» переклади в Херсонесі в 860 р. // Юбіл. зб. на пошану акад. Д. І. Багалія. — К., 1927. — С. 372.

⁴ Лавров П. Кирило та Методій в давньослов'янському письменстві. — К., 1928. — С. 254.

⁵ Сказания о начале славянской письменности. — М., 1981. — С. 78.

⁶ Горский А. В. Жития св. Кирилла и Мефодия // Кирилло-мефодиевский сборник. — М., 1865. — С. 9.

⁷ Бодянский О. О времени происхождения славянских письмен. — М., 1855. — С. 101.

⁸ Куник А. О записке готского топарха (По поводу новых открытий о Таманской Руси и крымских готах) // Зап. Императ. акад. наук. — СПб., 1874. — Т. 24. — С. 139.

⁹ Львов А. С. Някой въпроси от кирило-мефодиевската проблематика // Български език. — София, 1960. — Год. 10. Кн. 4. — С. 306–307.

¹⁰ Так міркує багато дослідників, див.: Ільїнський Г. Один епізод из корсунського періода жизни Константина Философа. — Slavia. — Praha, 1924. — Roč. 3. Seš. 1. — С. 45; Огієнко І. І. Знач. праця. — С. 358; Никольский Н. Знач. праця. — С. 3; Георгиев Е. Славянская письменность до Кирилла и Мефодия. — София, 1952. — С. 50; Истрин В. А. 1100 лет славянской азбуки. — М., 1963. — С. 103–104; Hauptova Z. Konstantinova misijní činnost a prameny slovan-ského písma // Slavia. — Praha, 1969. — Roč. 38. Seš. 4. — S. 568; Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. — К., 2007. — С. 123.

¹¹ Макушев В. История болгар в труде К. О. Иречка // Журн. М-ва нар. просвещения. — СПб., 1878. — Ч. 197. Май. — С. 99.

¹² Ільїнський Г. Знач. праця. — С. 50.

роу́сьскими і навіть росьськими¹³, тобто під «руськими письменами» слід розуміти франкські, власне готські літери. Проте, по-перше, у жодному із 23 списків ЖК слово проу́сьскими не зустрічається, в усіх списках чітко зазначено, що Євангеліє і Псалтир, знайдені Костянтином, були написані роу́сьскими писмены з різним правописом (у двох списках південнослов'янської редакції — роу́шками писмены, роу́шкымы писменем і в одному списку російської редакції — ростьскы писмены¹⁴). По-друге, пояснення Г. А. Ільїнського передбачає первісність форми роу́шки, представленої в південнослов'янських списках ЖК, але, як переконливо довів П. О. Лавров, згадану форму не можна вважати первісною¹⁵. «Форма роу́шки замість роу́ськыи була звичайна й поширена в давньо-сербських текстах»¹⁶. У сербів ш замість с знаходимо і в інших словах. По-третє, у XVI розділі ЖК готи названі своїм іменем (Готчѣи¹⁷), а не якимсь іншим, близьким до «русів». Крім того, слід узяти до уваги, що в цитованому уривку йдеться про мову, яку Костянтин добре знав: він навчився читати знайдені книги і розуміти прочитане, порівнюючи написане зі своєю власною мовою, а таке зіставлення можливе лише в тому випадку, якщо мова книг, знайдених Костянтином, була дуже близькою до мови, якою володів Костянтин. У ЖК наводиться повний перелік мов, якими володів Костянтин (слов'янська, грецька, латинська, арабська, давньоєврейська) і в цьому переліку готської мови немає¹⁸.

Цілий ряд дослідників (А. Вайян¹⁹, Р. Якобсон²⁰, Г. Г. Лант²¹, В. Кіпарський²², Т. А. Іванова²³, М. І. Толстой²⁴ та ін.) висловив припущення, що в оригіналі ЖК було не роу́сьскими писмены, а соу́рьскими писмены, тобто сирийськими літерами. Вагомою підставою для такого припущення послужило те, що в XVI розділі ЖК замість соу́ри в деяких списках наявне рўси²⁵. Проте в Сирії, яка ще в VII ст. була завойована арабами, сирийсько-християнські книги могли зберегтися до середини IX ст. лише в небагатьох таємних християнських общинах (через засилля мусульманської релігії та арабського письма), а тому появу таких книг у середині IX ст. в Херсонесі, так далеко від Сирії, «слід вважати майже неможливою»²⁶. До того ж у ті часи сирийської общини в Криму не було²⁷. Треба

¹³ Там же.— С. 62.

¹⁴ Лавров П. Кирило та Методій в давньослов'янському письменстві.— С. 18, 260.

¹⁵ Там же.— С. 18–19.

¹⁶ Там же.— С. 18.

¹⁷ Лавров П. А. Материали по истории возникновения древнейшей славянской письменности.— С. 62.

¹⁸ Так само міркують з приводу концепції Г. А. Ільїнського: Огієнко І. І. Знач. праця.— С. 367; Никольский Н. Знач. праця.— С. 2; Истрин В. А. Знач. праця.— С. 105; Сказания о начале славянской письменности.— С. 117. Комент. 10.

¹⁹ Vaillant A. Les «lettres russes» de la vie de Constantin // Revue des études slaves.— Paris, 1935.— Т. 15. Fasc. 1–2.— Р. 76.

²⁰ Jakobson R. Saint Constantin et la langue syriaque // Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves.— New York, 1939–1944.— Т. 7.— Р. 181–186.

²¹ Lunt H. G. Again the роу́сьскими писмены // Cercetări de lingvistică.— București, 1958.— Anul 3. Supliment.— Р. 323–326.

²² Кипарский В. О происхождении глаголицы // Климент Охридски : Материали за неговото чествуване по случай 1050 години от смъртта му.— София, 1968.— С. 95–96.

²³ Иванова Т. А. Еще раз о «русских письменах» (К 1100-летию со дня смерти Константина-Кирилла) // Сов. славяноведение.— М., 1969.— № 4.— С. 75.

²⁴ Толстой Н. И. Древняя славянская письменность и становление этнического самосознания у славян // Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья.— М., 1982.— С. 238.

²⁵ Vaillant A. Op. cit.— Р. 76.

²⁶ Истрин В. А. Знач. праця.— С. 105.

²⁷ Галкина Е. С. Тайны русского каганата.— М., 2002.— С. 375.

зазначити, що гіпотеза про сирійське письмо корсунських книг викликала в дослідників діаметрально протилежні оцінки: одні вважають її «найправдоподібнішою» (Ф. В. Мареш)²⁸, найпереконливішою (Б. М. Флоря)²⁹, інші — «особливо неправдоподібною» (В. О. Істрин)³⁰, «абсолютно довільною і неправдоподібною» (М. Брайчевський)³¹.

Болгарський дослідник І. Гошев вираз *роускыми писмены* в ЖК трактує як мимовільне перекручення або неправильне прочитання первісного *оускыми писмены*, причому під *оускымь* «вузьким» письмом він розуміє письмо, у якому позначаються лише приголосні, а голосні передаються крапками, рисочками та іншими знаками; на думку І. Гошева, «вузьким» письмом, згаданим у ЖК, найімовірніше, є самаритянське письмо³². Проте у ЖК завжди, коли йдеться про письмо, вказується на його належність якомусь народові, а не на зовнішній вигляд письма³³. Крім того, у цьому ж VIII розділі ЖК, безпосередньо перед цитованим уривком уже повідомлялося про самаритянські книги (*самаренскы книги*³⁴), які приніс Костянтину якийсь самаритянин (*самаранинъ*³⁵). Дуже сумнівно, майже неможливо, щоб у наступному (цитованому) уривку, де повідомляється про знайдені Костянтином Євангеліє і Псалтир, написані *роускыми писмены* (на думку І. Гошева, — *оускыми писмены*), ішлося теж про самаритянські книги.

Таким чином, усі розглянуті припущення, у яких слово *роускыми* / *роушьскымн* (*писмены*) в ЖК трактується як результат перекручення (при переписуванні) якогось слова, не викликають довір'я. Тому вважаємо, що цитований уривок слід сприймати буквально, довіряти йому і намагатися його осмислити. З приводу «руських письмен» ЖК Г. В. Вернадський зазначає: «Найпростіший шлях пояснення тексту — це читати його таким, яким він є, і погодитися з тим, що манускрипт дійсно був написаний по-руськи, тобто мовою південних русів...»³⁶.

Переважна більшість дослідників розуміє слово *роускыми* (*писмены*) в ЖК буквально, правда, вкладаючи в нього різний зміст. Ряд дослідників (П. Й. Шафарик³⁷, Є. Є. Голубинський³⁸, І. Г. Малишевський³⁹, П. Ф. Фортунатов⁴⁰ та ін.) вважає, що слово «руський» у ЖК стосується варягорусів у Таврії, які прийняли готське богослужіння, тобто тут під «руськими письменами» слід розуміти готське письмо (готське письмо називали руським, тобто норманським через бли-

²⁸ Славянская филология. — София, 1963. — Т. 2. Отговори на въпросите за научната анкета по литературознание... — С. 69.

²⁹ Сказания о начале славянской письменности. — С. 117. Комментар. 10.

³⁰ Истрин В. А. Знач. пр. — С. 105.

³¹ Брайчевский М. Знач. пр. — С. 124.

³² Гошев И. С какво писмо са били написани двете книги, които създателят на славянското писмо намерил в Херсон (към проблемата за произхода на славянското писмо) // Език и литература. — София, 1958. — Год. 13. № 4. — С. 249.

³³ Сказания о начале славянской письменности. — С. 116.

³⁴ Лавров П. А. Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности. — С. 12.

³⁵ Там же. — С. 11–12.

³⁶ Вернадский Г. В. Древняя Русь. — Тверь; М., 1996. — С. 351.

³⁷ Památky dřevního písemnictví Jihoslovánův / Sebr. a vyd. P. I. Šafařík. — 2-é vyd. — Praha, 1873. — S. VII (загальна передмова П. Й. Шафарика), IV (передмова П. Й. Шафарика до житія Костянтина Філософа) (Изворъ югослованскыхъ достопамятностей).

³⁸ Голубинский Е. История русской церкви. — М., 1881. — Т. 1. Ч. 2. — С. 291–292. Сноска 5.

³⁹ Малишевский И. Святые Кирилл и Мефодий, первоучители славянские. — К., 1886. — С. 45–49.

⁴⁰ Фортунатов Ф. О происхождении глаголицы // Изв. Отд-ния рус. яз. и словесности Императ. акад. наук 1913 г. — СПб., 1914. — Т. 18. Кн. 4. — С. 254.

зкiсть готської мови до мови норманiв). Проте, як зазначає М. Брайчевський, нормани не могли бути названi руссю, «бо на той час їх експансія на пiвдень Схiдної Європи ще не починалася»⁴¹, до того ж «в середині IX ст. нормани суцiльною масою лишалися язичниками»⁴². Крiм того, як уже зазначалося (див. с. 5), готи в XVI роздiлi ЖК названi своїм iменем (Готѣны), а не iменем росси чи русси. «Якщо письмо було готським, то чому автор житiя не називає його цим iменем?»⁴³ I якщо в ЖК iдеться про Євангелiє i Псалтир у перекладi Ульфiли (Ульфiла народився близько 311 р.), то хiба було це можливим, щоб у IX ст. мова перекладiв Ульфiли ще вживалася як жива розмовна мова, i Костянтин мiг би зустрiти людину, «глаголюща тою вестѣдоу»?⁴⁴

О. I. Соболевський теж думає, що слово «руський» у ЖК стосується скандинавських русiв, що мова корсунських Євангелiя i Псалтиря була русько-скандинавською⁴⁵. Учений при цьому посилається на оборонну промову Костянтина у Венецiї, у якiй серед народiв, що славлять Бога своїми мовами, згаданi й руси (поряд з вірменами, персами, грузинами, готами, обрами, хазарами, арабами, єгиптянами). «Якби згаданi тут руси були слов'янами, — пише О. I. Соболевський, — то чи не було б Кириловi найприроднiше замість посилянь на вірмен, єгиптян та iн. указати пілатникам, що слов'яни вже давно славлять Бога рiдною мовою? Ясно, що Кирило i автор його житiя вiдрiзняли слов'ян вiд русi i ставили русь в один ряд з вірменами, арабами, узагалі з неслов'янськими народами, i що корсунський руський належав до того самого племенi, якому зобов'язанi своїм походженням «руські» назви днiпровських порогiв i багато власних iмен «руських» у договорах Олега та Iгоря: у скандинавiзмі їхньому лiнгвiст, здається, не може сумнiватися»⁴⁶. Проте, як зауважує Г. Iльїнський, по-перше, iсторiя нічого не знає про скандинавський переклад Святого Письма, а по-друге, саме читання роуси — спiрне, оскiльки в бiльшостi спискiв наявне загадкове тиръси⁴⁷.

Деякi дослідники (В. Г. Васильєвський⁴⁸, Ф. Дворник⁴⁹, Ц. Тодоров⁵⁰, П. О. Лавров⁵¹ та iн.) припускають, що до рук Костянтина потрапила копія перекладу готською мовою Бiблiї, здiйсненого ще в IV ст. Ульфiлою, а оскiльки готська мова близька до мови норманiв, яких у Вiзантiї IX ст. називали «русами», то й готiв у Криму могли називати «русами». Проте, як уже зазначалося, готської мови Костянтин не знав (у перелiку мов, якими володiв Костянтин, готської мови немає), а тому не зміг би розiбратися в «руських письменах». I якщо знайденi Костянтином книги являли собою готський переклад Бiблiї IV ст., то знову ж таки хiба могло бути, щоб у IX ст. Костянтин зустрiв людину, яка говорила мовою, що вживалася п'ять столiть тому⁵². До того ж прихильники гот-

⁴¹ Брайчевський М. Знач. праця. — С. 125.

⁴² Там же. — С. 124.

⁴³ Георгиев Е. Знач. праця. — С. 50.

⁴⁴ Там же. — С. 51.

⁴⁵ Соболевский А. Кирилло-мефодиевские вопросы // Унив. известия. — К., 1885. — Год 25. № 9. Сентябрь. — С. 301.

⁴⁶ Там же.

⁴⁷ Ильинский Г. Знач. праця. — С. 56.

⁴⁸ Васильевский В. Русско-византийские исследования. — СПб., 1893. — Вып. 2. — С. ССХСІХ.

⁴⁹ Dvornik F. Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance. — Prague, 1933. — P. 187.

⁵⁰ Тодоров Ц. Происход и авторство на славянските азбуки // Славистичен сборник. — София, 1958. — Т. 1. Езикознание. — С. 49.

⁵¹ Лавров П. Кирило та Методiй в давньослов'янському письменстві. — С. 21.

⁵² Георгиев Е. Знач. праця. — С. 51; Георгиев Е. За началото на българската и славянската писменост // Език и литература. — София, 1966. — Год. 21. Кн. 1. — С. 62.

ської гіпотези мають на увазі кримських готів, які були православними, а Ульффіла створив письмо і переклав Біблію в середовищі придунайських готів, які були аріанами, і тому між тими і тими готами існували дуже слабкі зв'язки⁵³. Крім того, автор ЖК, ким би він не був, не міг сплутувати готів зі скандинавськими русами, тому що «готи, які давно зжилися з християнською цивілізацією, відрізнялися від своїх скандинавських побратимів, як небо від землі», і інші подібні випадки сплутування цих двох народів не засвідчені ні у візантійській, ні в слов'янській літературі⁵⁴. Слід зазначити також, що найбільший прихильник цієї гіпотези Ф. Дворнік згодом відмовився від своїх поглядів⁵⁵.

Д. Іловайський, обстоюючи слов'янське, а не урало-алтайське походження болгарських орд, які кочували в IX ст. степами південної Русі і в Криму, вбачає в руських книгах ЖК болгарський переклад Святого Письма⁵⁶. «Якби подібний переклад, — пише він, — існував у IX столітті власне руською мовою, то природно постає питання: чому ж Київська Русь, прийнявши християнство в X столітті, не скористалася перекладом своєю рідною мовою, а прийняла церковні книги мовою болгарською?»⁵⁷. Проте, як зазначає Г. Ільїнський, слов'янське походження болгарських орд навряд чи можна обґрунтувати, а коли б і вдалося це зробити, то ще треба було б довести існування на той час перекладів Святого Письма болгарською мовою⁵⁸. Через це гіпотеза Д. Іловайського була прийнята науковою громадськістю дуже холодно.

Деякі дослідники (Ф. Лебединцев⁵⁹, А. Гільфердінг⁶⁰, В. Ламанський⁶¹) вважають, що в цитованому уривку йдеться про привезені з Херсонеса книги, які Костянтин сам переклав слов'янською (болгарською) мовою ще до своєї хазарської місії, і які він узяв із собою в дорогу. Проте у 863 р. (до прибуття моравського посольства в Царград) Костянтин навряд чи міг розпочати переклад Святого Письма слов'янською мовою⁶². Крім того, залишається неясним, чому болгарська мова в ЖК названа руською.

Найбільше дослідників (з тих, що розуміють слово *роуцьскими* в ЖК буквально) вважає, що «руські письмена» в ЖК — це письмена давніх русів (східних слов'ян). При цьому перед кожним прихильником слов'янської гіпотези поставало питання, яким саме письмом були написані знайдені Костянтином у Херсонесі біблійні книги — глаголицею, кирилицею чи якимось іншим письмом. З цього питання думки дослідників розділилися. Одні думають, що книги, знайдені Костянтином у Херсонесі, були написані глаголицею (В. І. Григорович⁶³,

⁵³ Георгиев Е. За началото на българската и славянската писменост.— С. 62.

⁵⁴ Ильинский Г. Знач. прая.— С. 61.

⁵⁵ Dvornik F. Byzantské misie u slovanů.— Vyšehrad ; Praha, 1970.— S. 83.

⁵⁶ Иловайский Д. Разыскания о начале Руси.— М., 1876.— С. 139–140.

⁵⁷ Там же.— С. 139.

⁵⁸ Ильинский Г. Знач. прая.— С. 54.

⁵⁹ Лебединцев Ф. О жизни и трудах св. Кирилла и Мефодия, первоучителей славянских // Киев. епарх. ведомости.— 1862.— № 16.— С. 546. Примеч.

⁶⁰ Гильфердинг А. О Кирилле и Мефодии и тысячелетней их годовщине // Кирилло-мефодиевский сборник.— М., 1885.— С. 162–164.

⁶¹ Ламанский В. Славянское житие св. Кирилла как религиозно-эпическое произведение и как исторический источник // Журн. М-ва нар. просвещения.— СПб., 1904.— Ч. 351. Январь.— С. 173.

⁶² Ильинский Г. Знач. прая.— С. 53.

⁶³ Григорович В. О древней письменности славян // Журн. М-ва нар. просвещения.— СПб., 1852.— Ч. 73.— С. 167; Григорович В. Статьи, касающиеся древнего славянского языка.— Казань, 1852.— С. 69.

М. П. Погодін ⁶⁴, М. К. Нікольський ⁶⁵, П. Я. Черних ⁶⁶ та ін.), інші висловлюються на користь кирилиці (І. І. Срезневський ⁶⁷, В. В. Макушев ⁶⁸, В. Ф. Міллер ⁶⁹, І. І. Огієнко ⁷⁰, Е. Георгієв ⁷¹, В. О. Істрін ⁷² та ін.), а дехто припускає, що книги були написані слов'янськими рунами або рунічними «чертами і р'язами» (С. О. Геденов ⁷³, О. С. Архангельський ⁷⁴).

Відповідь на поставлене питання (глаголицю чи кирилицю названо «руськими письменами») закладена в цитованому уривку із ЖК. З цього уривка стає зрозумілим, що для Костянтина загадкою була графіка, але не мова знайдених біблійних книг ⁷⁵. Вияснивши, якому звукові відповідає кожна літера, Костянтин почав легко читати й розуміти прочитане. Коли б книги були написані кирилицею, більшість літер якої збігається за формою з грецькими літерами, то в Костянтина, що добре знав грецьку мову і грецьке письмо, не виникло б ніяких труднощів у розпізнаванні літер. Оскільки труднощі в освоєнні графіки знайдених книг у Костянтина все ж були, це свідчить на користь глаголиці, яка, на відміну від кирилиці, мало нагадувала грецькі літери.

Слід зазначити, що І. В. Ягич досить скептично поставився до свідчень цитованого уривка ЖК. «Проте, якщо розуміти все так, як розповідається в легенді, — писав видатний славіст, — тобто розуміти під руськими слов'ян, тоді слід би припустити, що Костянтин знайшов у Херсонесі не лише глаголичне письмо, а й готовий слов'янський переклад Євангелія та Псалтиря, отже, все істотне було зроблено кимось без нього й раніше його. Такий думці суперечать увесь хід і всі історичні свідчення того значущого культурного подвигу, який міцно пов'язаний з іменем Костянтина-Кирила...» ⁷⁶. І. В. Ягич навіть дорікав В. І. Григоровичу за те, що він, аргументуючи свою позицію, посиляється на відоме місце із ЖК, зрозумівши «цю легендарну звістку в буквальному значенні» і вбачаючи в «руських письменах» глаголичні письмена ⁷⁷.

Скептичне ставлення І. В. Ягича до цитованого місця в ЖК значною мірою було зумовлене відсутністю на той час історичних джерел, пам'яток (або недостатнім осмисленням існуючих тоді джерел, пам'яток), які могли б підтвердити існування до моравської місії Кирила та Мефодія «руських письмен», перекла-

⁶⁴ Погодин М. П. Речь, произнесенная в заседании московского общества любителей российской словесности // Кирилло-мефодиевский сборник. — М., 1865. — С. 125–128.

⁶⁵ Никольский Н. Знач. праця. — С. 37.

⁶⁶ Черных П. Я. К истории вопроса о «русских письменах» в житии Константина Философа // Учен. зап. Ярослав. пед. ин-та. — Ярославль, 1947. — Вып. 9. История СССР. — С. 3–14; Черных П. Я. Язык и письмо // История культуры древней Руси. — М.; Ленинград, 1951. — Т. 2. — С. 134.

⁶⁷ Срезневский И. Древние письма славянские // Журн. М-ва нар. просвещения. — СПб., 1848. — Ч. 59. — С. 65–66; Срезневский И. [Чтение на заседании археологического съезда] // Тр. I археолог. съезда в Москве 1869. — М., 1871. — Т. 1. — С. СХV–СХХI.

⁶⁸ Макушев В. Знач. праця. — С. 99.

⁶⁹ Миллер В. К вопросу о славянской азбуке // Журн. М-ва нар. просвещения. — СПб., 1884. — Ч. 232. Март. — С. 27.

⁷⁰ Огієнко І. І. Знач. праця. — С. 373–374.

⁷¹ Георгиев Е. Славянская письменность до Кирилла и Мефодия. — С. 52; Георгиев Е. Письменность россос // Cyrillo-methodiana. — Köln; Graz, 1964. — S. 381.

⁷² Істрин В. А. Знач. праця. — С. 105–106.

⁷³ Геденов С. Варяги и Русь : Ист. исслед. — СПб., 1876. — Ч. 2. — С. СХI. Примеч. 292.

⁷⁴ Архангельский А. С. Свв. Кирилл и Мефодий и совершенный ими перевод Св. Писания. — Казань, 1885. — С. 8–9.

⁷⁵ Брайчевський М. Знач. праця. — С. 128.

⁷⁶ Ягич И. В. Глаголическое письмо // Энциклопедия славянской филологии. — СПб., 1911. — Вып. 3. Графика у славян. — С. 64–65.

⁷⁷ Там же. — С. 64.

дів біблійних книг слов'янською (руською) мовою. В одній із своїх праць І. В. Ягич прямо про це пише: «Хто ж повірить, що в IX столітті в “руських” слов'ян був уже свій “руський” переклад Євангелія, відмінний від пізнішого, церковного, слов'янського?»⁷⁸

Насамперед відзначимо достовірність відомостей, які повідомляються в ЖК, на що вказує цілий ряд дослідників⁷⁹. Автор ЖК добре знає всі подробиці життя свого героя. Він точний навіть у таких дрібницях, як назви римських церков, у яких співалася у 868 р. слов'янська літургія⁸⁰. Як зазначає Е. Георгієв, «це життя являє собою пам'ятку, яка передає найвищою мірою правильно історичні факти»⁸¹, що пояснюється написанням ЖК невдовзі після смерті великого слов'янського просвітителя, а головне тим, що автором ЖК був безпосередній учень Костянтина і в написанні житія, як переконаний Е. Георгієв, брав участь сам Мефодій⁸². У зв'язку з цим заслуговує довір'я і повідомлення про знайдені Костянтином у Херсонесі книги, написані «руськими письменами». Тим більше, що в просторому або паннонському житії Мефодія (далі — ЖМ) у V розділі теж говориться про «слов'янські книги», які Бог явив Костянтину перед поїздкою в Моравію: «да тоу яви бѣ философу словѣньскы книги, и авнк оустронивъ писмена и весѣдоу съставляв поуги са ятъ моравьскааго»⁸³ («І тут явив Бог філософові слов'янські книги. І той, зараз же впорядкувавши письмена і текст (євангельський) склавши, вирушив до Моравії»). Так само перекладає і В. О. Істрин: «Тут явив Бог філософові слов'янські книги, і, зараз же впорядкувавши письмена і бесіду склавши, поїхав до Моравії»⁸⁴. Деякі дослідники (П. О. Лавров, Б. М. Флорія) цей уривок із ЖМ перекладають дещо інакше: «І явив Бог філософові слов'янське письмо. І зараз-таки, впорядкувавши письмена й зробивши переклад, він вирушив до Моравії» (П. О. Лавров)⁸⁵, «І тут явив Бог філософові слов'янське письмо. І той, швидко створивши письмена і склавши (з них) бесіду (євангельську), вирушив до Моравії» (Б. М. Флорія)⁸⁶. Відмінність у наведених перекладах (з одного боку, у нашому, з другого боку, у П. О. Лаврова і Б. М. Флорі) полягає насамперед у тому, що багатозначне слово *книгы* (мн.) «βιβλος / βιβλίον / βιβλία, книга / книги; γράφῃ, Святе Письмо; γράμματα, літера, письмо»⁸⁷ перекладено по-різному: «книги» (наш переклад) і «письмо» (переклад П. О. Лаврова і Б. М. Флорі). Проте в цитованому уривку при наявності поряд слова *писмена* трактувати *книгы* як синонімічне слову *писмена* нам видається не зовсім логічним і вмотивованим. Крім того, слід мати на увазі, що ЖМ часто перегукується з ЖК, обидва житія характеризуються наявністю паралельних місць, які часто доповнюють одне одного. Як зазначає

⁷⁸ Ягич И. В. Вопрос о Кирилле и Мефодии в славянской филологии.— СПб., 1885.— С. 51. Сноска 71.

⁷⁹ Срезневский И. Древние письмены славянские.— С. 65; Ильинский Г. Знач. праця.— С. 61; Георгиев Е. Славянская письменность до Кирилла и Мефодия.— С. 49; Галкина Е. С. Знач. праця.— С. 375.

⁸⁰ Ильинский Г. Знач. праця.— С. 61.

⁸¹ Георгиев Е. Славянская письменность до Кирилла и Мефодия.— С. 49.

⁸² Там же.

⁸³ Лавров П. А. Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности.— С. 72.

⁸⁴ Истрин В. А. Знач. праця.— С. 106.

⁸⁵ Лавров П. Кирило та Методій в давньослов'янському письменстві.— С. 302.

⁸⁶ Сказания о начале славянской письменности.— С. 97.

⁸⁷ Slovník jazyka staroslověnského.— Praha, 1973.— D. 2.— S. 91–92; Львов А. С. Очерки по лексике памятников старославянской письменности.— М., 1966.— С. 161.

П. О. Лавров, ЖМ «можна розглядати тільки як додаток до Костянтинового життя»⁸⁸, а IV, V і VI розділи ЖМ «тісно пов'язані з Костянтиновим життєм»⁸⁹. Паралельними місцями в обох життях ми вважаємо цитований уривок про «руські письмена» із ЖК (VIII розділ) і цитований уривок про «слов'янські книги» із ЖМ (V розділ)⁹⁰. Про паралельність цих місць в обох життях свідчать такі факти:

- а) в обох уривках ідеться про Костянтина Філософа;
- б) в обох уривках ідеться про подію, що сталася незадовго перед моравською місією Костянтина Філософа;
- в) в обох уривках ідеться про книги, що потрапили до рук Костянтина Філософа: про знайдені Костянтином в Херсонесі Євангеліє і Псалтир (у ЖК) і про книги, явлені Костянтину Богом (у ЖМ);
- г) в обох уривках зазначається, яким письмом були написані книги, що потрапили до рук Костянтина Філософа: знайдені Костянтином у Херсонесі Євангеліє і Псалтир були написані «руськими письменами» (у ЖК), і Бог явив Костянтину «слов'янські книги» (у ЖМ).

Якщо розглянуті повідомлення ЖК і ЖМ є спільними місцями обох життів, то їх можна розглядати як такі, що взаємно доповнюють одне одного. ЖМ доповнює ЖК таким чином (доповнення тут і далі ми виділяємо напівжирним шрифтом): знайдені Костянтином у Херсонесі Євангеліє і Псалтир, написані «руськими письменами», були **слов'янськими книгами**. ЖК доповнює ЖМ у такий спосіб: Бог явив Костянтиніві «слов'янські книги» **Євангеліє і Псалтир, написані «руськими письменами»**. Отже, проведене зіставлення паралельних місць в обох життях привело нас до висновку, що «руські письмена», про які йдеться в ЖК, були слов'янськими письменами.

Правильність цього висновку, зробленого лише внаслідок зіставлення ЖК із ЖМ, підтверджують історичні джерела давнього часу, зокрема булла папи Іоанна XIII чеському князеві Болеславу про заснування Празького архієпископства (971 р.), у якій ужито вираз «*rusciae aut sclavonicae linguae*», тобто у якій руська мова ототожнюється зі слов'янською⁹¹. У ряді джерел повідомляється про переклад Костянтином (або Костянтином і Мефодієм) Святого Письма з грецької мови на руську, що теж можна розцінювати як ототожнення руської мови зі слов'янською. За спостереженнями І. Гошева, це має місце в російських і південнослов'янських (але не болгарських) джерелах (списках), особливо з XV ст.⁹²:

1. В одному короткому, проложному житті Костянтина повідомляється, що Костянтин Філософ **прѣложи грѣцьскы азыкъ на роуцскыя книги**⁹³.

⁸⁸ Лавров П. Кирило та Методій в давньослов'янському письменстві.— С. 55.

⁸⁹ Там же.— С. 60.

⁹⁰ Складається враження, що ті дослідники, які слово **книгы** в цитованому уривку із ЖМ (V розділ) перекладають як «письмо», більш схильні зіставляти цей уривок з близьким за змістом уривком із XIV розділу ЖК: **въскорѣ же бѣ емоу гави, послуошае мѣтвы свои(х) ракъ. и абѣ сложи писмена, и начеть бесѣду писати еу(г)лѣскоу** (Лавров П. А. Материали по истории возникновения древнейшей славянской письменности.— С. 60). Ми вважаємо, що в цитованому уривку із ЖМ (V розділ) поєднані обидва наведені уривки із ЖК: той, що міститься у VIII розділі, відповідає першій частині уривка із ЖМ (**да тоу гави бѣ философу словѣньскы книги**), а той, що міститься в XIV розділі, відповідає другій частині уривка із ЖМ (**и авик оустронѣв писмена и бесѣдоу съставляв**).

⁹¹ Див.: Лавров П. Кирило та Методій в давньослов'янському письменстві.— С. 22; Огієнко І. Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян.— Жовква, 1938.— С. 58; Георгиев Е. Славянская письменность до Кирилла и Мефодия.— С. 50.

⁹² Гошев И. Знач. праця.— С. 248.

⁹³ Теодоров-Балан А. Кирил и Методий.— София, 1934.— 2.— С. 45.

2. У проложному житіі Костянтина XVII ст. зазначається, що Костянтин Філософ разом зі своїм братом Мефодієм переклав Святе Письмо *роуским азыком*⁹⁴.

3. У російському виданні Великого Часослова XVII–XVIII ст. Костянтина Філософа представлено як *из' еллинскаго на русскій азыкъ прѣложителя*⁹⁵.

4. У приписці до російського списку просторого житія Костянтина (рукопис Московської духовної академії) зазначено: *а грамота рѣс(с)каа тавилася, Ёгомъ дана, въ Корсѣни рѣсинѣ, ѿ неаже наѣчися философъ(ѣ) Конѣстантинь, и ѿтѣдѣ сложивъ и написавъ книги рѣс(с)кымъ азыкомъ*⁹⁶.

5. Костянтин Костенечський у своєму граматичному трактаті (XV ст.) указує на міжслов'янський характер книжної кирило-мефодіївської мови, яку не слід називати ні болгарською, ні сербською, а слов'янською, бо вона є мовою всіх слов'янських племен, але русі — найбільше (*того ра(д)и и книжевніи с(ы)ни ни вѣлгарскоу ни сръвскоу сѣю наричють, нь словѣнскоу, кже є(ст) вѣсѣхъ снхъ племень, нь вѣаже роусъ вещьше*)⁹⁷.

6. У трьох списках житія Костянтина, опублікованих О. М. Бодянським (житія № 3, 5, 6), повідомляється, що в Римі відправляли службу в церкві Святого Петра руською мовою (*рѣскы, роуски, роус(с)кы*)⁹⁸, тоді як в інших чотирьох списках (житія № 1, 2, 4, 7, усі не раніше XV ст.) сказано, що в Римі правили службу в церкві Святого Петра слов'янською мовою⁹⁹.

На наш погляд, наведені факти дозволяють зробити висновок, що давньослов'янська книжна мова первісно (до XI ст.) називалася руською або слов'янською. Обидві назви вживалися як синоніми. І про це чітко сказано в «Повісті временних літ»: «А словеньскый языкъ и рускый одно есть»¹⁰⁰ (наш переклад: «А слов'янська мова і руська — одне і те саме», так само перекладає О. М. Бодянський¹⁰¹). Д. С. Лихачов і Л. Є. Махновець перекладають цю фразу інакше: «А слов'янський народ і руський — один»¹⁰². Такий переклад ми вважаємо неправильним, і в цьому переконує подальший текст уривка: «от варягъ бо прозвашася Русью, а первое бѣша словене; аще и поляне звахуся, но словеньскаа рѣчь бѣ. Полями же прозвани быши, зане в поли сѣдяху, а языкъ словенски единъ»¹⁰³, смисл якого загалом такий: слов'янська мова названа руською, тому що слов'яни були прозвані (від варягів) руссю, але, хоча слов'яни звалися полянами, «мова в них була одна — слов'янська»¹⁰⁴ (а не дві назви: слов'янська і полянська, як було в попередньому випадку — слов'янська і руська).

Болгарський учений Е. Георгієв зазначає, що найдавніші руські та інші пам'ятки ототожнюють руську мову зі слов'янською¹⁰⁵ і наводить незаперечні докази слов'янського характеру руської мови¹⁰⁶.

⁹⁴ Там же. — С. 47.

⁹⁵ Див.: Гошев И. Знач. праця. — С. 248.

⁹⁶ Лавров П. А. Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности. — С. 37.

⁹⁷ Див.: там же. — С. 170.

⁹⁸ Кирилл и Мефодий. Собрание памятников... Паннонские жития: **Житие Константина Философа...** / Сост. О. Бодянским // Чтения в Императ. о-ве истории и древностей рос. при Моск. ун-те. — М., 1863. — Кн. 2. — С. 91, 154, 185.

⁹⁹ Там же. — С. 28, 63, 121, 219.

¹⁰⁰ Повесть временных лет. — М.; Ленинград, 1950. — Ч. 1. — С. 23 (сер. «Лит. памятники»).

¹⁰¹ Бодянский О. О времени происхождения славянских письмен. — С. 64.

¹⁰² Повесть временных лет. — С. 219; Літопис руський / За Іпатським списком пер. Л. Махновець. — К., 1889. — С. 16.

¹⁰³ Повесть временных лет. — С. 23.

¹⁰⁴ Літопис руський. — С. 16.

¹⁰⁵ Георгиев Е. Письменность руссов. — С. 374.

¹⁰⁶ Там же. — С. 380–381.

Болгарський учений І. Гошев схильний вважати, що книжна кирило-мефодіївська мова первісно називалася слов'янською. З XI ст., на думку вченого, на слов'янському півдні починає зростати впевненість, що Костянтин і Мефодій перекладали Святе Письмо болгарською мовою (і через це в болгарських копіях давніх пам'яток слово **словѣньскыи** в багатьох випадках було замінено на **българьскыи**); у той самий час на слов'янському сході в росіян зростає впевненість, що Святе Письмо було перекладено тими ж двома просвітителами руською мовою (і через це в російських копіях давніх пам'яток слово **словѣньскыи** в багатьох випадках було замінено на **роуцьскыи**); у XV ст. згадане зростання впевненості і на півдні, і на сході стало особливо сильним¹⁰⁷. Не заперечуючи того, що сказав болгарський учений про слов'янський південь (власне, про давню Болгарію), ми не можемо погодитися, що з XI ст. у російських, власне у східнослов'янських копіях давніх пам'яток (у тому числі і в східнослов'янських списках ЖК) слово **словѣньскыи** в багатьох місцях було замінено на **роуцьскыи**. Слово **роуцьскыи** разом зі словом **словѣньскыи** здавна вживалося як на слов'янському півдні, так і на слов'янському сході, просто на слов'янському сході воно краще збереглося (не було ніякого інтересу міняти його на інше слово), ніж на слов'янському півдні (де його і слово **словѣньскыи** охоче міняли на слово **българьскыи**).

З розглядуваним питанням ми схильні пов'язувати той факт, що деякі давні джерела називають Мефодія, архієпископа Велеградського, русином, пор. у Даліміла: «ten Arcybyscup rusyn byesse, mssyu swu slowynsky sluzyesse»¹⁰⁸. Ми пояснюємо це тим, що Мефодій перекладав Святе Письмо з грецької мови на руську, поширював «руське письмо», причому робив це активніше, ніж Костянтин. Адже те, що Костянтин і Мефодій, а особливо Мефодій, поширювали глаголичну писемність у Моравії і Паннонії¹⁰⁹, є загальновідомим фактом, а глаголичне письмо і «руське письмо», як покажемо нижче, — це одне й те саме.

О. М. Бодянский слушно зауважує, що невміння Костянтина читати знайдені біблійні книги, написані «руськими письменами», ще не свідчить на користь глаголичного письма цих книг¹¹⁰. «Насамперед, — пише він, — треба довести, що **росьски писмены** і глаголичні — одне й те саме...»¹¹¹. Слід зазначити, що такі свідчення існують. Ми маємо на увазі передусім Реймське Євангеліє (з 1554 р. знаходилося в соборі в Реймі), на якому присягали французькі королі при вступі на престол. Воно має 45 аркушів і складається з двох частин: перша частина (16 аркушів) написана кирилицею, друга (29 аркушів) — глаголицею. На ньому є запис, датований 1395 роком, у якому зазначається, що Євангеліє і послання написані слов'янською мовою (**словѣньскимъ ѣзкемъ**)¹¹². Та частина Євангелія, яка написана глаголицею, названа «письмом руським»: «а то писмо руське даль нѣбожтихъ карель. чтверти црь рзимски»¹¹³ («і це письмо руське подавав небіжчик Карл IV, імператор Римської імперії»). М. К. Нікольський припускає, «що назва глаголичного письма руським належить до архзаїзмів, успадкованих з глибокої давнини, і що під “руськими письменами” Паннонської

¹⁰⁷ Гошев И. Знач. праця.— С. 247–248.

¹⁰⁸ Див.: Лавров П. Кирило та Методій в давньослов'янському письменстві.— С. 22.

¹⁰⁹ Георгиев Е. Славянская письменность до Кирилла и Мефодия.— С. 83.

¹¹⁰ Бодянский О. О времени происхождения славянских писмен.— С. 100–101.

¹¹¹ Там же.— С. 101.

¹¹² Ганка В. Сазаво-Еммауское ѿстое блговестовование, ныне же Ремьское.— Прага, 1846.— С. 187; Нікольський Н. Знач. праця.— С. 36; Лесной С. Русь, откуда ты? — М., 2011.— С. 207.

¹¹³ Ганка В. Знач. праця.— С. 187–188; Нікольський Н. Знач. праця.— С. 36.

легенди слід розуміти глаголичне письмо»¹¹⁴. З цим висновком Н. К. Нікольського ми повністю згодні. Залишається вяснити, чому в давнину глаголичне письмо називали руським письмом.

V. H. SKLIARENKO

ON THE «RUS'IAN LETTERS» MENTIONED IN THE BIOGRAPHY OF CONSTANTINE THE PHILOSOPHER. 1

The author discusses various viewpoints upon «Rus'ian letters» mentioned in the Biography (Zhytije) of Constantine (Cyrill) the Philosopher. Emphasizing the reliability of the Biography as historical source and comparing the fragment on «Rus'ian letters» in it with the fragment on «Slavonic books» in the Methodius's Biography, he argues that they are the same fragments shared by the two Biographies, and the «Rus'ian letters» were Slavonic ones. Interpreting some sources' mention of the translation by Constantine (or both Constantine and Methodius) of the Holy Scriptures from Greek into Rus'ian, he identifies the Rus'ian language with the Slavonic, and infers that bookish Old Slavonic was originally (before the 11th ct.) called Rus'ian or Slavonic, the names being synonymous. Also, he substantiates his hypothesis that in ancient times, the Glagolitic alphabet was called Rus'ain.

Key words: biography (*zhytije*), «Rus'ian letters», the Ruses, the Rus'ian language, the Slavonic letters, the Slavonic language, the Old Slavonic bookish language, the Glagolitic alphabet.

¹¹⁴ Нікольський Н. Зазнач. праця.— С. 37.

ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ОНІМНОГО ПРОСТОРУ: ВНУТРІШНЬО- ТА ПОЗАМОВНІ ЧИННИКИ

У статті проаналізовано явище трансформації сучасного онімного простору української мови (на прикладі власних особових назв, ойконімів, відтопонімних прикметників, урбанонімів та ергонімів), що негативно відбивається на функціонуванні різних власних назв у мовній системі. Акцентовано увагу на внутрішньо- та позамовних чинниках такої трансформації.

Ключові слова: власна назва, онім, онімний простір, нормативна форма, ойконіми-радянізми, урбанонім, ергонім.

У середовищі ономастів — фахівців, які вивчають питання походження, будови, функціонування різноманітних власних назв, уже усталилася терміносполука *онімний простір* — сукупність власних назв усіх класів, уживаних у мові певного народу в конкретний історичний період для називання реальних і гіпотетичних об'єктів¹. Для ширшого загалу більш звичне й зрозуміле словосполучення *сукупність власних назв*. Як відомо, власними називають назви, надані конкретній особі, об'єкту для виділення її (його) з ряду однакових або подібних. Отже, основна функція власної назви, або оніма, — це не тільки називання, але й розрізнення однорідних предметів, об'єктів, тоді як загальні назви, навпаки, об'єднують, узагальнюють однорідні предмети й об'єкти, не диференціюючи їх.

В онімному просторі кожної мови представлені різноманітні власні назви — особові, географічні, назви установ та організацій, предметів матеріальної і духовної культури тощо. Кожна з них, уживаючись у певних мовних обставинах, виконує свою роль, спрямовану на задоволення комунікативних і пізнавальних потреб суспільства. Для успішної реалізації цієї мети необхідно створити відповідні умови функціонування онімів, що залежить як від окремого мовця, так і від колективу людей, від науковців-мовознавців і владних інституцій. Під відповідними розуміємо такі умови, коли кожна власна назва побутує в «здоровому» мовно-культурному просторі. Лише тоді вона безперешкодно доносить свою інформацію до освіченого споживача, не викликаючи в нього сумнівів щодо точності, правильності, доцільності вживання в тій або іншій мовленнєвій ситуації. У цьому контексті потребує конкретизації поняття «здоровий» мовно-культурний простір. Його позначаємо як середовище, сприятливе для функціонування всіх мовних одиниць, зокрема й онімів, для створення якого важливі як мовні, так і позамовні чинники. Серед мовних факторів, які окреслюють «обличчя» кожної власної назви, назовемо насамперед її відповідність сформованій мовній

¹ Словник української ономастичної термінології / Уклад. Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова. — Х., 2012. — С. 136 (далі — Бучко); див. також: Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. — Хмельницький, 2008. — Ч. 1. — 548 с.

нормі, адже онім, як і будь-яке інше слово, є елементом мовної системи, утворюється і змінюється за її законами. З-поміж позамовних факторів першорядну роль відіграє рівень духовної і політичної культури суспільства, його національної свідомості, яке, власне, й формує свій іменник. З цього приводу добре висловилося І. Д. Фаріон: «Ім'я не тільки “іменна” справа, а передусім духовна і політична... Це один із визначальних способів індивідуалізації етносу. Із зруйнуванням імені зникає увесь пласт культури...»².

У контексті викладеного закономірно постає питання: як зазначені мовні й позамовні чинники впливають на сучасний український онімний простір? Аналіз українських власних назв з погляду їхньої нормативності / ненормативності у вживанні, а також розуміння їхньої національномовної і культурної знаковості в нинішньому українському соціумі дає підстави виокремити з-поміж усього масиву української онімної лексики три групи пропріативів (< лат. *propria* *grorgia* ‘власна назва’) — антропоніми, топоніми і ергоніми, що є найчастотнішими в українськомовному вжитку.

У колі ономастичних досліджень власні особові назви людей, або антропоніми, завжди посідали пріоритетне місце. Це зумовлено як науковими зацікавленнями мовознавців — потребою вивчення структури, походження, особливостей функціонування й становлення в часопросторі різних груп власних особових назв — офіційних імен та їхніх зменшених розмовних варіантів, імен по батькові, неофіційних іменувань, прізвищ, так і інтересом звичайної особи передусім до свого імені, а вже потім до назви села, міста, регіону тощо. Якщо дослідження питань структури, семантики, етимології власної особової назви цікавить насамперед фахівців, то питання, пов'язані з правописною нормалізацією, доцільністю вживання імені в тій чи тій ситуації викликають інтерес ширшого загалу людей, що зумовлено як численними відхиленнями від норми в повсякденній мовній практиці, так і іншими чинниками, викликаними процесами демократизації, лібералізації, позбавлення колишніх ідеологем тощо.

Уже неодноразово зазначалося про нагальність потреби дальшого вдосконалення норм сучасної української літературної мови у сфері різних власних назв, зокрема в особових, оскільки чинний «Український правопис» не відповідає на всі питання нормування онімної лексики. Безпосередньо цій проблемі присвячено четвертий розділ «Українського правопису» — «Правопис власних назв». У ньому більш-менш чітко регламентовано написання українських імен, прізвищ, а також відмінювання імен, імен по батькові, прізвищ, відтворення іншомовних антропонімів українською мовою. Проте окремі аспекти цієї проблеми, як-от відмінювання українських прізвищ із суфіксом *-ів* на зразок *Марків*, *Стеців*, для яких чинний орфографічний кодекс допускає варіантні форми *Марківа* і *Маркова*, *Стеціва* і *Стецева* при органічному для фонетики української мови чергуванні *о*, *е* з *і*, а отже, нормативності саме форм *Маркова*, *Стецева* і т. ін., а також неврегульованість питання з передаванням імен із близькоспоріднених російської та білоруської мов, як-от *Міхаїл* чи *Михайло*, *Ніколай* чи *Микола*, створюють труднощі в сучасній мовній практиці. Додаткових проблем додає і входження в сучасний український іменник іншомовних особових назв, не завжди адаптованих до звукової системи української мови, наприклад *Гіллари* чи *Хіллари*, *Ганс* чи *Ханс*, функціонування розмовних іменних варіантів на зразок *Леся*, *Ярко* як офіційних, зафіксованих у документах, реєстрація імен для новонароджених під впливом мінливої мо-

² Фаріон І. Лінгвістичні наслідки Переяславської (з)Ради 1654 року (або міркування з приводу Указу Президента) // Дзвін.— 2003.— № 1.— С. 100.

ди, наприклад ім'я *Янукович* у циганській родині на Закарпатті. Усе це трансформує український онімний простір, порушуючи його стабільність, сформовану на засадах національної мовної системи. Привертає увагу також і те, що багато українців сьогодні мають прізвища, формальна структура яких суперечить чинному правопису, наприклад: *Дегтяр* замість *Дігтяр*, *Демянчук* замість *Дем'янчук*, *Клімчук* замість *Климчук*, *Колесніченко* замість *Колесниченко* та ін. Байдужість власників цих антропонімів до їхньої ненормативної форми може зіграти з ними лихий жарт, коли раптом доведеться усувати розбіжність у написанні цих назв у різних офіційних документах. Щоб уникнути таких непорозумінь, важливо пам'ятати, що українські прізвища переважно передаємо на письмі за загальними правилами правопису українських загальних назв.

Чимало питань виникає і у зв'язку з відтворенням українською російських чи білоруських особових імен. З цього погляду українські мовознавці неодностайні. Одні вважають, що такі імена треба транскрибувати, наприклад: рос. *Владимир* — укр. *Владімір*, бр. *Владзимир* — укр. *Владзімір*. Звуковий склад українських відповідників у цьому випадку відразу ж інформуватиме користувачів про національність власника такого імені³. Другі переконані в необхідності використовувати національні відповідники для російських і білоруських імен через близьку спорідненість української, російської та білоруської мов, оскільки використання транскрибованих форм імен на зразок *Сергеї*, *Маріна* та ін. суперечить фонологічним засадам української мови і «стимулює ерозію її фонетичної системи»⁴. На нашу думку, більш аргументована друга позиція, тому що, впровадивши в мовний ужиток імена *Гіріторій*, *Пьотр* і подібні, ми порушимо фонетичні підвалини української мови, згідно з якими будь-які іншомовні слова, входячи у словник мови-запозичувача, повинні адаптовуватися до її звукової системи. Не варто погоджуватися й на компромісний варіант — запровадження паралельних форм — уже усталених, традиційних в українському мовному просторі й транскрибованих, наприклад: *Раїса* і *Раїса*, *Дмитро* і *Дмитрій*, адже, як слушно зауважує Б. М. Ажнюк, функціонування транскрибованих форм імен паралельно з їхніми національними відповідниками призведе до значного зростання кількості варіантів імен, що ускладнить ідентифікацію осіб, у документах яких зафіксовано різні варіанти тієї самої особової назви⁵.

У неофіційному спілкуванні природно вживати зменшені форми імен, що підкреслюють неофіційний характер комунікації співрозмовників, їхнє дружнє (приятельське) ставлення один до одного. З цього погляду за певних обставин цілком виправдано звернутися до конкретної особи — *Васильку*, *Оксанко*. Проте в нинішній мовній практиці часто чуємо під час звертання імена на зразок *Вова*, *Лена*, *Маша*, які однозначно трактуємо як кальки з російської мови. Зазначені форми, на жаль, розхитують українську норму, відтісняючи питомі зменшені варіанти імен *Володя*, *Оленка*, *Марійка* (у кличному відмінку відповідно *Володю*, *Оленко*, *Марійко*).

Серед орфографічних проблем, що впливають на структуру власних назв в українському іменникові, одне з чільних місць посідає правопис антропонімів іншомовного походження. Не на всі складні питання, на жаль, дає відповідь ни-

³ Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. — Хмельницький, 2008. — Ч. 2. — С. 248.

⁴ Ажнюк Б. М. Переклад і міжмовна ідентифікація власних імен // Академік Олександр Савич Мельничук і сучасне мовознавство : 36. наук. праць до 90-річчя з дня народження. — К., 2012. — С. 234.

⁵ Там же.

нішній «Український правопис». Чому, наприклад, власну особову назву *Дізель* пишемо з *і*, а похідну від неї загальну *дизель* — з *и*, аналогічно й *Сілует* (французький письменник та політик (1709–1767 рр.), з якого було намальовано карикатуру, що зображала тінь його профілю) і *силует*. Досі породжує дискусії й питання про написання літер *г*, *г*, *х* в іншомовних іменах, наприклад *Х'юстон* чи *Г'юстон*, *Гюго* чи *Гюго* та ін. В «Українському правописі» з цього приводу зазначено, що літери *г* і *h* в іншомовних власних назвах зазвичай передаємо українською літерою *г*: *Ганнібал*, *Гейне*, *Гете*, *Гюго*. У деяких словах іншомовного походження букву *h* передаємо літерою *х*: *Хемінгуей* ⁶. Цю норму, очевидно, треба скоригувати, оскільки вона нечітка. Її застосування на практиці зумовлює численні розбіжності в написанні зазначених літер, пор., зокрема, варіантність (у різних ЗМІ) імені *Гілларі* і *Хілларі* Клінтон. На важливості цієї проблеми наголошує і Б. М. Ажнюк, зауважуючи, що позбутися нинішньої плутанини з уживанням літер *г* і *г* в іншомовних онімах можна, запровадивши послідовне відтворення іншомовного *g* українським *г*, а іншомовного *h* — українським *г*. Однак, на його думку, варто погодитися на незначні винятки для передавання іншомовної літери *g* українською *г* у тих словах, що вже усталилися в мовній практиці з такою орфографією ⁷. Отже, німецьке прізвище *Heine* доцільно передавати українською *Гайне* чи *Гейне* (залежно від того, транскрибуємо чи транслітеруємо німецький дифтонг *ei*), а французьке *Hugo* — українським відповідником *Гюго*, на що раніше, до речі, вказував О. Д. Пономарів ⁸.

Низку проблем для стабільності українського іменника створює лібералізація українського законодавства, що врегульовує надання та вживання особових імен і прізвищ, зокрема декларування на офіційному рівні вільного вибору батьками імен для своїх дітей і закріплення їх у документах, незважаючи на їхню (імен) невідповідність усталеній національній мовній традиції й українськомовній нормі. Така свобода батьківського вибору призводить до закріплення в офіційному вжитку так званих субнормативних форм імен, як-от згадані вище *Лена*, *Маша*, що штучно перенесені з російської мови, пор. також запозичені із західноєвропейських мов імена-неологізми на зразок *Джордан*, *Едвін*. Із викладеного випливає, що особисті вподобання батьків щодо вибору імені не завжди відповідають мовній нормі. Тому треба толерантно ставитися до побутування таких онімів-неологізмів у родинному колі або ж у товаристві друзів і критично, коли такі назви намагаються зафіксувати документально, адже в цьому випадку національна антропонімна система як складник екосистеми української мови зазнає, за словами Б. М. Ажнюка, деформації ⁹. У зазначеному контексті потрібно вибудувати і певний бар'єр на шляху глобалізації власних особових назв, що виявляється в активному втягуванні українського іменника в переважно європейсько-північноамериканський онімікон. Це наслідок експансії західної попкультури, що уневиразнює національну самотність українського антропонімікону ¹⁰. Отже, обов'язковим у практиці як самих ономастів, так і чиновників у сфері документування власних особових назв і регулювання їх уживання має бути правило: перш

⁶ Український правопис. — 4-е вид., випр. й доп. — К., 1993. — С. 118–119.

⁷ Ажнюк Б. Англійські імена українською мовою. II // Культура слова. — 2012. — Вип. 76. — С. 128.

⁸ Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови : Підручник. — К., 1992. — С. 24.

⁹ Ажнюк Б. М. Переклад і міжмовна ідентифікація власних імен... — С. 229.

¹⁰ Белей Л. Глобалізація як панівна тенденція розвитку сучасного українського антропонімікону // Ономастика і апелятиви : 36. наук. праць / За ред. В. О. Горпинича. — Д., 2007. — Вип. 30. — С. 77.

ніж кодифікувати у системі онімів те чи те ім'я, необхідно встановити його нормативну форму, що ґрунтується на правописі та вимові власних назв, вивірених принципах відтворення іншомовних антропонімів засобами української мови ¹¹.

У сучасному онімному просторі української мови, крім власних особових назв, важливе місце посідають також ойконіми, або власні назви поселень — сіл, селищ, міст, містечок. Якщо пріоритетність антропонімів у суспільній ієрархії власних назв зумовлена антропоцентричним чинником, що визначає домінуючу роль людини в усіх сферах життя соціуму, то посилена увага до ойконімів викликана насамперед об'єктивними реаліями, адже те чи інше поселення — це середовище проживання як окремої особи, так і громади загалом. Тому комфортне існування людини у своєму поселенні, крім ряду суспільно-політичних та економічних факторів, залежить певною мірою і від упорядкованості власних назв поселень і назв об'єктів у їхніх межах, відповідності їхньої форми чинним мовним нормам, узгодженості з національно-культурним ландшафтом.

За даними державної служби статистики України, на 1 січня 2013 р. в нашій державі нараховується 28441 село, 460 міст і 885 селищ міського типу (uk.wikipedia.org/wiki/Адмін._устрій_України). Кожний з цих населених пунктів має свою назву, зафіксовану в спеціальних довідниках з адміністративно-територіального устрою України. Сукупність цих назв формує нинішній український ойконімний простір. З огляду на це закономірно постає питання: чи все гаразд в ойконіміконі сьогодишньої України? Чи є проблеми з правописом і функціонуванням українських власних назв поселень у нинішньому мовному середовищі? Вивчивши стан побутування українських ойконімів, можемо констатувати наявність у цій сфері низки проблем. Передусім помітні незадовільні темпи декомунізації і дерадянізації нинішнього українського ойконімікону. Як відомо з недавньої історії, адміністративно-командна система, що панувала в Радянському Союзі, прагнула всі ділянки суспільного життя підпорядкувати своєму тотальному контролю, втручаючись навіть у царину власних назв. Стосовно ойконімів (також і урбанонімів) це виявлялося в їхній зміні на свій «особливий» радянський лад. Протягом 20–60-х років ХХ ст. було проведено кілька кампаній зі зміни назв населених пунктів. Зміні з ідеологічних мотивів підлягали навіть назви, що мали давню, часто кількасотлітню, історію. Перейменувань зазнавали ойконіми, пов'язані з українською національною історією, церковними традиціями, а також ті, що виникли на ґрунті неслов'янських мов — німецької, польської, румунської та ін. Лише в перші повоєнні роки в тодішній УРСР було перейменовано близько 4 тис. поселень ¹².

Нові назви населених пунктів, що виникали за розпорядженнями радянських державних органів, мали на меті перекреслити минуле нашого народу та сформувати привабливий образ нового теперішнього ладу й світлого майбутнього. На думку радянських функціонерів, нові ойконіми, надані на честь революційних свят, партійних чи військових (здебільшого російських) діячів, повинні були прославити новий суспільний устрій, комуністичні ідеї, увіковічнити імена конкретних осіб ¹³. Значних змін українська ойконімія зазнала внаслідок Указу Президії Верховної Ради УРСР від 7.09.1946 р. про збереження історичних та уточ-

¹¹ Торчинський М. М. Знач. праця. — С. 249.

¹² Стрижак О. Українська ономастика на зламі тисячоліть // Укр. мова. — 2003. — № 3–4. — С. 111.

¹³ Бучко Д. Аналіз ойконімії конкретного регіону крізь призму номінації (на матеріалі ойконімії Тернопільщини) // Miasto w perspektywie onomastyki i historii / Pod red. J. Sarnowskiej-Gieffing i M. Graf. — Poznań, 2010. — С. 323.

нення й упорядкування вже наявних назв поселень. Усупереч задекларованому збереженню історичних назв населених пунктів, дія цієї постанови позначилася великою мірою саме на давніх назвах поселень, які вже мали свою історію. Такі назви були замінені на новотвори, що не спиралися на жодну місцеву традицію, наприклад: с. *Жовтнєве* Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. (колишнє *Мукша*), с. *Гвардійське* того ж р-ну й обл. (колишнє *Фельштин*), с. *Мирне* Біляївського р-ну Одеської обл. (колишнє *Фрейденталь*), с. *Нове Життя* Новогеоргіївського р-ну Кіровоградської обл. (колишнє *Ляхове*), с. *Перемога* Козятинського р-ну Вінницької обл. (колишнє *Вуйна*)¹⁴ та ін. Серед ойконімів-радянізмів, що представлені в нинішньому ойконімному просторі вже незалежної України, домінують назви *Жовтнєве* (на кінець 2003 р. — 63 одиниці в різних регіонах України). До високочастотних ідеологічних ойконімів належать також *Кірове*, *Комінтерн*, *Комсомольськ*, *Комуна* та ін.¹⁵ Такі назви, безперечно, деформують український ойконімікон. Для його нормалізації необхідно й далі продовжувати політику дерадянзації суспільно-культурного життя в Україні, яка розпочалася ще в другій половині 80-х років XIX ст. (період так званої «перебудови» в СРСР) й особливо активізувалася в 90-х роках XX ст., коли під впливом посилення національних процесів у суспільно-політичному житті України намітилася тенденція до повернення поселенням їхніх колишніх назв¹⁶. На жаль, відновлення історичних назв поселень чи, за словами О. Белея, повернення їм питомої національної самобутності¹⁷ у сьогоднішній, здавалося б демократичній, Україні відбувається незадовільними темпами. Заідеологізований ойконімікон попередньої епохи повільно змінюється на історично зумовлений, пavidше — в західних і центральних регіонах України, що викликано, очевидно, вищим рівнем національної свідомості як місцевої громадськості, так і чиновницького апарату. Проте й тут чимало ще назв-ідеологем, які потребують перейменування. Так, наприклад, у Калинівському р-ні Вінницької області (дані на 2012 р.) це сс. *Дружелюбівка* (колишнє *Курава*), *Дружне* (до 1964 р. — *Овечаче*), *Червона Трибунівка* (колишнє *Забара*), *Комунарівка* (до 1964 р. — *Гулівці*); у Крижопільському р-ні с. *Радянське* (до 1923 р. — *Княже*), у Немирівському р-ні с. *Марксове* (колишнє *Монастирське*) та ін.; на Тернопільщині: с. *Гвардійське* Теребовлянського р-ну (колишнє *Гниловоди*), с. *Жовтнєве* Тернопільського р-ну (колишнє *Чернелів-Мазовецький*), с. *Мирове* Шумського р-ну (колишнє *Голубіси*), с. *Світле* Монастирського р-ну (колишнє *Вадова*) та ін. Щоправда, багатьом поселенням уже повернуто їхні історичні назви, наприклад у Тернопільській обл.: с. *Босири* Чортківського р-ну (до 2009 р. *Вереснєве*), с. *Кобиловолоки* Теребовлянського р-ну (до 2009 р. *Жовтнєве*), с. *Бзовиця* Зборівського р-ну (до 2009 р. *Комунарка*)¹⁸. З викладеного випливає нагальна потреба завершити вже розпочате в справі відновлення для сіл, селищ, міст їхніх

¹⁴ Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. — К., 1947. — С. 894, 902, 925, 929, 935 (далі — АТПУ).

¹⁵ Белей О. Трансформація українського ономастикону посттоталітарного періоду на загальнослов'янському тлі // *Slavica Wratislaviensia*. — Wrocław, 2007. — Cz. 45. — S. 97.

¹⁶ Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). — К., 2003. — С. 105; Стишов О. А. З активної — у пасивну // Урок української. — 2004. — № 2. — С. 23–25; Тараненко О. О. Українська ономастика в системі нових державно-політичних координат // *Linguistica Slavica* : Ювіл. зб. на пошану І. М. Жезлєзняк. — К., 2002. — С. 165.

¹⁷ Белей О. Зазнач. праця. — С. 95.

¹⁸ Україна : Адміністративно-територіальний устрій (станом на 1 січня 2012 р.) / Заг. ред. В. О. Зайчука; відп. ред. Г. П. Скопченко. — К., 2012. — С. 33, 34, 37, 319, 321, 323, 325, 326 (далі — АТУ 2012).

колишніх назв, адже вони є пам'ятками історії і культури народу. Під час такої роботи потрібно враховувати дослідження фахівців, які глибоко вивчають місцеву історію, щоб уникнути докорів від громадськості щодо тенденційності в перейменуванні ойконімів і впорядкуванні місцевого топонімного ландшафту в історично різноетнічних регіонах¹⁹. Після цього необхідно буде підготувати нове видання довідника з адміністративно-територіального устрою України, у якому зафіксувати повернуті назви²⁰.

Український онімний простір деформує також і штучне перенесення закономірностей словотвору однієї мови в іншу, механічне введення в літературний обіг невдало трансформованих в українській мові офіційних російських назв поселень на зразок *Восточне*, *Западне*, *Южне* та ін.²¹ Таких суржикізованих форм треба позбуватися й вилучати їх з офіційних довідників, пор., наприклад, ойконіми *Восточне* у Кримській і Чернігівській областях, *Восход* у Донецькій, Запорізькій і Кримській областях, *Западне* на Харківщині, *Октябрь* у Донецькій і Кримській областях, *Октябрьське* у Дніпропетровській, Донецькій, Кіровоградській, Кримській, Сумській і Харківській областях (АТУ 2012, 465, 478, 514). Згідно з чинними правописними нормами української мови, ці назви треба зафіксувати у відповідній українській формі — *Східне*, *Схід*, *Жовтень*, *Жовтнєве*, *Західне*, з'ясувавши також час їх виникнення і за потреби повернути їм історичні назви.

Функціонування українських топонімів (особливо назв поселень) у різних сферах суспільного життя акцентує увагу на ще одній проблемі — їхній відповідності чинним морфологічним та орфографічним нормам сучасної української літературної мови, оскільки повсякденна мовна практика демонструє помилкове вживання низки українських власних географічних назв. У вічі впадає насамперед неправильне творення відмінкових форм складних, з погляду будови, ойконімів, наприклад: *Корсунь-Шевченківський*, *Рава-Руська*. Такі назви завжди відмінюємо в обох частинах: *Корсуня-Шевченківського* і *Рави-Руської*, *Корсуню-Шевченківському* і *Раві-Руській*, *Корсунем-Шевченківським* і *Равою-Руською*, у *Корсуні-Шевченківському* й *Раві-Руській*. Форми на зразок *Корсунь-Шевченківського* чи *Рава-Руської* помилкові, тому що порушують закономірності словозміни українських складних іменників. Зазначимо, однак, що подібні від таких ойконімів прикметники слід відмінювати лише в другій частині: *Корсунь-Шевченківського* р-ну, у *Рави-Руській* міськраді.

Ще одну проблему у сфері словозміни українських топонімів становить відмінювання назв поселень з кінцевим *-е* (давніше *-о*), як-от *Голосієве*, *Мукачеве*, *Чинадієве*. В одному випадку натрапляємо на написання *Голосієвого*, *Мукачєвого*, *Чинадієвого*, а в другому — *Голосієва*, *Мукачева*, *Чинадієва*. Розбіжності спричинені віднесенням таких назв то до прикметникової системи відмінювання, то до іменникової. Проте нормативною, усталеною формою, зрозуміло, має бути якась одна з них. Історично наведені й подібні назви — це прикметники середнього роду на *-о*. У процесі свого тривалого функціонування вони зазнали

¹⁹ Чеховський І. Г., Лъчук В. Б. Порушення історичних традицій топонімії краю у радянський період (за матеріалами Новоселицького району) // Буковина — мій рідний край : М-ли ІІІ історико-краєзн. конф. молодих дослідників, студентів та науковців. — Чернівці, 2000. — С. 72.

²⁰ Шульган О. В. Взаємодія української та російської мов крізь призму соціолінгвістики (на прикладі ойконімії України ХХ ст.) // Актуальні проблеми філології та перекладознавства / Гол. ред. М. Є. Скиба. — Хмельницький, 2013. — Вип. 6. Ч. 2. — С. 278.

²¹ Горпинич В. О. Проблеми нормування відтопонімних прикметників // Горпинич В. О. Нариси з пропріальної та апелятивної словотвірної дериватології. — Д., 2012. — С. 111.

певних змін: 1) перехід **-о** > **-е** під впливом сучасних іменників середнього роду на **-е**; 2) субстантивація, тобто перехід у розряд іменників. Відповідно такі ойконіми треба відмінювати за іменниковою системою: *Голосієва, Голосієву, Голосієве, Голосієвом, у Голосієві; Мукачева, Мукачеву, Мукачеве, Мукачевом, у Мукачеві; Чинадієва, Чинадієву, Чинадієве, Чинадієвом, у Чинадієві*. Наведені ойконіми слід відрізняти від формально подібних назв, як-от *Березове, Грабове, Лозове*, які відмінюємо як прикметники, оскільки таку їхню словозміну підтверджують відповідні апелятиви.

У контексті правописної нормалізації українських ойконімів потребує розв'язання проблема творення відтопонімних прикметників, багато з яких не відповідає принципам українського словотвору. Фахівці слушно відзначають, що під впливом офіційних довідників у писемне ділове мовлення, а через нього і в усне ввійшла значна частина штучних прикметникових форм, які в назвах організацій, підприємств і установ України витіснили органічні національні форми, наприклад: *Локачинська* (< *Локачі*), *Ріпкинська* (< *Ріпки*), *Чорнухинська* (< *Чорнухи*) замість правильних *Локацька, Ріпецька, Чорнуська* ²². Наявність таких ненормативних відтопонімних прикметників спонукає мовознавців проаналізувати відповідні утворення (наприклад, за матеріалами «Словника географічних назв України (топоніми та відтопоніми прикметники)» В. О. Горпинича, К., 2001) з погляду їхньої відповідності / невідповідності українській дериваційній нормі, урахувавши не тільки їх нинішнє функціонування в тій чи іншій місцевості, а й дані оригінальних історичних джерел, де відзначено багато таких форм ²³. Лише на основі опрацювання всієї сукупності таких історично засвідчених прикметникових форм і неупередженого їх аналізу та обговорення в широкому колі ономастів можна буде видати нормативний словник-довідник відтопонімних прикметників української мови.

Окремий сегмент українського онімного простору становлять урбаноніми, або власні назви будь-якого об'єкта всередині міста: вулиці, площі, парку, скверу тощо (Бучко, 184). Склад урбанонімів не такий стійкий порівняно, наприклад, із назвами поселень, оскільки назви внутрішньоміських об'єктів більшою мірою перебувають під впливом соціально-історичних факторів розвитку суспільства, які акцентують увагу на особливій ролі тих чи інших подій, ідей, постатей у масштабі всієї країни або її окремого регіону, населеного пункту, не надто пов'язаних з власною історією того чи того міста, містечка. Саме тому урбаноніми розглядають як незамкнутий онімний клас, що допускає певні зміни, викликані можливою адміністративно-територіальною реформою, переплануванням міського поселення, соціально-ідеологічними мотивами. Зазначена особливість урбанонімів часто зумовлює появу онімних одиниць, які не завжди відбивають реальну історію певних вулиці, провулка, площі, а мотивовані ідеологічними ознаками. Такі факти суперечать принципу історизму, згідно з яким внутрішня форма певної назви відображає події і факти місцевої історії. Ідеться передусім про ті випадки, коли таку ідеологічну назву було адміністративно впроваджено замість попередньої, історично зумовленої і вже усталеної, наприклад: проспект *Леніна* замість *Злуки*. У нинішніх обставинах незалежної Української Держави, коли громадськість добре поінформована про численні факти антинародної діяльності радянської влади та її вождів, а офіційна влада проголосила курс на декомунізацію та

²² Там же. — С. 123.

²³ Шульгач В. П. До проблеми творення відтопонімних прикметників в українській мові // Мовознавство. — 2000. — № 2–3. — С. 32.

деідеологізацію суспільства, наявність у низці українських міст і містечок південно-східного й центрального регіонів України таких урбанонімів, як вулиця *60-річчя Жовтня, XXV з'їзду КПРС*, площа *Ленінського Комсомолу* та ін., не сприяє нормальному функціонуванню цього сегмента українського онімного простору на національному соціально-історичному підґрунті. З огляду на це фахівці й національно свідомі громадян повинні домагатися від місцевих чиновників перейменувати такі внутрішньоміські об'єкти, повернувши їм колишні назви або ж надавши нові, але вже без ідеологічних конотацій.

Якщо на стабільності урбанонімного складника сучасного українського онімного простору позначаються насамперед позамовні чинники, адже структура таких назв здебільшого не суперечить правописним нормам, то орфографічна невпорядкованість системи українських ергонімів (власні назви організацій, виробничих та суспільних об'єднань — партій, товариств, заводів, вищих навчальних закладів, магазинів, банків тощо), навпаки, зумовлена порушенням саме мовних стандартів. За спостереженнями мовознавців, серед ергонімів зафіксовано найбільше відхилень від норми. В офіційному вжитку сьогодні нерідкі російськомовні назви на зразок «*Радуга*», «*Источник*»²⁴ або ж оніми в англомовному оформленні, як-от: «*Western Union*», «*Olympus*» та ін. Таку ситуацію необхідно виправляти, упорядковуючи український ергонімікон відповідно до чинних правописних норм української мови. Це, на нашу думку, не вплине негативно на впізнаваність назви тієї чи тієї організації, установи, фірми в колі її відвідувачів, рекламистів тощо. Навпаки, відтворення українською мовою таких ергонімів стабілізує їх функціонування в українському онімному просторі, не привертатиме до себе зайвої уваги національно свідомої людності.

Отже, на функціонуванні власних назв, передусім антропонімів, топонімів та їхніх похідних, ергонімів як пропріативів з найбільшою частотністю вживання, у різних сферах життя нинішнього українського соціуму позначаються і внутрішньо-, і позамовні чинники, які часто трансформують онімний простір з небажаними для нього наслідками. Для того щоб усунути наявні деформації в побутуванні й мовному оформленні таких назв, пов'язані з функціонуванням сьогодні ще багатьох ідеологізмів радянської епохи у сфері ойконімії та урбанонімії, численні відхилення від норми в написанні різноманітних власних особових назв і ергонімів, необхідні злагоджені зусилля як українських мовознавців, так і національно свідомої культурної еліти, відповідальних чиновників. Така співпраця фахівців і просто небайдужих громадян, на нашу думку, забезпечить український онімікон від різних негативних процесів, радикальних перетворень і стимулюватиме його розвиток відповідно до внутрішніх закономірностей еволюції онімної системи згідно з нормами сучасної української літературної мови.

S. O. VERBYCH

THE TRANSFORMATION OF UKRAINIAN ONIMN SPACE: INTRA- AND EXTRALINGUAL FACTORS

The phenomenon of transformation of modern onimn space of Ukrainian language (by example personal names, oikonym, adjectives formed from toponymics, urbonym, ergonym) is negatively reproduced on functioning of different own names in the linguistic system. The intra- and extralingual factors of such transformation are detected.

Keywords: personal names, onym, onimn space, normative form, oikonym-radyanizm, urbonym, ergonym.

²⁴ Торчинський М. М. Знач. праця. — С. 250.

СЛОВ'ЯНСЬКЕ ЗІСТАВНЕ, ПОРІВНЯЛЬНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО КІНЦЯ XX — ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТЬ

У статті проаналізовано особливості розвитку зіставного, порівняльного і типологічного термінознавства у слов'янському мовному просторі кінця XX — початку XXI ст., виокремлено основні парадигмальні, крос-парадигмальні та крос-дисциплінарні напрями й аспекти термінологічних пошуків.

Ключові слова: порівняльне, зіставне, типологічне термінознавство; парадигмальний, крос-парадигмальний, крос-дисциплінарний напрями.

Сьогодні в українському термінознавстві немає фундаментальних теоретичних розвідок, присвячених каталогізації та систематизованому описові зіставного, порівняльного й типологічного термінознавства слов'янських країн кінця XX — початку XXI століть. Відповідно немає й інвентаризації таких праць. Нерозробленість теоретичних засад задекларованих термінознавчих підрозділів в Україні спонукає нас до висвітлення цієї проблеми в пропонованій статті.

Узагальнюючи досвід теоретичних пошуків у цьому аспекті, ми помітили, що зіставні (*зіставне / синхронне термінознавство*)¹, порівняльні (*порівняльне / порівняльно-історичне / компаративне термінознавство*)² й типологічні (*типологічне термінознавство*)³ дослідження переважно галузевих термінологій

¹ *Зіставне (синхронне) термінознавство (власне зіставне термінознавство)* — галузь термінознавства, один із його аспектуальних напрямів дослідження, сформований на основі окремих теоретичних положень зіставної лінгвістики, зокрема зіставної лексикології й семасіології, адаптованих до вивчення відмінних рис, індивідуальних особливостей термінології тієї самої поняттєвої сфери, термінологій близьких, суміжних або далеких поняттєвих сфер у близькоспоріднених мовах, тобто таких, які належать до однієї групи однієї мовної сім'ї (наприклад, до слов'янських мов) на тлі наявної їх подібності з використанням зіставного методу, що ґрунтується на синхронії, дуже рідко — термінологій далеких поняттєвих сфер у тій самій мові.

² *Порівняльне / порівняльно-історичне / компаративне (діахронне) термінознавство* визначаємо як галузь термінознавства, один з його аспектуальних напрямів дослідження, сформований на основі теоретичних положень порівняльно-історичного / компаративного мовознавства, адаптованих до вивчення на тлі певних розбіжностей спільних рис 1) термінології тієї самої поняттєвої сфери або близьких / суміжних поняттєвих сфер у близько- й віддаленоспоріднених / далекоспоріднених мовах, 2) термінологій близьких / суміжних поняттєвих сфер у межах однієї національної мови з використанням порівняльного / порівняльно-історичного методу, що ґрунтується на діахронії, із віднаходженням генетичної подібності термінологій, їх спільних першовитоків, історичних закономірностей розвитку (з відповідною реконструкцією прототермінів) та з розробленням на цій основі генетичних класифікацій термінологій, тобто моделей їх формування.

³ *Типологічне термінознавство* визначаємо як галузь термінознавства, один з його аспектуальних напрямів дослідження, сформований на засадах типологічного мовознавства,

слов'янського світу можна систематизувати за такими основними пошуковими напрямками: парадигмальним, крос-парадигмальним та крос-дисциплінарним.

Парадигмальний напрям репрезентують праці, написані в руслі трьох дослідницьких парадигм: системно-структурної (традиційне термінознавство), функціональної (функціональне термінознавство), когнітивної (когнітивне / гносеологічне термінознавство).

У системно-структурному / традиційному термінознавстві розрізняємо такі основні його аспекти: зіставний, контрастивний, контрастивно-[типолого]зіставний, порівняльно-контрастивний, порівняльно-[історично-]зіставний, порівняльно-контрастивно-зіставний, класифікаційно-типологічний.

До власне зіставних можна віднести, наприклад, праці російських — Н. О. Переплотчикової («Зіставне дослідження термінологічних систем з електроніки й електротехніки: на матеріалі французької й італійської мов») ⁴, Т. В. Морщакової («Семантичні характеристики термінів кримінального закону: на матеріалі російської, німецької й англійської мов») ⁵, Я. Монкоші-Богдан («Розвиток комерційної термінології російської і польської мов 80–90-х рр. XX ст.») ⁶, українських — М. Г. Зеленцової («Особливості відображення іншомовної термінології в мовах-реципієнтах: на матеріалі термінології російської та української мов») ⁷, білоруських — М. Г. Антонюк («Білоруська і російська термінологія права (зіставний аспект)») ⁸, хорватських — І. Фабіянич («Англізми в російській та хорватській економічній термінології») ⁹, сербських — В. Кости́ча («Сучасна економічна термінологія в російській та сербській мовах») ¹⁰, словацьких — Ф. Гейсера («Професійна лексика в її російсько-словацькому зіставленні» — на матеріалі військової лексики) ¹¹, болгарських — І. Атанасової («Термінологія образотворчого мистецтва в російській і болгарській мовах») ¹²,

адаптованих до вивчення на основі встановлення спільних рис загальних властивостей, типових явищ, структурної подібності термінологій / номенклатур (а в цьому контексті й термінів / номенклатурних одиниць / спеціальної лексики) тієї самої, близьких / суміжних або далеких поняттєвих сфер у тій самій або різних (близько- й далеко- / віддаленоспоріднених) мовах, які об'єднують їх у ізоморфні моделі, з використанням порівняльного (діахронного) і зіставного (синхронного) методів, а також методу комплексного параметричного опису термінологій та розробленням структурно-ізоморфних класифікацій термінологій і параметрів їх опису-моделювання (а в цьому контексті — типологічних класів термінів та параметрів їх опису).

⁴ *Переплотчикова Н. А.* Сопоставительное исследование терминологических систем по электронике и электротехнике: на материале французского и итальянского языков : Дис. ... канд. филол. наук.— СПб., 2007.— 153 с.

⁵ *Морщакова Т. В.* Семантические характеристики терминов уголовного закона (на материале русского, немецкого и английского языков) : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 1992.— 197 с.

⁶ *Монкоша-Богдан Я.* Развитие коммерческой терминологии русского и польского языков 80–90-х гг. XX в. : Дис. ... д-ра филол. наук.— СПб., 1994.— 286 с.

⁷ *Зеленцова М. Г.* Особливості відображення іншомовної термінології в мовах-реципієнтах (на матеріалі термінології російської та української мов) : Дис. ... канд. филол. наук.— Сімферополь, 2006.— 221 с.

⁸ *Антонюк М. Г.* Беларуская і руская тэрміналогія права (супастаўляльны аспект) : Аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук.— Мінск, 2008.— 24 с.

⁹ *Fabijanić I.* Anglizmi u ruskoj i hrvatskoj ekonomskoj terminologiji : Doct. dis.— Zadar, 2008.— 433 s.

¹⁰ *Костић В.* Савремена економска терминологија у руском и српском језику : Книга.— Ниш: МБ Графика, 2003.— 157 с.

¹¹ *Heiser F.* Odborná lexika a jej rusko-slovenská komparácia.— Ružomberok, 2007.— 91 s.

¹² *Атанасова И.* Терминология в изобразительного искусство в руски и български език : Дис. ... д-ра филол. науки.— Велико Търново, 2003.— <http://ruskiezik.blogspot.com/2012/02/i-ii.html>.

Л. Кірової («Порівняльний огляд комп'ютерної термінології в слов'янських мовах (за матеріалами болгарської, російської, сербської і хорватської мов)») ¹³, В. Лазарова («Англо-американська баскетбольна термінологія») ¹⁴ та чеських — Р. Блатної («Музичне мистецтво з лінгвістичного погляду (чеський матеріал у зіставленні з російським)») ¹⁵ дослідників.

Однією з особливостей розгортання цього напрямку є зіставлення близьких / суміжних або далеких термінологій у межах тієї самої мови, що дає підстави говорити, зокрема, про *монологічно-типологічне-зіставні дослідження*, наприклад, у російському — М. В. Скребньова («Термінологія методики викладання фізичної культури в зіставленні з термінологією методики викладання мов») ¹⁶, словенському — Р. Кошута, Т. Логар («Сільськогосподарська і виноградарська термінології в говірках словенської Істри») ¹⁷, хорватському — Д. Буковчан («Полілексичні фрази в професійній мові німецької криміналістики і кримінології») ¹⁸ та українському термінознавстві — Л. А. Кім («Терміни з незмінюваним залежним компонентом у системі засобів спеціальної номінації» — зіставлення термінологій різних поняттєвих сфер у російській мові) ¹⁹. У деяких із них зіставлення є прихованим, пор., зокрема, праці М. М. Дзюби («Епоніми в українській науковій термінології») ²⁰ та А. О. Ніколаєвої («Структурно-семантична характеристика термінології програмування, комп'ютерних мереж та захисту інформації») ²¹ в українському термінознавстві.

Такі праці можуть мати різне спрямування, зокрема: *порівняльно-зіставне*, наприклад, у російської дослідниці Д. Л. Бронникової («Порівняльно-зіставний аналіз термінологічного корпусу підмов альтернативного палива й електроніки: за даними частотних словників») ²²; *порівняльно-історичне* — у білоруської дослідниці Е. А. Яловської («Медична й анатомо-фізіологічна лексика у старо-білоруській літературно-писемній мові XIV — початку XVIII ст.») ²³; *класифікаційно-типологічне* — у російської дослідниці Л. М. Нікуліної («Типологія монолексемних термінів: на матеріалі англійської лінгвістичної термінології») ²⁴; *семантико-типологічне* — у російської дослідниці Л. Б. Ездекової («Семанти-

¹³ Кирова Л. Един сравнителен поглед върху компютърна лексика в славянските езици (върху материал от български, руски, сръбски и хърватски).— 2004.— <http://litemet.bg/publish3/kirova/slav/htm>.

¹⁴ Лазаров В. Англо-американска баскетболна терминология.— София, 2007.— 64 с.

¹⁵ Blatná R. Hudební umění z pohledu lingvistického (na českém materiálu ve srovnání s ruštinou) : Kand. dis. práce.— Praha, 1991.— 266 s.

¹⁶ Скребнева М. В. Терминология методики преподавания физической культуры в сопоставлении с терминологией преподавания языков : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— М., 1994.— 155 с.

¹⁷ Cossutta R., Logar T. Poljedelska in vinogradniška terminologija v govorih slovenske Istre : Dokt. dis.— Ljubljana, 1993.— 781 s.

¹⁸ Bukovčan D. Polileksiški izrazi u jeziku struke na primjeru njemačkog jezika kriminalistike i kriminalogije : Doct. dis.— Zagreb, 2006.— 306 s.

¹⁹ Кім Л. А. Терміни з незмінюваним залежним компонентом у системі засобів спеціальної номінації : Дис. ... канд. филол. наук.— Дніпропетровськ, 2006.— 198 с.

²⁰ Дзюба М. М. Епоніми в українській науковій термінології : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— Луцьк, 2011.— 20 с.

²¹ Ніколаєва А. О. Структурно-семантична характеристика термінології програмування, комп'ютерних мереж та захисту інформації : Дис. ... канд. филол. наук.— Х., 2002.— 190 с.

²² Бронникова Д. Л. Сравнительно-сопоставительный анализ терминологического корпуса подязыков альтернативного топлива и электроники : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2009.— 269 с.

²³ Ялоўская Э. А. Медыцынская і анатама-фізіялагіная лексіка ў старабеларускай літаратурна-пісьмовай мове XIV — пачатку XVII ст. : Дис. ... канд. філал. навук.— Мінск, 2001.

²⁴ Никулина Л. Н. Типология монологических терминов (на материале английской лингвистической терминологии) : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— М., 1990.— 24 с.

ко-синтаксичні властивості й типи іменних термінологічних словосполучень: на матеріалі економічної термінології» — в англомовному просторі)²⁵; *імпліцитно-типологічне* — у білоруської дослідниці Т. В. Капейко («Лексико-семантичний спосіб термінотворення в білоруській мові: на матеріалі природознавчої і промислово-технічної термінології»)²⁶.

До власне контрастивних (*контрастивне / синхронне термінознавство*²⁷) відносимо наукові пошуки переважно російських учених — Т. Ласлоне («Терміни економіки в російській і угорській мовах»)²⁸, В. В. Терещенко («Лексико-граматичні особливості утворення багатокomпонентних військових і військово-технічних термінів в арабській мові (у зіставленні з російською мовою)»)²⁹, М. А. Абдул-Хаміда («Політична лексика у сучасній російській мові і в сучасному івриті (словотворення)»)³⁰, А. Н. Зарипової («Економічна термінологія в німецькій, російській і татарській мовах»)³¹, Ж. Папп («Лексика зовнішньоекономічної сфери діяльності: на матеріалі зовнішньоторгових документів у російській і угорській мовах»)³², Ву Чжон Хі («Універсальна й національна своєрідність у лінгвістичному освоєнні англомовних комп'ютерних термінів у російській і корейській мовах» — *етнокультурний аспект*)³³.

*Контрастивно-(типолого-)зіставні аспекти (контрастивно-зіставне термінознавство*³⁴) привертають увагу, наприклад, таких дослідників: у Росії (більшою мірою) — Т. О. Журавльової («Досвід зіставного вивчення термінології обчислювальної техніки в англійській і російській мовах»)³⁵, Н. П. Тимофєєвої («Основи семантичної трансформації стійких сполучень та зміни сфери

²⁵ Эздекова Л. Б. Семантико-синтаксические свойства и типы именных терминологических словосочетаний (на материале экономической терминологии) : Дис. ... канд. филол. наук. — Пятигорск, 2003. — 179 с.

²⁶ Капейко Т. В. Лексико-семантический способ терминаутварення ў беларускай мове (на матэрыяле прыродназнаўчай і прамыслова-тэхнічнай тэрміналогіі) : Аўтарэф. дыс... канд. філал. навук. — Мінск, 1998. — 19 с.

²⁷ *Контрастивне (синхронне) термінознавство (власне контрастивне термінознавство)* — галузь термінознавства, один з його аспектуальних напрямів дослідження, адаптований до вивчення контрастивних ознак термінології тієї самої поняттєвої сфери, термінологій близьких, суміжних або далеких поняттєвих сфер у неспоріднених мовах, тобто таких, які належать до різних мовних сімей (наприклад, до індоєвропейських і тюркських мов) на тлі наявної їх подібності з використанням зіставного методу, що ґрунтується на синхронії.

²⁸ Ласлоне Т. Термины экономики в русском и венгерском языках : Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — М., 1998. — 19 с.

²⁹ Терещенко В. В. Лексико-грамматические особенности образования многокомпонентных военных и военно-технических терминов в арабском языке (в сопоставлении с русским языком) : Дис. ... канд. филол. наук. — М., 2001. — 142 с.

³⁰ Абдул-Хамид М. А. Политическая лексика в современном русском языке и в современном иврите (словообразование) : Дис. ... канд. филол. наук. — СПб., 2005. — 260 с.

³¹ Зарипова А. Н. Экономическая терминология в немецком, русском и татарском языках : Дис. ... канд. филол. наук. — Казань, 2004. — 208 с.

³² Папп Ж. Лексика внешнеэкономической сферы деятельности (на материале внешне-торговых документов в русском и венгерском языках) : Дис. ... канд. филол. наук. — М., 2002. — 254 с.

³³ Ву Чжон Хи. Универсальное и национальное своеобразие в лингвистическом освоении англоязычных компьютерных терминов в русском и корейском языках : Дис. ... канд. филол. наук. — М., 1998. — 140 с.

³⁴ *Контрастивно-зіставне термінознавство* визначаємо як галузь термінознавства, один з його аспектуальних напрямів дослідження, адаптований до вивчення або контрастивних ознак, або відмінних рис, індивідуальних особливостей термінології тієї самої поняттєвої сфери, термінологій близьких, суміжних чи далеких поняттєвих сфер у віддаленоспоріднених мовах, тобто таких, які належать до різних груп однієї мовної сім'ї (наприклад, до слов'янських і германських мов) на тлі наявної їх подібності з використанням зіставного методу, що ґрунтується на синхронії.

³⁵ Журавлева Т. А. Опыт сопоставительного изучения терминологии вычислительной техники в английском и русском языках : Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — М., 1990. — 25 с.

їх уживання: на матеріалі юридичної і комп'ютерної термінології російської і англійської мов))³⁶, Г. М. Острикової («Предметно-образний компонент іменних лексичних одиниць вторинного походження у підмовах інформатики і кібернетики: на матеріалі російської і німецької мов))³⁷, О. О. Казачкової («Зіставний аналіз термінології «Художнє оброблення металів» в англійській і російській мовах))³⁸, І. М. Позднішевої («Зіставний аналіз автомобільних терміносистем в англійській, французькій і російській мовах))³⁹, О. А. Макшанцевої («Специфіка оцінного компонента в структурі значення юридичного терміна: на матеріалі російської і англійської мов))⁴⁰, Л. І. Хасіної («Місце і специфіка дієслівних лексем і словосполучень у галузевій терміносистемі: на матеріалі російської і англійської юридичної термінології))⁴¹, О. В. Баран («Зіставлення економічних терміносистем у французькій і російській мовах в аспекті сучасної неології))⁴², В. В. Касьянова («Зіставний аналіз сучасної термінології фінансової діяльності в англійській і російській мовах))⁴³, Н. О. Труфанової («Проблема номінації осіб у фінансово-економічній термінології: на матеріалі російської і англійської мов))⁴⁴, С. В. Старостіної («Зіставний аналіз лексичних і термінологічних одиниць із теорії кооперації: на матеріалі англійської і російської мов))⁴⁵, М. В. Гаврилової («Ділова термінологія міжнародної економіки у французькій, англійській і російській мовах у тезаурусному аспекті))⁴⁶, І. А. Хамана («Терміни розвідувальної геофізики в англійській і російській мовах (словотвірний і лексикографічний аспекти))⁴⁷, М. О. Лазаревої («Зіставний аналіз метеорологічної лексики англійської і російської мов))⁴⁸,

³⁶ Тимофеева Н. П. Основы семантической трансформации устойчивых сочетаний при изменении сферы их употребления: на материале юридической и компьютерной терминологий русского и английского языков : Дис. ... канд. филол. наук.— Саратов, 1997.— 190 с.

³⁷ Острикова Г. Н. Предметно-образный компонент именных лексических единиц вторичного образования в подязыках информатики и кибернетики (на материале русского и немецкого языков) : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— Саратов, 1990.— 16 с.

³⁸ Казачкова О. А. Сопоставительный анализ терминологии «Художественная обработка металлов» в английском и русском языках : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2005.— 210 с.

³⁹ Позднышева И. Н. Сопоставительный анализ автомобильных терминосистем в английском, французском и русском языках : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2007.— 208 с.

⁴⁰ Макшанцева Е. А. Специфика оценочного компонента в структуре значения юридического термина (на материале русского и английского языков) : Дис. ... канд. филол. наук.— Саратов, 2001.— 174 с.

⁴¹ Хасина Л. И. Место и специфика глагольных лексем и словосочетаний в отраслевой терминсистеме: на материале русской и английской юридической терминологии : Дис. ... канд. филол. наук.— Саратов, 2003.— 168 с.

⁴² Баран О. В. Сопоставление экономических терминсистем во французском и русском языках в аспекте современной неологии : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2005.— 234 с.

⁴³ Касьянов В. В. Сопоставительный анализ современной терминологии финансовой деятельности в английском и русском языках : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2001.— 292 с.

⁴⁴ Труфанова Н. О. Проблема номинации лиц в финансово-экономической терминологии: на материале русского и английского языков : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2006.— 213 с.

⁴⁵ Старостина С. В. Сопоставительный анализ лексических и терминологических единиц по теории кооперации (на материале английского и русского языков) : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2004.— 242 с.

⁴⁶ Гаврилова Н. В. Деловая терминология международной экономики во французском, английском и русском языках в тезаурусном аспекте : Дис. ... канд. филол. наук.— Екатеринбург, 2009.— 191 с.

⁴⁷ Хаман И. А. Термины разведочной геофизики в английском и русском языках (словообразовательный и лексикографический аспекты) : Дис. ... канд. филол. наук.— Краснодар, 2003.— 154 с.

⁴⁸ Лазарева М. А. Сопоставительный анализ метеорологической лексики английского и русского языков : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2000.— 199 с.

О. І. Кузнецової («Семантична відносність лексичних одиниць тематичної групи «атмосферні опади» в англійській і російській мовах (зіставний аналіз)»)⁴⁹, Л. В. Щеколдіної («Комплексний зіставний аналіз англійської і російської офтальмологічної лексики») ⁵⁰, О. С. Радкевич («Зіставний аналіз термінології «Курортологія» в англійській і російській мовах») ⁵¹, М. О. Вайнштейн («Зіставний аналіз лексикографічної термінології в англійській і російській мовах») ⁵², О. І. Лукіної («Фонетичний термін як одиниця термінологічного поля у французькій мові в зіставленні з російською») ⁵³, І. І. Донскової («Проблеми системного зіставлення різномовної лексики: на прикладі англійської і російської лексики семантичного поля «житлові будівлі і приміщення») ⁵⁴, О. Є. Миронової («Зіставний системний аналіз англійської і російської лексики: на матеріалі лексики архітектурних конструкцій») ⁵⁵, О. С. Гриньова («Зіставний аналіз англійської і російської архітектурної термінології: на матеріалі тематичного поля «Теорія й історія архітектури») ⁵⁶, І. В. Тененевої («Проблеми і принципи упорядкування термінології: на матеріалі зіставлення фотографічної лексики англійської і російської мов») ⁵⁷, Д. К. Єфимова («Терміносфера ЗМІ в російській і англійській мовах») ⁵⁸, Є. Ю. Ковальова («Національна специфіка лексичного групування: на матеріалах поля «метали» в російській і англійській мовах» — *етнокультурний аспект*) ⁵⁹, І. О. Клепальченка («Зіставний аналіз лексики семантичної групи «сходи й елементи сходових конструкцій»: на матеріалі англійської і російської мов») ⁶⁰, Н. Л. Сердюкової («Зіставний аналіз термінології психіатрії в англійській і російській мовах: на матеріалі номінацій хвороб і хворобливих станів») ⁶¹, С. Ю. Бабанової («Варіантність у термінології: на матеріалі термінології

⁴⁹ Кузнецова О. И. Семантическая относительность лексических единиц тематической группы «атмосферные осадки» в английском и русском языках (сопоставительный анализ) : Дис. ... канд. филол. наук.— Краснодар, 2002.— 172 с.

⁵⁰ Щеколдина Л. В. Комплексный сопоставительный анализ английской и русской офтальмологической лексики : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2006.— 216 с.

⁵¹ Радкевич О. С. Сопоставительный анализ терминологии «Курортология» в английском и русском языках : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2006.— 292 с.

⁵² Вайнштейн М. А. Сопоставительный анализ лексикографической терминологии в английском и русском языках : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2000.— 177 с.

⁵³ Лукина О. И. Фонетический термин как единица терминологического поля во французском языке в сопоставлении с русским : Дис. ... канд. филол. наук.— Екатеринбург, 2008.— 261 с.

⁵⁴ Донскова И. И. Проблемы системного сопоставления разноязычной лексики (на примере английской и русской лексики семантического поля «жилые здания и помещения») : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2001.— 230 с.

⁵⁵ Миронова Е. Е. Сопоставительный системный анализ английской и русской лексики (на материале лексики архитектурных конструкций) : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2001.— 207 с.

⁵⁶ Гринев А. С. Сопоставительный анализ английской и русской архитектурной терминологии: на материале тематического поля «Теория и история архитектуры» : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2004.— 213 с.

⁵⁷ Тененева И. В. Проблемы и принципы упорядочения терминологии (на материале сопоставления фотографической лексики английского и русского языков) : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2001.— 320 с.

⁵⁸ Ефимов Д. К. Терминосфера СМИ в русском и английском языках : Дис. ... канд. филол. наук.— Екатеринбург, 2005.— 215 с.

⁵⁹ Ковалева Е. Ю. Национальная специфика лексической группировки (на материалах поля «металлы» в русском и английском языках) : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— Воронеж, 1993.— 16 с.

⁶⁰ Клепальченко И. А. Сопоставительный анализ лексики семантической группы «лестницы и элементы лестничных конструкций» (на материале английского и русского языков) : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 1999.— 166 с.

⁶¹ Сердюкова Н. Л. Сопоставительный анализ терминологии психиатрии в английском и русском языках: на материале номинаций болезней и болезненных состояний : Дис. ... канд. филол. наук.— СПб., 1998.— 183 с.

робототехніки в німецькій і російській мовах»)⁶², О. В. Ільченко («Зіставний аналіз лексики семантичної групи «клинкова зброя»: на матеріалі англійської та російської мов») ⁶³, С. В. Рождественської («Структурно-семантична організація керамічної термінології в англійській і російській мовах» — *семасіологічний аспект*)⁶⁴, О. О. Крюкової («Терміни лінгводидактики у французькій і російській мовах») ⁶⁵, Т. Г. Мішиної («Автомобільна термінологія в російській і англійській мовах») ⁶⁶, Т. О. Булановської («Особливості творення загальних назв від географічних найменувань: на матеріалі англійської і російської мов») ⁶⁷, А. Ю. Белової («Проблема мотивованості термінів: на матеріалі російської і німецької ботанічної термінології») ⁶⁸, Т. Д. Барішникової («Структурно-семантичні і мотиваційні властивості флоронімів в англійській і французькій мовах») ⁶⁹, М. О. Красавського («Термінологічне і побутове позначення емоцій: на матеріалі російської і німецької мов») ⁷⁰, Є. А. Нагорніної («Структурна організація лексико-семантичної групи найменувань тварин: на матеріалі латинської, російської, англійської, казахської зоологічної номенклатури наземних хребетних») ⁷¹, Т. Г. Клікушиної («Принципи систематизації спеціальної лексики: на прикладі російських та англійських найменувань зброї») ⁷²; в Україні — С. М. Кришталь («Структурно-семантичний аналіз метафоричних термінів підмови фінансів в англійській і українській мовах») ⁷³, С. С. Риженко («Мотиваційні і структурні типи назв професій в англійській та українській мовах») ⁷⁴, О. А. Старченко («Термінологія виборчого процесу й виборчих процедур: на матеріалі англійської та української мов») ⁷⁵, Е. Р. Брагіної («Структурно-компонен-

⁶² Бабанова С. Ю. Вариантность в терминологии (на материале терминологии робототехники в немецком и русском языках) : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— М., 1997.— 24 с.

⁶³ Ильченко Е. В. Сопоставительный анализ лексики семантической группы «клинковое оружие» (на материале английского и русского языков) : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 1999.— 206 с.

⁶⁴ Рождественская С. В. Структурно-семантическая организация керамической терминологии в английском и русском языках : Дис. ... канд. филол. наук.— Пятигорск, 2009.— 186 с.

⁶⁵ Крюкова О. А. Термины лингводидактики во французском и русском языках : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2005.— 157 с.

⁶⁶ Мишина Т. Г. Автомобильная терминология в русском и английском языках : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— Горький, 1990.— 18 с.

⁶⁷ Булановская Т. А. Особенности образования нарицательных имен от географических наименований: на материале английского и русского языков: Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— М., 1999.— 20 с.

⁶⁸ Белова А. Ю. Проблема мотивированности терминов (на материале русской и немецкой ботанической терминологии) : Дис. ... канд. филол. наук.— Саратов, 1993.— 194 с.

⁶⁹ Барышникова Т. Д. Структурно-семантические и мотивационные свойства флоронимов в английском и французском языках : Дис. ... канд. филол. наук.— Пятигорск, 1999.— 216 с.

⁷⁰ Красавский Н. А. Терминологическое и обиходное обозначение эмоций (на материале русского и немецкого языков) : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— Волгоград, 1992.— 17 с.

⁷¹ Нагорнина Е. А. Структурная организация лексико-семантической группы наименований животных (на материале латинской, русской, английской, казахской зоологической номенклатуры наземных позвоночных) : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— М., 1990.— 16 с.

⁷² Кликучина Т. Г. Принципы систематизации специальной лексики: на примере русских и английских наименований оружия : Дис. ... канд. филол. наук.— Тамбов, 2007.— 241 с.

⁷³ Кришталь С. М. Структурно-семантичний аналіз метафоричних термінів підмови фінансів в англійській і українській мовах : Дис. ... канд. філол. наук.— Д., 2003.— 218 с.

⁷⁴ Риженко С. С. Мотиваційні і структурні типи назв професій в англійській та українській мовах : Дис. ... канд. філол. наук.— Д., 2008.— 199 с.

⁷⁵ Старченко О. А. Термінологія виборчого процесу й виборчих процедур (на матеріалі англійської та української мов) : Автореф. дис. ... канд. філол. наук.— Д., 2013.— 20 с.

тний аналіз термінів кібернетики в англійській мові у зіставленні з українською та російською»⁷⁶, І. М. Нікуліної («Субконтинуум інформатики й обчислювальної техніки у французькій, українській та російській мовах»)⁷⁷, І. І. Вакулик («Запозичення з класичних мов у науковій термінології сучасних європейських мов: на матеріалі юридичних та економічних термінів української, російської, німецької, французької, англійської мов»)⁷⁸; у Македонії — Р. Йорданова («Іменникові терміни-синтагми у французькій і македонській медичній термінології»)⁷⁹, Я. М. Стрезовської («Професійна мова туризму в контрастивному аналізі німецької і македонської мов»)⁸⁰; у Словаччині — Г. Мишшикової («Конфронтаційний опис лексики. Англійська і словацька стоматологічна термінологія»)⁸¹, Д. Ланчарича («Конфронтаційний семантико-лексикологічно-лексикографічний аналіз термінів (еквівалентна семантика французьких, англійських і словацьких правничих і економічних термінів)»)⁸²; у Болгарії — С. Тончевої («Тенденції розвитку морської термінології в англійській і болгарській мовах»)⁸³.

Контрастивно-зіставна проблематика активно виявляє себе в *теоретико-прикладному аспекті* переважно в працях російських термінознавців — М. А. Ков'язіної («Функціональна модель двомовного екологічного словника-тезауруса» — *лексикографічний і методологічний аспекти* + електронна модель словника на матеріалі російської та англійської мов)⁸⁴, О. Л. Хохлової («Зміст термінологічного поля в багатомовній термінографії: застосовно до історичної термінології в англійській, французькій, німецькій і російській мовах» — *термінографічний аспект*)⁸⁵, О. О. Барсукової («Науковий термін у загальному і термінологічному тлумачних словниках російської і англійської мов: на матеріалі медичної і комп'ютерної термінологій» — *термінографічний аспект*)⁸⁶, С. Ю. Нейман («Моделювання в зіставному термінознавстві: на матеріалі термінології робототехніки в англійській і російській мовах» — *термінографічний*

⁷⁶ Брагіна Е. Р. Структурно-компонентний аналіз термінів кібернетики в англійській мові у зіставленні з українською та російською : Дис. ... канд. філол. наук.— Д., 2001.— 214 с.

⁷⁷ Нікуліна І. М. Субконтинуум інформатики й обчислювальної техніки у французькій, українській та російській мовах : Дис. ... канд. філол. наук.— Д., 2004.— 204 с.

⁷⁸ Вакулик І. І. Запозичення з класичних мов у науковій термінології сучасних європейських мов (на матеріалі юридичних та економічних термінів української, російської, німецької, французької, англійської мов) : Дис. ... канд. філол. наук.— К., 2004.— 240 с.

⁷⁹ Йорданов Р. Именските термини-синтагми во француската и македонската медицинска терминологија : Докт. дис.— Скопје, 2005.— 477 лист.

⁸⁰ Стрезовска Ј. Стручниот јазик во туризмот со контрастивна анализа на германскиот и македонскиот јазик : Докт. дис.— Скопје, 2005.— 273 лист.

⁸¹ Miššiková G. Konfrontačný opis slovnej zásoby. Anglická a slovenská stomatologická terminológia.— Nitra, 1998.— 114 s.

⁸² Lančarič D. Konfrontačná semanticko-lexikologicko-lexikografická analýza terminov (ekvivalentačná sémantizácia francúzskych, anglických a slovenských právnických a ekonomických terminov) : Diz. práca.— Prešov, 2002.— 180 s.

⁸³ Тончева С. И. Тенденции в развитии на морската терминология (в английски и български език) : Дис. ... на присъждане степен «доктор».— София, 2003.— 380 с.

⁸⁴ Ковязина М. А. Функциональная модель двуязычного экологического словаря-тезауруса : Дис. ... канд. филол. наук.— Тюмень, 2006.— 373 с.

⁸⁵ Хохлова Е. Л. Содержание терминологического поля в многоязычной терминографии : Применительно к исторической терминологии в английском, французском, немецком и русском языках : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2005.— 236 с.

⁸⁶ Барсукова Е. А. Научный термин в общем и терминологическом толковых словарях русского и английского языков: на материале медицинской и компьютерной терминологий : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2004.— 160 с.

аспект)⁸⁷, О. Л. Семенова («Проблеми формування і лексикографічного опису термінології найновіших предметних галузей: на матеріалі терміносистем робототехніки і маркетингу в англійській, російській і японській мовах» — домінування контрастивного, зокрема лексикографічного, аспекту)⁸⁸.

Порівняльно-історично-зіставні дослідження репрезентують, наприклад, дисертації Т. М. Арслана («Особливості формування та розвитку турецької та кримськотатарської суспільно-політичної лексики» — *етимологічний та етнолінгвістичний аспекти*)⁸⁹ — в Україні та Я. В. Комаркової («Слов'янська термінологія ткацтва з погляду етимології: на прикладі чеського, хорватського і сербського мовного матеріалу») — у Чехії.

Порівняльно-контрастивно-зіставні аспекти стають предметом зацікавлення переважно російських науковців, наприклад: В. С. Гусятинської («Проблеми еволюції спонтанного терміногенезу (формування греко-латинської і російської медичної термінології в зіставно-історичному аспекті)»)⁹¹, І. Ю. Апалько («Термінологічна лексика сфери боксу і динаміка її розвитку: на матеріалі російської й англійської мов») —⁹², Е. Т. Белан («Особливості формування нових терміносистем: на матеріалі англійської та російської термінологій міжнародного туризму») —⁹³, І. О. Дегтярьової («Дослідження сучасного змісту і розвитку термінів літературознавства: на матеріалі англійської та російської літературознавчої термінології») —⁹⁴, Л. В. Виноградової («Термінологія туризму англійської та російської мов у синхронному і діяхронному аспектах») —⁹⁵, Н. С. Шарафутдінової («Формування галузевої термінології на основі логіко-семантичної категорії субстанціальності: на матеріалі літакобудівельних термінів німецької та російської мов») —⁹⁶, К. В. Михайлової («Особливості формування фізичної термінології в англійській і російській мовах: на прикладі лексико-семантичного поля «фізика елементарних частинок») —⁹⁷, Н. В. Ушкової («Особливості формування термінології

⁸⁷ Нейман С. Ю. Моделирование в сопоставительном терминоведении (на материале терминологии робототехники в английском и русском языках). — М., 1992. — 180 с.

⁸⁸ Семенов А. Л. Проблемы формирования и лексикографического описания терминологии новейших предметных областей (на материале терминотехники и маркетинга в английском, русском и японском языках) : Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — М., 1994. — 16 с.

⁸⁹ Арслан М. Особливості формування та розвитку турецької та кримськотатарської суспільно-політичної лексики : Дис. ... канд. филол. наук. — К., 2006. — 179 с.

⁹⁰ Komárková J. V. Slovanská terminologie tkaní z pohledu etymologie: na příkladě českého, chorvatského a srbského jazykového materiálu. — Praha, 2011. — 215 s.

⁹¹ Гусятинская В. С. Проблемы эволюции спонтанного терминогенеза: Формирование греко-латинской и русской медицинской терминологии в сопоставительно-историческом аспекте : Дис. ... д-ра филол. наук. — М., 1998. — 351 с.

⁹² Апалько И. Ю. Терминологическая лексика сферы бокса и динамика ее развития: на материале русского и английского языков : Дис. ... канд. филол. наук. — Краснодар, 2005. — 211 с.

⁹³ Белан Э. Т. Особенности формирования новых терминотехник: на материале английской и русской терминологий международного туризма : Дис. ... канд. филол. наук. — М., 2009. — 194 с.

⁹⁴ Дегтярева И. А. Исследование современного содержания и развития терминов литературоведения: на материале английской и русской литературоведческой терминологии : Дис. ... канд. филол. наук. — М., 2002. — 194 с.

⁹⁵ Виноградова Л. В. Терминология туризма английского и русского языков в синхронном и диахронном аспектах : Дис. ... канд. филол. наук. — Нижний Новгород, 2011. — 213 с.

⁹⁶ Шарафутдинова Н. С. Формирование отраслевой терминологии на базе логико-семантической категории субстанціальности (на материале самолетостроительных терминов немецкого и русского языков) : Дис. ... канд. филол. наук. — Ульяновск, 1999. — 193 с.

⁹⁷ Михайлова К. В. Особенности формирования физической терминологии в английском и русском языках: на примере лексико-семантического поля «физика элементарных частиц» : Дис. ... канд. филол. наук. — Казань, 2008. — 205 с.

«рельєф земної поверхні» в англійській і російській мовах»⁹⁸, Т. А. Алесенко («Особенности формирования современных междуглазовых терминологий: на материале сопоставительного анализа терминологии экологии воды в англійській і російській мовах»)⁹⁹, К. М. Горохової («Особенности становления терминосистемы «экология грунту» в англійській і російській мовах»)¹⁰⁰, Д. О. Попова («Особенности формирования терминосистемы «экология повітря» в англійській і російській мовах»)¹⁰¹, Л. М. Гуциної («Порівняльно-зіставний аналіз медичних термінів у галузі онкології в російській і англійській мовах»)¹⁰², Н. М. Бобирьової («Спільне і відмінне в термінології художньої гімнастики російської і англійської мов»)¹⁰³, С. І. Богомолів («Джерела і принципи організації терміносистем, що знову почали розвиватися: на матеріалі термінологічної системи математичної кібернетики російської і французької мов»)¹⁰⁴, І. В. Бушина («Формування вторинних терміносистем і їх специфіка: на матеріалі термінології судової медицини російської й англійської мов»)¹⁰⁵; рідко — українських, зокрема Т. Д. Михайленко («Інтра- та екстралінгвістичні аспекти формування і функціонування військової терміносистеми в національних мовах: на матеріалі російської, української та німецької мови» — історичний аспект)¹⁰⁶.

У таких дослідженнях видаються акцентуаційними *порівняльно-зіставні* й *порівняльно-(історично)-контрастивні* паралелі водночас. Порівняймо, наприклад, дисертації: у російському термінознавстві — О. С. Петровської («Формування і розвиток музичної термінології виконавського мистецтва: на матеріалі російської, італійської, англійської, французької мов»)¹⁰⁷, М. Ю. Гадаборшевої («Системно-динамічний аналіз лінгвістичної термінології: на матеріалі російської, англійської та інгушської мов»)¹⁰⁸, в українському — Т. В. Голі-Оглу («Походження обрядових календарних термінів весняного циклу: на

⁹⁸ Ушкова Н. В. Особенности формирования терминологии «рельеф земной поверхности» в английском и русском языках : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2007.— 205 с.

⁹⁹ Алесенко Т. А. Особенности формирования современных междуглазовых терминологий: на материале сопоставительного анализа терминологии экологии воды в английском и русском языках : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2000.— 209 с.

¹⁰⁰ Горохова Е. М. Особенности становления терминосистемы «экология почвы» в английском и русском языках : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2007.— 247 с.

¹⁰¹ Попова Д. О. Особенности формирования терминосистемы «экология воздуха» в английском и русском языках : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2003.— 140 с.

¹⁰² Гуцина Л. Н. Сравнительно-сопоставительный анализ медицинских терминов в области онкологии в русском и английском языках : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2004.— 158 с.

¹⁰³ Бобырева Н. Н. Общее и различное в терминологии художественной гимнастики русского и английского языков : Дис. ... канд. филол. наук.— Казань, 2010.— 198 с.

¹⁰⁴ Богомолова С. И. Истоки и принципы организации вновь развивающихся терминосистем (на материале терминологической системы математической кибернетики русского и французского языков) : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— Саратов, 1993.— 14 с.

¹⁰⁵ Бушин И. В. Формирование вторичных терминосистем и их специфика: на материале терминологии судебной медицины русского и английского языков : Дис. ... канд. филол. наук.— Саратов, 1996.— 241 с.

¹⁰⁶ Михайленко Т. Д. Інтра- та екстралінгвістичні аспекти формування і функціонування військової терміносистеми в національних мовах (на матеріалі російської, української та німецької мови) : Дис. ... д-ра филол. наук.— К., 1996.— 412 с.

¹⁰⁷ Петровская О. С. Формирование и развитие музыкальной терминологии исполнительского искусства: на материале русского, итальянского, английского, французского языков : Дис. ... канд. филол. наук.— Ростов н/Д., 2009.— 150 с.

¹⁰⁸ Гадаборшева М. Ю. Системно-динамический анализ лингвистической терминологии: на материале русского, английского и ингушского языков : Дис. ... канд. филол. наук.— Ростов н/Д., 2008.— 226 с.

матеріалі української, російської, урумської та румейської мов» — *етимологічний та етнолінгвістичний аспекти*)¹⁰⁹.

Класифікаційно-типологічні дослідження більшою мірою розгортаються на тлі *контрастивних*, зокрема в Україні — у Л. Б. Ніколаєвої («Типологія термінів спорідненості» — на матеріалі зіставлення сорока неспоріднених мов)¹¹⁰, Н. В. Коваленко («Структурно-семантичні особливості термінології маркетингу німецької та української мов») ¹¹¹, та *зіставних*, зокрема в Росії — у О. В. Філіппової («Типологія онкологічних термінів у сучасній англійській мові» — *когнітивно-історичний аспект* на тлі зіставлення американського і британського варіантів англійської мови)¹¹².

Функціональну дослідницьку парадигму у слов'янському мовному просторі реперезентують стилістично-зіставний, порівняльно-історично-зіставний, контрастивно-зіставний, порівняльно-історичний контрастивно-зіставний, класифікаційно-типологічний аспектуальні напрями термінознавчих пошуків.

Серед *стилістично-зіставних* — праці, наприклад, сербської дослідниці Н. Лаїнович-Стоянович («Лінгвістичний аналіз наукового стилю російської і сербської мов у галузі електротехніки: лексичний рівень») ¹¹³ та болгарської дослідниці Д. Лесневської («Торгівельна кореспонденція в російській і болгарській мовах. Зіставний лінгвостилістичний аналіз») ¹¹⁴.

Помітними у функціональній парадигмі наукових пошуків є також російські *монологізовіставні* дослідження, зокрема Л. В. Попової («Проблема якості лінгвістичного терміна: на матеріалі авторських терміносистем функціональної граматики»; «Лінгвістичний термін: проблема якості (Досвід укладання «Комплексного словника термінів функціональної граматики»)») ¹¹⁵ та Т. О. Москаленко («Системні аспекти аналізу лексичних одиниць мови законодавства: на матеріалі нормативно-правових актів про соціальний розвиток і культуру») ¹¹⁶, яка акцентує увагу ще й на *типологічному аспекті*.

До *порівняльно-історичних* можна віднести, з одного боку, праці з виразним *контрастивно-зіставним аспектом*, наприклад, у російському термінознавстві — Н. М. Ликової («Генезис мови права: початковий етап: на матеріалі французьких і російських документів X–XV століть») ¹¹⁷, з другого боку, *власне зіставним*, наприклад, у польському термінознавстві — М. Т. Лізісової («Ключові

¹⁰⁹ Голі-Оглу Т. В. Походження обрядових календарних термінів весняного циклу (на матеріалі української, російської, урумської та румейської мов) : Дис. ... канд. філол. наук.— Д., 2003.— 227 с.

¹¹⁰ Ніколаєва Л. Б. Типологія термінів спорідненості : Автореф. дис. ... канд. філол. наук.— Д., 2005.— 18 с.

¹¹¹ Коваленко Н. В. Структурно-семантичні особливості термінології маркетингу німецької та української мов : Автореф. дис. ... канд. філол. наук.— Д., 2013.— 20 с.

¹¹² Филиппова Е. В. Типология онкологических терминов в современном английском языке : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— М., 1991.— 18 с.

¹¹³ Лаинович-Стоянович Н. Лингвистичка анализа научного стила руског и српског језика у области електротехнике (лексичке ниво) : Докт. дис.— Нови Сад, 2005.— 458 стр.

¹¹⁴ Лесневска Д. Търговска кореспонденция на руски и български език. Съпоставителен лингвостилістичен анализ.— София, 2002.— 133 с.

¹¹⁵ Попова Л. В. Проблема качества лингвистического термина: на материале авторских терминисистем функциональной грамматики : Дис. ... канд. филол. наук.— Омск, 2004.— 198 с.; Попова Л. В. Лингвистический термин: проблема качества (Опыт составления «Комплексного словаря терминов функциональной грамматики»).— Омск, 2011.— 198 с.

¹¹⁶ Москаленко Т. А. Системные аспекты анализа лексических единиц языка законодательства : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 1993.— 298 с.

¹¹⁷ Лыкова Н. Н. Генезис языка права: начальный этап (на материале французских и русских документов X–XV вв.) : Дис. ... д-ра филол. наук.— Екатеринбург, 2005.— 411 с.

юридичні терміни в старих польських статутах на слов'янському тлі»¹¹⁸ та в російському — О. Мароєвич («Торгово-економічна лексика в пам'ятках Давньої Русі XI–XVII ст.: у зіставленні з сербськими джерелами»)¹¹⁹.

Проблематику *контрастивно-зіставних* досліджень репрезентують переважно російські дисертаційні праці, зокрема М. Б. Казачкової («Професійна мова як відображення професійної культури: на матеріалі російського й англійського варіантів професійної мови авіації» — [етно]культурологічний аспект)¹²⁰, С. А. Іванової («Семантизація терміна в науково-навчальному тексті: на матеріалі термінології радіотехніки в російській і французькій мовах» — лінгводидактичний аспект)¹²¹, Р. Р. Сафіуліної («Особливості міжмовного аломорфізму в професійній підмові: на матеріалі лексики російського й англійського варіантів професійної підмови гірничої справи»)¹²², В. М. Полуєктова («Екстралінгвістичні фактори відбору і функціонування одиниць лексичного поля «зовнішня політика»: на матеріалі преси СРСР і Німеччини в 1982–91 рр.»)¹²³, К. Ю. Пешкової («Функціонування медичної термінології (семантика, синтактика): на матеріалі російсько-французької термінології діагностики нервових хвороб»)¹²⁴.

Цей напрям розкриває себе в таких аспектах: *перекладознавчому*, наприклад, у М. В. Оганесян («Зіставно-перекладний аналіз англійської і російської медичної термінології з генетики»)¹²⁵, А. В. Івкіної («Особливості творення і перекладу термінів в англійській, французькій і російській мовах: на матеріалі предметної галузі «Телекомунікація» та підгалузі «Телефонія»)¹²⁶ та чеських дослідників М. Кубової, Я. Коммової («Німецько-чеська й чесько-німецька термінологія пакувальних технологій»)¹²⁷; *комунікативному*, наприклад, у М. І. Косарева («Прецедентні феномени зі сферою-джерелом «Кіно» в політичній комунікації Німеччини і США»)¹²⁸ та О. В. Шевченко («Комунікативні особливості англійських і російських юридичних мовленнєвих актів, мовленнєвих

¹¹⁸ Lizisowa M. T. Podstawowe terminy prawne w statutach staropolskich na tle słowiańskim. Studium semantyczne. — Kraków, 1995. — 283 s.

¹¹⁹ Мароєвич Е. Торгово-экономическая лексика в памятниках Древней Руси XI–XVII вв. : В сопоставлении с сербскими источниками : Дис. ... канд. филол. наук. — М., 2004. — 194 с.

¹²⁰ Казачкова М. Б. Профессиональный язык как отражение профессиональной культуры: на материале русского и английского вариантов профессионального языка авиации : Дис. ... канд. филол. наук. — Казань, 2008. — 255 с.

¹²¹ Иванова С. А. Семантизация термина в научно-учебном тексте: на материале терминологии радиотехники в русском и французском языках : Дис. ... канд. филол. наук. — Екатеринбург, 2007. — 246 с.

¹²² Сафиуллини Р. Р. Особенности межязыкового алломорфизма в профессиональном подязыке: на материале лексики русского и английского вариантов профессионального подязыка горного дела : Дис. ... канд. филол. наук. — Казань, 2008. — 255 с.

¹²³ Полуэктова В. Н. Экстралингвистические факторы отбора и функционирования единиц лексического поля «внешняя политика» (на материале прессы СССР и Германии в 1982–91 гг.) : Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Саратов, 1991. — 17 с.

¹²⁴ Пешкова К. Ю. Функционирование медицинской терминологии: семантика, синтактика (на материале русско-французской терминологии диагностики нервных болезней) : Дис. ... канд. филол. наук. — Нижний Новгород, 1995. — 246 с.

¹²⁵ Оганесян М. В. Сопоставительно-переводческий анализ английской и русской медицинской терминологии по генетике : Дис. ... канд. филол. наук. — М., 2003. — 174 с.

¹²⁶ Ивкина А. В. Особенности образования и перевода терминов в английском, французском и русском языках: на материале предметной области «Телекоммуникация» и подобласти «Телефония» : Дис. ... канд. филол. наук. — СПб., 2004. — 166 с.

¹²⁷ Kubová M., Komtová J. Německo-česká a česko-německá terminologie obalové techniky. — Praha, 1997. — 71 s.

¹²⁸ Косарев М. И. Прецедентные феномены со сферой-источником «Кино» в политической коммуникации Германии и США : Дис. ... канд. филол. наук. — Екатеринбург, 2008. — 240 с.

стратегій і тактик: на матеріалі мови художніх і публіцистичних творів»¹²⁹; *типолого-стилістичному*, наприклад, у Л. П. Ширококової («Юридичні тексти (досвід граматико-типологічного дослідження): на прикладі німецької і російської мов») ¹³⁰.

На тлі контрастивно-зіставних функціональних досліджень увиразнюються *власне зіставні*, наприклад, у болгарських учених Д. Милієвої, І. Дагнева, Є. Кискинової («Зіставні мовні питання в медичному тексті в болгарській, англійській і німецькій мовах») ¹³¹, *контрастивно-перекладні*, зокрема *етнолінгвістичні й лінгводидактичні*, наприклад, у російського дослідника А. А. Боасіака («Національна специфіка російської політичної лексики в аспекті навчального перекладу: на матеріалі російської, англійської й аканської мов») ¹³² та *історичні*, наприклад, у російської дослідниці К. В. Лушникової («Екстра- й інтралінгвальні фактори формування комп'ютерного жаргону: на матеріалі російської, англійської і французької мов» — у діахронії) ¹³³ *аспекти*.

Виявом *класифікаційно-типологічних наукових пошуків* у цій парадигмі є, наприклад, праця болгарського мовознавця Кр. Кабакчієва («Ситуативна семантика термінологічних виразів у сучасній болгарській літературній мові», 1999 — на матеріалі терміносистеми кардіології) ¹³⁴.

Проблематику *когнітивного термінознавства* розкривають лише власне зіставні, контрастивні та контрастивно-зіставні дослідження.

Серед *власне зіставних* виокремлюємо *лінгвоконцептологічні праці*, наприклад, О. І. Десюкевич («Концепт *професор* у російській і білоруській літературі ХХ ст.») ¹³⁵ — у білоруському термінознавстві та О. В. Константинової («Структурно-семантичні особливості оподаткування в американському і британському варіантах сучасної англійської мови») ¹³⁶ — в українському термінознавстві.

Монолінгвозіставні дослідження в цій парадигмі наукових пошуків представлені в основному типологічним аспектом, наприклад, у праці російської дослідниці Т. О. Подколзіної («Метафора і парадокс в англійській термінології» — зіставлення термінологій далеких поняттєвих сфер — лінгвістичної і нафтопромислової) ¹³⁷.

¹²⁹ Шевченко Е. В. Коммуникативные особенности английских и русских юридических речевых актов, речевых стратегий и тактик: на материале языка художественных и публицистических произведений : Дис. ... канд. филол. наук. — Краснодар, 2003. — 171 с.

¹³⁰ Широкова Л. П. Юридические тексты: опыт грамматико-типологического исследования (на примере немецкого и русского языков) : Дис. ... канд. филол. наук. — М., 2007. — 177 с.

¹³¹ Милиева Д., Дагнев И., Кискинова Е. Съпоставителни езикови въпроси на медицински текст в български, английски и немски език. — Пловдив, 2009. — 225 с.

¹³² Боасиако А. А. Национальная специфика русской политической лексики в аспекте учебного перевода: на материале русского, английского и аканского языков : Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — М., 1998. — 21 с.

¹³³ Лушникова Е. В. Экстра- и интралингвистические факторы формирования компьютерного жаргона (на материале русского, английского и французского языков) : Дис. ... канд. филол. наук. — Саратов, 2003. — 169 с.

¹³⁴ Кабакчиев К. Ситуационна семантика на терминологичните изрази в съвременния български книжовен език. — София, 1999. — 132 с.

¹³⁵ Десюкевич О. И. Концепт *профессор* в русской и белорусской литературе ХХ в. : Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Минск, 2002. — 19 с.

¹³⁶ Константинова О. В. Структурно-семантичні особливості термінів оподаткування в американському і британському варіантах сучасної англійської мови : Дис. ... канд. филол. наук. — К., 2004. — 303 с.

¹³⁷ Подколзина Т. А. Метафора и парадокс в английской терминологии : Дис. ... канд. филол. наук. — М., 1994. — 268 с.

Серед власне контрастивних у цій дослідницькій парадигмі домінують пошукові розвідки переважно російських науковців, які мають різне спрямування, зокрема: *дискурсивне*, наприклад, у Є. В. Афанасенко («Семантичний повтор у політичному дискурсі: на матеріалі російської й англійської мов») ¹³⁸, Н. Г. Шехтман («Зіставне дослідження театральної і спортивної метафори в російському й американському політичному дискурсі») ¹³⁹, Т. О. Светоносової («Зіставне дослідження цінностей в російському й американському політичному дискурсі») ¹⁴⁰, О. В. Акімової («Термін як одиниця термінологічного поля і професійного дискурсу в різноструктурних мовах: на матеріалі термінології макрополя «Радіообмін цивільної авіації» в російській і англійській мовах») ¹⁴¹, О. М. Галичкіної («Специфіка комп'ютерного дискурсу в англійській і російській мовах: на матеріалі жанру комп'ютерних конференцій») ¹⁴², А. А. Філіппової («Внутрішньогалузева полісемія в російському і німецькому методичному дискурсі: на матеріалі концепту *ціль*») ¹⁴³, Е. К. Токар («Засоби непрямої оцінки в політичному дискурсі кінця ХХ — початку ХХІ ст.: на матеріалі російської й англійської мов») ¹⁴⁴; *лінгвоконцептологічне*, наприклад, у С. М. Шевченко («Концептуальна структура терміносистем сучасного цивільного права в англійській і російській мовах») ¹⁴⁵, О. О. Клименко («Концепт “менеджмент” в американській і російській лінгвокультурах», 2004 — *лінгвокультурологічний аспект*) ¹⁴⁶, Н. К. Болокової («Лінгвокультурологічний аналіз концепту “лікар / медик”: на матеріалі російської й англійської мов» — *прагмалінгвокультурологічний аспект*) ¹⁴⁷; *лінгвоконцептологічно-дискурсивне*, наприклад, у М. М. Федулової («Прагмасемантичні аспекти концептуалізації лексичних одиниць в юридичному дискурсі: на матеріалі англійської і російської мов» — *прагматичний аспект*) ¹⁴⁸.

Контрастивно-зіставний аспект у когнітивній парадигмі репрезентують, російські термінознавчі праці, зокрема О. В. Трушиної («Терміносистеми криміналістики та кримінології в межах когнітивного термінознавства (в росій-

¹³⁸ Афанасенко Е. В. Семантический повтор в политическом дискурсе (на материале русского и английского языков) : Дис. ... канд. филол. наук.— Саратов, 2006.— 265 с.

¹³⁹ Шехтман Н. Г. Сопоставительное исследование театральной и спортивной метафоры в российском и американском политическом дискурсе : Дис. ... канд. филол. наук.— Екатеринбург, 2006.— 227 с.

¹⁴⁰ Светоносова Т. А. Сопоставительное исследование ценностей в российском и американском политическом дискурсе : Дис. ... канд. филол. наук.— Екатеринбург, 2006.— 174 с.

¹⁴¹ Акимов О. В. Термин как единица терминологического поля и профессионального дискурса в разноструктурных языках (на материале терминологии макрополя «Радиообмен гражданской авиации» в русском и английском языках) : Дис. ... канд. филол. наук.— Казань, 2004.— 254 с.

¹⁴² Галичкина Е. Н. Специфика компьютерного дискурса на английском и русском языках (на материале жанра компьютерных конференций) : Дис. ... канд. филол. наук.— Астрахань, 2001.— 212 с.

¹⁴³ Филиппова А. А. Внутриотраслевая полисемия в русском и немецком методическом дискурсе: на материале концепта *цель* : Дис. ... канд. филол. наук.— Пермь, 2008.— 196 с.

¹⁴⁴ Токар Э. К. Средства косвенной оценки в политическом дискурсе конца ХХ — начала ХХІ вв.: на материале русского и английского языков : Дис. ... канд. филол. наук.— Краснодар, 2008.— 213 с.

¹⁴⁵ Шевченко С. М. Концептуальная структура терминсистем современного гражданского права в английском и русском языках : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2006.— 248 с.

¹⁴⁶ Клименко Е. О. Концепт «менеджмент» в американской и русской лингвокультурах : Дис. ... канд. филол. наук.— Волгоград, 2004.— 221 с.

¹⁴⁷ Болокова Н. К. Лингвокультурологический анализ концепта «врач / медик»: на материале русского и английского языков : Дис. ... канд. филол. наук.— Краснодар, 2009.— 163 с.

¹⁴⁸ Федулова М. Н. Прагма-семантические аспекты концептуализации лексических единиц в юридическом дискурсе (на материале английского и русского языков) : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2010.— 173 с.

ській і французькій мовах)»¹⁴⁹, Л. М.-Р. Аллафі («Когнітивний аналіз стоматологічної термінології: на матеріалі термінів ортодонції в російській і англійській мовах)»¹⁵⁰, та українські, зокрема Л. В. Рогач («Семантична основа лінгвістичних термінів в українській та англійській мовах» — *соціокогнітивний аспект*)¹⁵¹.

Переважно це *теоретико-прикладні дисертаційні дослідження*, а саме: *перекладознавчі*, наприклад, Т. Г. Зубової («Когнітивно-прагматичні й лексикографічні особливості формування термінополя «сухе й легке будівництво»: на матеріалі німецької і російської мов)»¹⁵² — у Росії; *дискурсивні*, наприклад, Л. Я. Зяткової («Суб'єктивна модальність політичного дискурсу: на матеріалі російських, британських і американських друкованих ЗМІ») ¹⁵³, І. В. Телешевої («Когнітивне дослідження морбальної метафори в сучасному політичному дискурсі Росії, США і Великобританії») ¹⁵⁴, Д. В. Шапочкіна («Когнітивні аспекти політичного дискурсу: на матеріалі британських, американських і німецьких публічних політичних промов») ¹⁵⁵, О. Г. Хітарової («Дискурсивні структури екологічної тематики в лінгвістичному і правознавчому аспектах: на матеріалі російської й англійської публіцистики)» — *юрислінгвістичний аспект*) ¹⁵⁶, Д. Д. Гергокаєвої («Егоцентризм лінгвістичного дискурсу: на матеріалі російської, англійської, карачаєво-балкарської мов)» — *антропоцентричний аспект*) ¹⁵⁷ — у Росії; в *аспекті комп'ютерного термінознавства*, зокрема *комп'ютерної термінографії*, наприклад, Я. Валінського («Пошук термінів у зіставлених мовних корпусах)» ¹⁵⁸ — у Польщі та Н. А. Бондарєвої («Прикладні аспекти моделювання термінології: на матеріалі терміносистем кримінального права в російській і англійській мовах)» — *лінгвотехнологічний теоретико-прикладний аспект* + автоматизований словник) ¹⁵⁹ — у Росії.

¹⁴⁹ Трушина Е. В. Терминосистемы криминалистики и криминологии в рамках когнитивного терминоведения (в русском и французском языках) : Дис. ... канд. филол. наук. — Екатеринбург, 2005. — 185 с.

¹⁵⁰ Аллафи Л. М.-Р. Когнитивный анализ стоматологической терминологии: на материале терминов ортодонтии в русском и английском языках : Дис. ... канд. филол. наук. — Нальчик, 2004. — 164 с.

¹⁵¹ Рогач Л. В. Семантична основа лінгвістичних термінів в українській та англійській мовах : Дис. ... канд. филол. наук. — Ужгород, 2000. — 191 с.

¹⁵² Зубова Т. Г. Когнитивно-прагматические и лексикографические особенности формирования терминополья «сухое и легкое строительство»: на материале немецкого и русского языков : Дис. ... канд. филол. наук. — Краснодар, 2009. — 211 с.

¹⁵³ Зяткова Л. Я. Субъективная модальность политического дискурса (на материале российских, британских и американских печатных СМИ) : Дис. ... канд. филол. наук. — Тюмень, 2003. — 249 с.

¹⁵⁴ Телешева И. В. Когнитивное исследование морбальной метафоры в современном политическом дискурсе России, США и Великобритании : Дис. ... канд. филол. наук. — Челябинск, 2006. — 180 с.

¹⁵⁵ Шапочкин Д. В. Когнитивные аспекты политического дискурса: на материале британских, американских и немецких публичных политических речей : Дис. ... канд. филол. наук. — Тюмень, 2005. — 244 с.

¹⁵⁶ Хитарова Е. Г. Дискурсивные структуры экологической тематики в лингвистическом и правоведческом аспектах (на материале русской и английской публицистики) : Дис. ... канд. филол. наук. — Краснодар, 2005. — 180 с.

¹⁵⁷ Гергокаева Д. Д. Эгоцентризм лингвистического дискурса: на материале русского, английского, карачаево-балкарского языков : Дис. ... канд. филол. наук. — Нальчик, 2008. — 181 с.

¹⁵⁸ Walicki J. Poszukiwanie terminologii z porównywalnych korpusów językowych : Praca dokt. — Uniwersyte Jydzki; Wydział Filol., 2001. — 120 p.

¹⁵⁹ Бондарева Н. А. Прикладные аспекты моделирования терминологии: на материале терминсистем уголовного права в русском и английском языках : Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — СПб., 2003. — 21 с.

Крос-парадигмальний напрям розглядаємо як розвиток структурно-функціонального та функціонально-когнітивного / когнітивно-функціонального термінознавства.

Структурно-функціональне термінознавство розкриває себе у власне зіставних, контрастивних, порівняльно-зіставних та монологічно-типологічних дослідженнях.

Якщо до *власне зіставних* у цьому напрямі термінознавчих пошуків можна віднести, наприклад, працю словацького дослідника М. Блага («Порушення стандартів у соціально-політичній сфері та їх відображення в мовних конструкціях (російсько-словацькі зіставлення)») ¹⁶⁰, то до *власне контрастивних* — праці російських науковців, зокрема, Ган Говея («Термінологія спорідненості в лінгвістичному і національно-культурному аспектах: на матеріалі сучасної китайської і сучасної російської мов» — *етнокультурний аспект*) ¹⁶¹, Цзюй Цзюй («Термінологічна лексика підмови економіки: на матеріалі російської термінології у зіставленні з китайською») ¹⁶², О. В. Шиловой («Термінологічна дефініція як метатекст у російськомовній і англійськомовній науково-технічній літературі») ¹⁶³.

Порівняльно-зіставне структурно-функціональне термінознавство декларують, наприклад, дисертації білоруської дослідниці Г. А. Гвоздович («Грамматична термінологія російської і білоруської мов: витоки, структура, функціонування» — *історичний аспект*) ¹⁶⁴ та російського дослідника К. Люцинського («Теоретичні і прикладні аспекти формування терміносистеми: на матеріалі російської і польської термінології космонавтики») ¹⁶⁵.

Більшою мірою в слов'янському мовному просторі окресленого періоду розпрацьоване *контрастивно-зіставне структурно-функціональне термінознавство*, представлене, наприклад, працями: в російському термінознавстві — Ю. М. Ревіної («Автомобільна термінологія в німецькій і російській мовах: структурно-семантичний і функціональний аспекти») ¹⁶⁶, Х. Н. Галимової («Асиметрія професійно маркованої лексики: на матеріалі російського й англійського варіантів професійної підмови залізничного транспорту») ¹⁶⁷, А. Е. Карапет'яна («Терміносистема танцю в англійській і російській мовах: лексико-семантичний і лінгвокультурний аспекти») ¹⁶⁸, С. О. Макеевої («Зіставне дослідження тер-

¹⁶⁰ Blaho M. Narušení noriem v socialno-politickej oblasti a ich reflexia v jazykových konštrukciách (rusko-slovenske porovnanie) : Diz. praca.— Prešov, 2009.— 144 s.

¹⁶¹ Ган Говей. Терминология родства в лингвистическом и национально-культурном аспектах: на материале современного китайского и современного русского языков : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 1994.— 145 с.

¹⁶² Цзюй Цзюй. Терминологическая лексика подязыка экономики: на материале русской терминологии в сопоставлении с китайской : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 1997.— 224 с.

¹⁶³ Шилова Е. В. Терминологическая дефиниция как метатекст в русскоязычной и англоязычной научно-технической литературе : Дис. ... канд. филол. наук.— Екатеринбург, 2005.— 226 с.

¹⁶⁴ Гвоздович Г. А. Грамматическая терминология русского и белорусского языков: истоки, структура, функционирование.— Минск, 2008.— 167 с.

¹⁶⁵ Люцинский К. Теоретические и прикладные аспекты формирования терминотерминологической системы (на материале русской и польской терминологии космонавтики) : Автореф. дис. ... д-ра филол. наук.— М., 1994.— 38 с.

¹⁶⁶ Ревина Ю. Н. Автомобильная терминология в немецком и русском языках: структурно-семантический и функциональный аспекты : Дис. ... канд. филол. наук.— Омск, 2011.— 193 с.

¹⁶⁷ Галимова Х. Н. Асимметрия профессионально маркированной лексики: на материале русского и английского вариантов профессионального подязыка железнодорожного транспорта : Дис. ... канд. филол. наук.— Казань, 2008.— 216 с.

¹⁶⁸ Карапет'ян А. Э. Терминотерминологическая система танца в английском и русском языках: лексико-семантический и лингвокультурный аспекты : Дис. ... канд. филол. наук.— Краснодар, 2008.— 175 с.

мінології сфери освіти в аспекті прагматики і суб'єктивної модальності: на матеріалі англословних і російськомовних текстів» — *прагматичний і антропоцентричний аспекти*)¹⁶⁹, Н. С. Воронової («Політична метафора в німецькій і російській мовах») ¹⁷⁰, О. О. Агєєвої («Особливості еквівалентної співвіднесеності економічних термінів англійської і російської мов: на матеріалі термінології «управління персоналом» — *перекладний аспект*)¹⁷¹, О. Г. Гузенко («Склад будівельної термінології та її функціонування в спеціальних і неспеціальних текстах різноструктурних мов») ¹⁷², С. О. Степанова («Мовленнєва номінація військових понять спеціальних текстів: на матеріалі російської й англійської мов») ¹⁷³, Г. І. Баязитової («Особливості термінологізації атрибутивних словосполучень у предметній галузі “юриспруденція”: на матеріалі французької і російської мов») ¹⁷⁴, Т. В. Риженкової («Специфіка процесу транстермінологізації в галузевій терміносистемі: на матеріалі російської й англійської термінології правознавства») ¹⁷⁵, А. В. Большак («Функціонально-семантичні основи термінології соціальної роботи: на матеріалі англійської і російської мов») ¹⁷⁶, Т. А. Кудінової («Структурно-семантичні особливості багатокomпонентних термінів у підмові біотехнологій: на матеріалі російської й англійської мов») ¹⁷⁷, І. Ю. Бережанської («Консубстанційні терміни в лінгвістичній термінології англійської і російської мов (порівняльний аналіз)») ¹⁷⁸, С. А. Чеканової («Семантичне поле “професія” в картині світу носія мови: на матеріалі російської й англійської мов») ¹⁷⁹, Л. М. Лубожевої («Роль професійної лексики у збагаченні словникового складу загальноновживаної мови: на матеріалі економічної термінології англійської і російської мов») ¹⁸⁰, В. Р. Богословської («Структурно-семантична і функціональна адаптація запозичень: на матеріалі спортивної лексики

¹⁶⁹ *Макеева С. О.* Сопоставительное исследование терминологии сферы образования в аспекте прагматики и субъективной модальности: на материале англоязычных и русскоязычных текстов : Дис. ... канд. филол. наук.— Екатеринбург, 2002.— 256 с.

¹⁷⁰ *Воронова Н. С.* Политическая метафора в немецком и русском языках : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2003.— 181 с.

¹⁷¹ *Агеева О. О.* Особенности эквивалентной соотносительности экономических терминов английского и русского языков: на материале терминологии «управление персоналом» : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2009. — 165 с.

¹⁷² *Гузенко О. Г.* Состав строительной терминологии и ее функционирование в специальных и неспециальных текстах разноструктурных языков : Дис. ... канд. филол. наук.— Саратов, 1991.— 185 с.

¹⁷³ *Степанов С. А.* Речевая номинация военных понятий специальных текстов (на материале русского и английского языков) : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 1990.— 175 с.

¹⁷⁴ *Баязитова Г. И.* Особенности терминологизации атрибутивных словосочетаний в предметной области «юриспруденция»: на материале французского и русского языков : Дис. ... канд. филол. наук.— Уфа, 2005. — 178 с.

¹⁷⁵ *Рыженкова Т. В.* Специфика процесса транстерминологизации в отраслевой терминосистеме (на материале русской и английской терминологии правоведения) : Дис. ... канд. филол. наук.— Волгоград, 2001.— 187 с.

¹⁷⁶ *Большак А. В.* Функционально-семантические основы терминологии социальной работы: на материале английского и русского языков : Дис. ... канд. филол. наук.— Краснодар, 2005.— 229 с.

¹⁷⁷ *Кудина Т. А.* Структурно-семантические особенности многокомпонентных терминов в подязыке биотехнологий: на материале русского и английского языков : Дис. ... канд. филол. наук.— Орел, 2006.— 245 с.

¹⁷⁸ *Бережанская И. Ю.* Консубстанциональные термины в лингвистической терминологии английского и русского языков : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2005.— 303 с.

¹⁷⁹ *Чеканова С. А.* Семантическое поле «профессия» в картине мира носителя языка: на материале русского и английского языков : Дис. ... канд. филол. наук.— М., 2008.— 330 с.

¹⁸⁰ *Лубожева Л. Н.* Роль профессиональной лексики в обогащении словарного состава общепотребительного языка: на материале экономической терминологии английского и русского языков : Дис. ... канд. филол. наук.— Челябинск, 2006.— 204 с.

англійської і російської мов))¹⁸¹, Н. А. Трофимової («Особенности освоения заимствованных латинской лексики в отраслевой терминосистеме: на материале российской, английской и немецкой медицинской терминологии») ¹⁸², І. С. Петренко («Зіставний аналіз формування терминології побутової техніки в лінгвокультурологічному аспекті: на матеріалі лексики англійської і російської мов» — *історичний аспект*) ¹⁸³; у македонському — М. Лазаревської («Лексична неоднозначність юридичних термінів в англійській і македонській мовах») ¹⁸⁴; у словацькому — Е. Схварзової («Орієнтовний потенціал мотивації автохтонних лікарських термінів: конфронтаційний аналіз на матеріалі німецької і словацької мов») ¹⁸⁵, А. Гаїкової («Англійська і словацька терминологія Європейського Союзу») ¹⁸⁶, Я. Левицької («Терминологічна імплікація структурного та контекстуального аналізу французької і словацької будівельної лексики») ¹⁸⁷; у болгарському — Д. Янкової («Правнича норма в англійській і болгарській мовах») ¹⁸⁸.

Цей напрям увиразнюють праці переважно російських дослідників у таких аспектах: *перекладному*, наприклад, у А. Ю. Куткіної («Абревіація в російській і німецькій політичній терминології як проблема перекладу») ¹⁸⁹, Т. П. Некрасової («Особенности перекладу юридичної терминології з російської мови на англійську») ¹⁹⁰; *комунікативному*, наприклад, у І. М. Матюшина («Комунікативна модель взаємодії військово-терминологічних систем: на матеріалі російської і французької військових підмов») ¹⁹¹; *комунікативно-соціокультурному*, наприклад, у І. П. Івановської («Терминологізація як функція мови і культури: системно-мовні, соціально-культурні і функціонально-комунікативні характеристики російсько-й англійських термінів податкового права») ¹⁹²; *дискурсивно-комунікативному*, наприклад, у Д. Н. Нуреевої («Терминологія тенісу в російській та англійській мо-

¹⁸¹ Богословская В. Р. Структурно-семантическая и функциональная адаптация заимствований: на материале спортивной лексики английского и русского языков : Дис. ... канд. филол. наук. — Волгоград, 2003. — 201 с.

¹⁸² Трофимова Н. А. Особенности освоения заимствованной латинской лексики в отраслевой терминосистеме: на материале русской, английской и немецкой медицинской терминологии : Дис. ... канд. филол. наук. — Саратов, 2004. — 209 с.

¹⁸³ Петренко И. С. Сопоставительный анализ формирования терминологии бытовой техники в лингвокультурологическом аспекте: на материале лексики английского и русского языков : Дис. ... канд. филол. наук. — М., 2008. — 186 с.

¹⁸⁴ Лазаревска М. Лексичка повеќезначност на правните термини во англискиот и во македонскиот јазик : Дис. — Скопје, 2005. — 180 с.

¹⁸⁵ Schwarzová E. Orientačný potenciál motivácie domácich lekárskeho termínov (konfrontácia na materiáli nemčiny a slovenčiny). — Banská Bystrica, 2010. — 162 s.

¹⁸⁶ Hájiková A. Anglická a slovenská terminológia európskej únie : Diz. práca. — Bratislava, 2003. — 152 s.

¹⁸⁷ Levická J. Terminologické implikácie štruktúrnej a kontextovej analýzy francúzskej a slovenskej stavebnej lexiky: Diz. práca / Univerzita Komenského v Bratislave. Filozofická fakulta. — Bratislava, 2006. — 221 s.

¹⁸⁸ Янкова Д. Legal Language Made Simple: Statutory Provisions in English and Bulgarian (Правната норма в английски и български език). — София, 2004. — 200 с.

¹⁸⁹ Куткина А. Ю. Абревиация в русской и немецкой политической терминологии как проблема перевода : Дис. ... канд. филол. наук. — М., 2011. — 225 с.

¹⁹⁰ Некрасова Т. П. Особенности перевода юридической терминологии с русского языка на английский язык : Дис. ... канд. филол. наук. — М., 2013. — 391 с.

¹⁹¹ Матюшин И. М. Коммуникативная модель взаимодействия военно-терминологических систем (на материале русского и французского военных подязыков) : Дис. ... канд. филол. наук. — М., 1996. — 216 с.

¹⁹² Ивановская И. П. Терминологизация как функция языка и культуры: системно-языковые, социально-культурные и функционально-коммуникативные характеристики русско- и англоязычных терминов налогового права : Дис. ... канд. филол. наук. — Пятигорск, 2009. — 197 с.

вах»)¹⁹³; історико-перекладному, наприклад, у С. А. Леонової («Терміносистема “автоматизований електропривід” в англійській та російській мовах»)¹⁹⁴.

Помітними є також *монологічно-типологічні* пошукові розвідки, зокрема *параметрично-інвентаризаційні*, наприклад, російської дослідниці О. Г. Анисимової («Типологія термінів англомовного мистецтвознавства»)¹⁹⁵, власне *зіставні*, наприклад, російської дослідниці С. Г. Казаріної («Типологічні характеристики галузевої термінології» — зіставлення термінологій різних поняттєвих сфер медицини в російській мові)¹⁹⁶ та української дослідниці В. Д. Сліпецької («Англомовна термінологія штучного інтелекту в контексті інших терміносистем (досвід лінгвостатистичного аналізу)» — виявлення спільних і відмінних рис зіставлюваних термінологій матеріалознавства, оброблення металу, аерокосмічної технології, фінансово-економічної справи та штучного інтелекту тієї самої мови)¹⁹⁷.

Функціонально-когнітивне / когнітивно-функціональне термінознавство засвідчене переважно власне зіставними та контрастивно-зіставними дослідженнями.

Власне зіставні мають *дискурсивне спрямування*, зокрема, у дисертації білоруської дослідниці К. В. Лавренко («Мовне втілення комунікативних стратегій в економічному дискурсі: на матеріалі британського й американського варіантів англійської мови»)¹⁹⁸; у працях російських дослідників — *етнокультурне*, наприклад, у Ю. Г. Завалишиної («Зооніми і фітоніми в російській і англійській пареміології в аспекті етнічного менталітету»)¹⁹⁹; *дискурсивно-комунікативне*, наприклад, у О. М. Тютюнової («Комунікативні стратегії і тактики судового дискурсу: на матеріалі німецьких і російських телевізійних передач»)²⁰⁰; *дискурсивно-комунікативно-перекладне*, наприклад, у Т. О. Волкової («Дипломатичний дискурс в аспекті стратегічності перекладу й комунікації: на матеріалі англійської та російської мов»)²⁰¹; *дискурсивно-типологічне*, наприклад, у О. М. Ков'язіної («Семантико-типологічний аспект метафоризації у філософському дискурсі: на матеріалі російської й англійської мов»)²⁰²; *дискурсивне*, наприклад, у Р. Г. Козлова («Функціонально-семантичний статус політичного дискурсу у французькій і російській мовах»)²⁰³; у білоруському термінознав-

¹⁹³ Нуреева Д. Н. Терминология тенниса в русском и английском языках : Дис. ... канд. филол. наук. — Казань, 2011. — 216 с.

¹⁹⁴ Леонова С. А. Терминосистема «автоматизированный электропривод» в английском и русском языках : Дис. ... канд. филол. наук. — М., 2012. — 257 с.

¹⁹⁵ Анисимова А. Г. Типология терминов англоязычного искусствоведения : Дис. ... канд. филол. наук. — М., 1994. — 148 с.

¹⁹⁶ Казарина С. Г. Типологические характеристики отраслевой терминологии : Дис. ... д-ра филол. наук. — М., 1999. — 385 с.

¹⁹⁷ Сліпецька В. Д. Англомовна термінологія штучного інтелекту в контексті інших терміносистем (досвід лінгвостатистичного аналізу) : Дис. ... канд. филол. наук. — К., 2008. — 347 с.

¹⁹⁸ Лавренко Е. В. Языковое воплощение коммуникативных стратегий в экономическом дискурсе: (на материале британского и американского вариантов английского языка) : Дис. ... канд. филол. наук. — Минск, 2008. — 150 с.

¹⁹⁹ Завалишина Ю. Г. Зоонимы и фитонимы в русской и английской паремииологии в аспекте этнического менталитета : Дис. ... канд. филол. наук. — Курск, 1998. — 220 с.

²⁰⁰ Тютюнова О. Н. Коммуникативные стратегии и тактики судебного дискурса: на материале немецких и русских телевизионных передач : Дис. ... канд. филол. наук. — Волгоград, 2008. — 247 с.

²⁰¹ Волкова Т. А. Дипломатический дискурс в аспекте стратегичности перевода и коммуникации (на материале английского и русского языков) : Дис. ... канд. филол. наук. — Челябинск, 2008. — 231 с.

²⁰² Ковязина Е. Н. Семантико-типологический аспект метафоризации в философском дискурсе (на материале русского и английского языков) : Дис. ... канд. филол. наук. — Пермь, 2012. — 191 с.

²⁰³ Козлов Р. Г. Функционально-семантический статус политического дискурса во французском и русском языках : Дис. ... канд. филол. наук. — Чебоксары, 2006. — 210 с.

стві — у Г. В. Карпук («Контактовстановлювальна функція мови у судовому дискурсі: на матеріалі виступів російських і американських адвокатів») ²⁰⁴.

Крос-дисциплінарний напрям наукових пошуків у слов'янському термінознавчому просторі в його *порівняльно-історично-зіставному аспекті*, зокрема в царині взаємодії лінгвістики, права, історії, етнології, засвідчує, наприклад, праця словенської дослідниці К. Шкрубей («*Ritus gentis*» слов'ян у Східних Альпах: реконструкція моделі правових відносин на базі найстарішого мовного матеріалу») ²⁰⁵.

Отже, галузеве слов'янське термінознавство в зіставному, порівняльному й типологічному аспектах репрезентують переважно контрастивно-зіставні дослідження (понад 200 праць). Ці напрями наукових пошуків у просторі системно-структурної / традиційної дослідницької парадигми засвідчують понад 54 % від загальної кількості наукових праць (переважно в Росії, більшою мірою — в Україні, Словаччині, Македонії, Болгарії); у просторі функціональної парадигми — близько 12 % праць (переважно в Росії та Болгарії); у просторі когнітивної парадигми — близько 11 % праць (переважно в Росії та Польщі); у просторі крос-парадигмальних досліджень — 22,5 % праць (переважно в Росії, Македонії, Словаччині, Болгарії, Україні); у просторі крос-дисциплінарних (маргінальних) досліджень — 0,5 % праць (у Словенії).

V. L. IVASHCHENKO, L. V. TUROVSKA

SLAVIC CONFRONTATIVE, COMPARATIVE AND TYPOLOGICAL TERMINOLOGY OF THE LATE 20TH — EARLY 21ST CENTURIES

The specific features of confrontative, comparative and typological terminology in the Slavic language space of the late 20th — early 21st centuries are determined in the paper; main paradigm, cross-paradigm and cross-disciplinary research trends and aspects of terminology studying are defined.

Key words: confrontative, comparative, typological terminology; paradigm, cross-paradigm, cross-disciplinary trend of study.

²⁰⁴ Карпук Г. В. Контактоустанавливающая функция языка в судебном дискурсе: на материале выступлений русских и американских адвокатов : Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Минск, 2006. — 20 с.

²⁰⁵ Škrubej K. "Ritus gentis" Slovanov v vzhodnih Alpah: model rekonstrukcije pravnih razmerij na podlagi najstarejšega jezikovnega gradiva. — Ljubljana, 2002. — 248 s.

АКТУАЛЬНІ ПРОЦЕСИ МОВЛЕННЯ ЧИ «МОВНИЙ СМАК» УКРАЇНСЬКОЇ СУЧАСНОСТІ?

«Мовний смак» українців реалізується в активізації лінгвокреативності, вербалізації емоцій, актуалізації запозичень, збільшенні варіантних чи дублетних форм, підвищенні лінгвофемінізації, лінгвалізації нових соціальних цінностей, їх граматикалізації, моделюванні прагматичних смислів, що реалізуються відповідними словесними формулами. Актуалізовано також уживання оказіональних компаративних, елятивних і суперлятивних форм неякісних прикметників; прислівників і займенників прикметникового типу для вербалізації категорії оцінки.

Ключові слова: запозичення, варіантні форми, лінгвофемінізація, лінгвалізація, граматикалізація, категорія оцінки.

Одним з основних постулатів теоретичної лінгвістики традиційно залишається вчення про те, що мова «живе», а «жити» — означає змінюватися. Мова, як і будь-який інший живий організм, постійно розвивається, збагачується, удосконалюється — так чи так видозмінюється завдяки лінгвокреативній діяльності її носіїв. З приводу зазначеної тези наведемо слова К. Фослера: «Мовне вираження виникає внаслідок індивідуальної діяльності, але воно стверджується лише за умови, якщо стає до вподоби іншим носіям мови, якщо його приймають і повторюють несвідомо, тобто пасивно, чи так само творчо, тобто модифікуючи, виправляючи, послаблюючи або посилюючи, точніше, при залученні колективу, колективної діяльності»¹. Представники Празького лінгвістичного гуртка називали цей процес «гнучкою стабільністю». А явище актуалізації тих чи тих мовленнєвих явищ у відповідний період розвитку кожної мови окреслюється сьогодні усталеною в мовознавстві метафорою «мовний смак епохи», хоч на сьогодні ця метафора має відповідне термінологічне визначення, що пов'язується з поняттям комунікативної компетенції, пор.: «Комунікативна компетенція містить *мовне чуття* — систему неусвідомлених оцінок, що відображають мовні ідеали, і *мовний смак* — систему установок людини стосовно мови й мовлення на відповідному етапі їхнього розвитку»².

Зміни, що відбуваються в мовленні українців наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст., потребують ретельної фіксації, опису, аналізу й оцінки. Цей період характеризується активними трансформаціями українського суспільства. У процесі швидких суспільних змін зазвичай відбуваються й значні мовні реформації, «вибух» лінгвокреативності, вербалізація емоцій (пор., наприклад, таке ще не-

¹ Фослер К. Эстетический идеализм // Избранные работы по языкознанию.— М., 2007.— С. 36.

² Карасик В. И. Речевое поведение и типы языковых личностей // Массовая культура на рубеже XX–XXI вв. Человек и его дискурс : Сб. науч. трудов / Под ред. Ю. А. Сорокина, М. Р. Желтухиной.— М., 2003.— С. 24.

досліджене унікальне явище, як «поезія Майдану», що репрезентована в інтернет-мережі) і под.

Якнайпослідовніше мовленнєві зміни, що спостерігаються в дискурсивній практиці українців, представляють сучасні ЗМІ, оскільки тут бачимо й типові помилки внаслідок порушення мовної норми, мотивованої так званою вербальною свободою, що виявляється у відкиданні всіх обмежень стосовно слововживання, зокрема й використання суржикових, жаргонних, просторічних елементів, вульгаризмів, брутальних виразів, нерегламентованих запозичень. Простежуємо мовну «карнавалізацію», що доповнюється моделюванням мовної гри, активним виявом інтертекстуальності, актуалізацією аксіологічних смислів, що супроводжуються емоційною оцінкою та відповідною експресією³.

Мета цієї наукової розвідки — схарактеризувати деякі регулярні процеси, що їх простежуємо сьогодні в дискурсивній практиці українців як вияв їхнього «мовного смаку» і «мовного чуття».

Як зазначалося, насамперед спостерігаємо досить активне порушення мовної норми, що, очевидно, веде до її змін; наявність варіантів, а також дублетних (паралельних) форм, формування нових словесних стандартів, активне використання традиційних і моделювання нових аксіологічних лексико-граматичних мовленнєвих формул. Простежуємо й недостатню культуру усного й писемного публічного мовлення, що цілком зрозуміло, оскільки демократизація суспільства розширила коло людей, які виступають публічно — в парламенті, пресі, на мітингах та в інших сферах масового спілкування. Свобода слова, яку часто розуміють, як наголошувалося, дещо вульгаризовано⁴, зламала всі табу й канони. Актуалізувалася проблема культури української мови, етики публічного виступу — мовного виховання взагалі.

На жаль, зникла практика репрезентації зразкового мовлення на радіо- й телебаченні, ліквідовано інститут дикторів, практику редагування й «шліфування» друкованого й мовленого слова також забуто. Однак і період «дубового» чи «лукавого» мовлення, голосного читання писаних текстів також пройшов, хоч і сформувалися нові вербальні стереотипи, характерні для піару, зокрема й «чорного». «Живе» спонтанне мовлення приваблює більше, оскільки воно розвиває лінгвокреативність мовних особистостей, сприяє омовленню почуттів, емоцій, що особливо характерно для представників української нації, в мовленні яких, як відомо, вербалізується філософія кордоценризму, лінгвостилістична категорія інтимізації, словотворчість для омовлення гумору і под.

У сучасному мовознавстві поняття «живе мовлення» чітко не окреслено. На думку Ю. Сорокіна, «живе мовлення» — це «усно-невимушений модус функціонування мови, спонтанне мовлення, драматургія»⁵, однак уважається, що живе мовлення має й писемну форму фіксації, що виявляється в его-текстах⁶. «Живе мовлення» рухоме, плинне, динамічне, у ньому репрезентується те, що не регламентовано нормою: оказіональне слово, граматична форма, створена на

³ Космеда Т. Риторика українців: порушення норми як мовна гра // *Studia Ukrainica Posnaniensia* / Red. T. Kosmeda. — Zesz. I. — Poznań, 2013. — S. 81–90.

⁴ Космеда Т. Свобода слова в современном дискурсе // *Słowo. Tekst. Czas*. IX. Człowiek w przestrzeni słownika i tekstu : Materiały IX Międzynar. konf. nauk. (Szczecin, 8–10 list. 2007 r.). — Szczecin, 2008. — S. 452–460.

⁵ Сорокин Ю. А. Человек говорящий в его модусах и отношениях (обзор-дискуссия) // *Массовая культура на рубеже XX–XXI вв. ...* — С. 12.

⁶ Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу. — Дрогобич, 2012. — 372 с.

основі порушення граматичної норми, синтаксична конструкція, що не передбачена граматиною, okazіональна сполучуваність і под.⁷ У ньому послідовно реалізуються принципи економії й емпізи, меліоративності й пейоративності, евфемізації і табування, афективності й ефективності, тобто зреалізуються постулати Грайса й Ліча, що дає змогу «описувати комунікативні контакти як аксіологічно марковані вербальні простори»⁸.

В українській науці зазначене поняття намагався окреслити ще І. Франко, зауважуючи, що «живий язык можна і треба студіювати як живу рослину, але не можна і не слід засушувати і заковувати в мертві правила й формули»⁹, а носій мови, на його думку, повинен перейнятися «любов'ю до розвою живого слова, (...) заглядати в глибину того розвою, в його пружини й переходи...»¹⁰.

Мова, безперечно, живе в часі, у відповідну історичну епоху, що в ній відображається, реалізуючись у різних видах мовленнєвих практик. Ця еволюційна якість закладена в ній як константна. Постулат про змінність мови в часі належить, як відомо, до методологічних засад традиційного мовознавства. Мова змінюється, але це ще не означає, що вона лише вдосконалюється.

Р. Якобсон слушно зауважив: «Що стосується фактора часу, то тут я наведу власні заперечення, які я висунув раніше, проти усталеної думки про статичний характер мовного коду. Вони зводяться до того, що кожна зміна спочатку виникає в лінгвістичній синхронії в процесі співіснування і вимушених змін (...), і новомодних. Отже, лінгвістична синхронія сама виявляється динамічною; кожний мовний код на всіх його рівнях змінюється, і в кожній зміні одна з одиниць, що по чергово трансформуються в іншу, має додаткову інформаційну значущість і набуває певного маркованого статусу на противагу нейтральному, немаркованому статусу іншої одиниці»¹¹.

Які ж зміни у функціонуванні одиниць української мови спостерігаються в синхронії, що певною мірою характеризує «мовний смак» і «мовне чуття» носіїв української мови?

Ще в другій половині ХХ ст. вважалося, що джерелом літературної мови є художня література, тексти художнього мовлення, красного письменства. Класична дефініція терміна «українська літературна мова» — мова, що оброблена майстрами слова, тобто письменниками. Однак сучасна українська літературна мова розвивається, «оновлює» свою літературну норму здебільшого за рахунок мови ЗМІ, повсякденної розмовної комунікації, зокрема й репрезентованої і в інтернет-ресурсах. Власне зміною джерела формування літературної норми пояснюють і факт утрати нормою колишньої жорсткості й однозначності. Варіантність норми — це не завжди ознака її розхитування, втрати стабільності, але й показник гнучкості й цільової її пристосованості до життєвих ситуацій спілкування, дискурсу, тобто «тексту, зануреного в життя».

Спостерігається збільшення варіантних форм¹², що, очевидно, пояснюється прагненням увиразнити мовлення, зробити його відмінним від традиційного. Це дає користувачам мови більше можливостей для вибору; мовні форми «конку-

⁷ Крысин В. И. Языковая норма: жесткость vs толерантность // Массовая культура на рубеже XX–XXI вв. ... — С. 60.

⁸ Сорокин Ю. А. Знач. праця. — С. 10.

⁹ Франко І. «Україна» науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал // Франко І. Зібрання творів : У 50 т. — К., 1985. — Т. 37. — С. 244.

¹⁰ Франко І. Михайло [Петрович] Старицький // Там же. — Т. 33. — С. 276.

¹¹ Якобсон Р. Речевая коммуникация // Якобсон Р. Избранные работы по лингвистике. — Благовещенск, 1998. — С. 313.

¹² Коць Т. А. Функціонування лексичних варіантів у засобах масової інформації (на матеріалі газет 90-х років) // Мовознавство. — 1997. — № 6. — С. 56–60.

рують» між собою, обростають прагматичними смислами, дещо збагачується стилістика. Зазначене простежуємо і в системі наголошування: йдеться про наявність двох паралельних наголосів переважно у конкурентних слів іншомовного походження. Сьогодні ще невідомо, який варіант наголошення «переможе»: *дема́ркетинг*, *дема́ркетинговий*, *ма́ркетинг*, *ді́скурс*, *екста́зія*, *ізо́метрія*, *ста́ртер* та ін.

Спостерігаємо також «навалу» запозичень, появу синонімічних слів до лексем питомих українських, що приходять з англійської мови: *бартер*, *брейк*, *бутик*, *грант*, *дайджест*, *дилер*, *ексклюзив*, *маркет*, *супермаркет*, *міні-маркет*, *ноу-хау*, *офшор*, *промоутер*, *рейтинг*, *рокер*, *шоп*, *шопінг*, *шоумен*, *шоубізнес* і под. Таке явище не назвемо однозначно позитивним, ураховуючи, що запозичення стосуються навіть «інтимних» категорій мови, що відображають ментальність її носіїв, специфіку національного характеру. Ідеться про запозичення вигуків на зразок «Упс!», «Вау!», «Окей!», «Сорі!», «Супер!» та ін. Вигук, як відомо, моделює спонтанну емоційну реакцію мовця, що повинна репрезентуватися лінгвістичними формами, які є для відповідної мови споконвічними, питомими. Зменшення кількості споконвічних українських вигуків, що функціонують у мовленні українців, — явище, що не викликає схвалення, оскільки частково зникає й національна своєрідність мови. Занепокоєння викликає й надмірне використання чужих номінацій на позначення предметів і явищ довкілля. О. Забужко з цього приводу зауважує: «Сучасна криза, яка опанувала українське суспільство, є насамперед кризою українського мовомислення. Нація, котра мислить про світ і себе в ньому категоріями позиченої мови (метамови), неминуче мислить несамотійно — себто сходить з єдиної, унікальної позиції у всесвіті, придленої лише їй, знепритомнюється щодо цієї позиції (щодо самої себе)...»¹³. Однак, безперечно, в окремих випадках запозичення окреслюють нові поняття чи відтінки значення, моделюють відповідні прагматичні смисли, що відсутні в мовному резерві українців, наприклад, агресія Росії щодо України, яка актуалізувалася в період кінця 2013 — початку 2014 рр., призвела до миттєвої лінгвокреативної реакції носіїв української мови — введення в розмовний обіг українського мовного простору лексеми зневажливої, іронічної тональності *рашен* з актуалізованим новим смислом, що слугує для номінації росіян-загарбників, російського війська-агресора, ширше — росіян, які виявляють агресію щодо України, її незалежності. Окреслене запозичення слугує для репрезентації відмінностей між нейтральною, немаркованою номінацією представників російської нації («росіяни») й оцінно і стилістично маркованим нововведенням, яке розглядаємо як евфемізм. У цьому разі маємо семантичний неологізм, оскільки лексема *рашен* функціонувала в мовленні українців, але у вужчому значенні — «росіянин, який виявляє недолугість, неосвіченість, заскорузлість мислення».

Сучасне життя змінило мовленнєву поведінку представників українського суспільства: вийшли з активного обігу мовленнєві стереотипи минулого, змінилася стилістика ЗМІ — частіше моделюється мовна гра, іронія і сарказм, що приводить до актуалізації різновидів широкої палітри відтінків значення слова, за допомогою яких моделюються прагматичні смисли, насамперед для граматикизації категорії оцінки. Однак при цьому актуалізується й мовна вульгарність, брутальність, агресивність, ліквідація всяких колишніх табу, репрезентація грубості. Власне зниження стилю ЗМІ, втрата колишньої літературної чистоти впливають на моделювання мовних засобів оцінки довкілля. Частотними в мовленні, особливо політичних лідерів, які виступають перед своїм електоратом,

¹³ Забужко О. Хроніки від Фортінбраса // Вибрана есеїстика 90-х. — К., 1999. — С. 117–118.

стали слова із семантикою негативної оцінки, замість евфемізмів простежуємо вживання дисфемізмів (напр.: *бидло, брехач, брехня, дурень, злодій, злочинець* і под.), жаргонні слова-паразити на зразок *блін* тощо, хоч для традиційного мовлення українців характерним є актуалізація словесних формул непрямої комунікації відповідно до постулатів Грайса й Ліча. Про це переконливо писав ще І. Франко в праці «*Bel parlar gentil* («Вишукане красномовство»)»¹⁴. Однак сьогодні простежуємо все-таки й оригінальні зразки «вишуканого красномовства». Простежуємо актуалізацію мовної гри¹⁵, зокрема як і вияв протесту проти сучасних політичних подій. Наприклад, на майданчику біля центральної станції метро «Університет» у березні 2014 р. харків'яни влаштували таку собі акцію-карикатуру, про що з'явилася інформація в інтернет-мережі: «Місцеві “вербувальники” жартома збирали голоси за приєднання Харкова до ОАЕ або Антарктиди. Поряд проходила “федералізація” — проголошували автономію окремих районів та вулиць міста, заявляли про “вихід зі складу” та “приєднання до”»: “Ліва півкуля оголосила незалежність”, “Полтавський шлях оголошується територією Полтави”, “Вулиця Сумська повертається до складу Сум”, “Мій тато увійшов до складу іншої сім'ї”, “Страус хоче вийти зі складу зоопарку”, “Харківський цирк вступив в НАТО”, “Холодна гора оголосила візовий режим”». Автори цієї лінгвокреативної ідеї назвали її «Протест із посмішками», вони зазначили, що «скористались відомим публіцистичним прийомом — “розгортання метафори” і навмисно доводили до абсурду» (<http://ua.korrespondent.net/ukraine/3322924-u-kharkovi-organizuvaly-zhartivlyvy-quotseparatystskuiquot-fleshmob>). Подібні приклади підтверджують, що ментальною рисою українців справді є прагнення гумористично сприймати довкілля.

Характерною ознакою мовлення українців на сучасному етапі його функціонування є підвищена увага до актуалізації назв осіб жіночої статі, збільшення лексем на їхнє позначення, що окреслює процес *лінгвофемінізації*. Висловлену думку можна підтвердити прикладами, зібраними А. Нелюбою й укладеними в його словнику «Лексико-словотвірні інновації»¹⁶. Лише в 2010–2011 рр. лексикограф зафіксував близько 40 нових назв жінок за певними ознаками. Серед цих номінацій виокремимо найпродуктивніший тип — утворення назв жінок за професією, родом заняття від відповідних лексем, що називають чоловіків, і за допомогою суфікса *-к*, пор.: *барменка* — жінка-бармен; *гедлайнерка* — жінка-гедлайнер; *деканка* — жінка-декан; *консулка* — жінка-консул; *логопедка* — жінка-логопед; *нюсмейкерка* — жінка-нюсмейкер; *пасторка* — жінка-пастор; *пивникарка* — жінка-продавець пива. Поширеним є цей словотвірний тип і з використанням суфікса *-ин*, пор.: *гастроентерологиня* — жінка-гастроентеролог; *кінознавчиня* — жінка-кінознавець; *лижчиня* — жінка, яка бігає на лижах (про спортсменку); *метеорологиня* — жінка-метеоролог; *неврологиня* — жінка-невролог; *педагогиня* — жінка-педагог; *пілотчиня* — жінка-пілот; *синоптичиня* — жінка-синоптик. В окремих випадках значення дещо розширюється і, крім указівки на професію, лексема отримує ширшу семантику — «жінка, яка має відношення до того, що названо у твірній основі», наприклад, *політологиня* — жінка-політолог, жінка, яка має

¹⁴ Космеда Т. Наукова розвідка І. Франка «*Bel parlar gentil* (“Вишукане красномовство”)» крізь поліпарадигмальну призму сучасної лінгвістики // Франкознавчі студії.— Дрогобич, 2012.— Т. 5.— С. 119–125.

¹⁵ Космеда Т. А., Халіман О. В. Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична ігра (теоретичне осмислення дискурсивної практики).— Дрогобич, 2013.— 228 с.

¹⁶ Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації. 2010–2011 : Словник.— Х., 2012.— 100 с.

відношення до політології. Крім назв за професією, утворюються й номінації жінок за їхнім суспільним статусом, наприклад: *монархиня* — жінка-монарх, *патріархиня* — жінка-патріарх. Останній приклад цікавий з погляду актуалізації його внутрішньої форми, що містить указівку на ознаку належності до чоловічої статі, яка нейтралізується. Рідше використовуються суфікси *-иц* і *-их*, пор.: *державопосадовиця* — жінка-держпосадовець; *суддиха* — жінка-суддя; *головиha* — жінка-голова установи, організації; утворено навіть *екс-головиha*. Серед назв осіб жіночої статі є назви-характеристики за титулами (*рекордсменка* — жінка-рекордсмен); за належністю до відповідних організацій, інститутів (*манівка* — особа (дівчина), член МАНу; *феменка* — жінка-учасниця Femen); щоденними функціями (*покупчиня* — жінка-покупець); характерологічною діяльністю (*дебаторка* — жінка, яка бере участь у дебатах; *запитальниця* — жінка, яка запитує; *опозиціантка* — жінка-опозиціант); діяльністю, що відповідно оцінюється (*рекетирка* — жінка-рекетир, тобто рекламний рекетир; *кінокрасуня* — красуня, яка має стосунок до кіно). Нові функції, що їх виконують жінки, породжують нові номінації, напр.: *лінгвогувернантка* — жінка-лінгвогувернант. Утворюються й нові назви за ознакою «країна проживання особи жіночої статі», напр.: *кувейтянка* — жінка-мешканка Кувейту. Звичайно, більшість із наведених прикладів функціонує переважно в розмовному мовленні, перебуває у фазі входження в систему мови. Отже, простежуємо лінгвофемінізацію, що пов'язана з активною діяльністю жінок у суспільному житті України, підвищенням їхнього соціального статусу.

Екстралінгвістичні чинники, безперечно, відображаються передусім у лексиці й фразеології. Такі зміни добре помітні, їх систематично описують мовознавці (Ж. Колоїз, Д. Мазурек, Л. Мацько, М. Навальна, А. Нелюба, А. Стишов, Л. Струганець та ін.), зокрема їх докладно схарактеризував й О. Тараненко у низці статей, опублікованих у журналі «Мовознавство»¹⁷. Мовознавець описав й інтерпретував цікаві мовні факти, сфокусувавши увагу на теорії аксіології — теорії соціальних цінностей, що, власне, й окреслено в назві серії статей — «Формування нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства». Такий підхід до опису мовного матеріалу насамперед цікавий широкому загалу гуманітаріїв — соціологам, політологам, культурологам та ін., оскільки, як слушно зауважує О. Тараненко, у його працях ідеться «про формування нової системи суспільних цінностей: це, по-перше, актуалізація традиційних і «загальнолюдських» соціальних, моральних, духовних орієнтирів і пріоритетів; по-друге, відродження і посилення мовної репрезентації національно-державних аспектів України і, по-третє, рівняння на «європейські» та «світові» цінності»¹⁸. Безперечно, дослідник торкається проблем лінгвоаксіології, описуючи процес лінгвалізації нових соціальних цінностей. Матеріал, зібраний і своєрідно описаний О. Тараненком, може слугувати базою для подальших лінгвістичних студій, оскільки має узагальнювальний характер, передусім актуалізуючи проблеми соціолінгвістики, і потребує подальшого конкретного глибокого лінгвістичного осмислення.

¹⁷ Тараненко О. О. Формування нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства. I // Мовознавство. — 2012. — № 3. — С. 3–31; Тараненко О. О. Формування нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства. II // Мовознавство. — 2012. — № 4. — С. 13–40; Тараненко О. О. Формування нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства. III // Мовознавство. — 2012. — № 5. — С. 3–21 та ін.

¹⁸ Тараненко О. О. Формування нової системи... — С. 3.

Нові слова і фразеологізми, що слугують для номінації предметів, явищ, подій, фактів, пов'язаних з новими цінностями чи антицінностями сучасного українського суспільства, з'являються чи не щоденно. Бурхливі події кінця 2013 — початку 2014 рр., що охопили українське суспільство, «породили» нові лексеми, наприклад: *Євромайдан* (символ боротьби за входження України в ЄС), метафоричні словосполучення на зразок *Небесна сотня* (загиблі герої Майдану), *кримський бліцкриг* (про події в Криму в березні 2014 р., де яскраво виражена прецедентність), *пояс безпеки* (про територію України, що, на думку російських політологів, повинна виконувати функцію «зони безпеки», відмежовуючи Росію від території, опікуваної НАТО). Носії української мови є очевидцями актуалізації антономазії — мовного явища, типовим прикладом якого є лексема *хам* (власна назва Хам — син Ноя, який насміявся над наготою свого батька, — перейшла в загальну, набувши відповідного значення в статусі загальної назви); лексема *тітушка* утворилася тим самим шляхом: громадянин на прізвище *Тітушко* ввійшов в історію України, а лексема *тітушка* ¹⁹ — у словниковий склад української мови як загальна назва, що окреслює новий тип поведінки людини («провокатор, зрадник, який за відповідну плату, на замовлення виконує протизаконні дії»).

Екстралінгвальні чинники впливають не лише на розвиток лексичної і фразеологічної систем, що очевидно, але й на деякі граматичні процеси, звісно, менш помітні, зокрема на характер творення окремих граматичних форм, а також на характер сполучуваності лексем, зміни у сфері морфологічних форм іменних частин мови, прислівника, дієслова й службових частин мови. Можна простежити навіть маніпуляцію свідомістю мовної особистості за допомогою актуалізації не лише відповідних значень слів, але й значення певних граматичних форм. Щоб «побачити» лінгвоідеологічне тло мовного явища, мовознавці передусім спираються на власне мовне чуття, що, звичайно, не визнається за об'єктивне, але також має право на існування.

Для актуалізації значення оцінки мовці перебувають у постійних пошуках нових форм її вираження й актуалізації традиційних. Оскільки «шкала оцінки» має потенційні точки для більшої чи меншої міри її вияву, то й сьогодні спостерігаємо процес граматикизації категорії оцінки ²⁰.

У сучасному мовленні українців активно функціонує традиційний вираз *дуже непоганий* (*дуже непогано*): його використання зафіксовано ще наприкінці XIX — на початку XX ст. ²¹ Сьогодні цей вираз актуалізувався, оскільки така форма вираження значення оцінки виявилася потрібною для уточнення «шкали оцінки», її розвитку, моделювання смислів, що виражають відповідний ступінь вияву категорії оцінки.

«Шкала оцінки» репрезентує, як відомо, негативну й позитивну форми оцінки передусім за допомогою узагальнено-кваліфікативних ²² оцінних слів, насам-

¹⁹ Термін «тітушка» походить від прізвища спортсмена з Білої Церкви Вадима Тітушка, який брав участь у бійках проти опозиції і напав на журналістів. «Тітушками» вважаються наймані провокатори (<http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3309108-vadym-titushko-vpochi-okhroniav-vid-titushok-dorohu-v-bik-kyieva> 21 лютого 2014).

²⁰ Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. — Л., 2000. — 350 с.

²¹ Наведемо приклад з мовлення сучасника І. Франка Д. Дорошенка: «Франко дуже непогано (...) говорив російською мовою, відповідав влучно, і свої знання та пам'ять виявив у повнім блиску...» (Дорошенко Д. Останній побут Івана Франка у Києві // Літ.-наук. вісн., 1926. — Т. 40. Кн. 7–8. — С. 10).

²² Космеда Т. А. Функционально-семасиологическое исследование имен предметно-признаковой семантики // Бадевич Ф. С., Космеда Т. А. Очерки по функциональной лексикологии. — Л., 1997. — С. 209–351.

перед прикметників (прислівників) на зразок *поганий (погано) — добрий (добре)*; вищий ступінь оцінки повинен репрезентуватися відповідними компаративними формами, але мовцям таких кваліфікацій оцінки не вистачає. «Шкалі оцінки» бракує проміжних оцінних смислів. Контрарна опозиція антонімів передбачає наявність третього компонента, тобто бінарна опозиція *добрий — поганий* дає можливість увести третій член: *добрий — непоганий — поганий*. Така логіка градуальної репрезентації оцінки є зрозумілою й відповідає нормі. Відповідає семантичній нормі й сполучуваність якісних прикметників із прислівником *дуже*, що має значення більшої міри (ступеня) ознаки. Але прикметники із заперечною часткою *не* не можуть відповідно до чинної норми сполучуваності поєднуватися з подібними прислівниками. Отже, що означає *дуже добрий* і *дуже поганий*, цілком зрозуміло. А що означає *дуже непоганий*? Норма сполучуваності порушена, категорія якості набуває форми, що «розмиває» її зміст. Це якість, яка у вимірі дещо менша за «добру», але вища за «непогану» за умови існування «поганої». Очевидно, соціум, свідомість мовців вимагають більш «подрібненої» «шкали оцінки» для точнішої аксіологічної характеристики ознаки, якості, що може реалізовуватися моделюванням нових мовленнєвих формул. Названа модель вираження категорії оцінки досить поширена в сучасному дискурсі українців, про що свідчать приклади з дискурсивної практики, репрезентованої в інтернет-мережі. Така оцінка стосується конкретних і абстрактних неживих предметів, об'єктів, явищ, понять, пор.: «Гадаю, НТН матиме спільні проекти з телекомпанією. Тепер там, до речі, *технічна база дуже непогана*» (<http://www.novosti.kr.ua/9633-5.html>), «Тігірко обіцяє “дуже непоганий варіант” Податкового кодексу» (<http://daily.lviv.ua/news/28499>), «Збудоване це диво було дуже давно — на рубежі XV–XVI століть. І костел, і дзвіниця мають *дуже непоганий вигляд*» (<http://www.ukrmandry.com.ua/index.php?id=547>). Подібна форма вираження оцінки стосується й істот: «*Хокеїст він дуже непоганий*. Має катання, руки, голову, але поки щось у нього не йде. Ми поки шукаємо, може бути, нам потрібно буде зробити перестановки у ланках. Нам хотілося б використовувати гравців за повною програмою. *Ми знаємо, що він може грати краще*» (там же). Наведений контекст, власне, й розкриває механізм вияву міри оцінки у вислові *дуже непоганий*: це такий, що має потенції стати кращим, набутти найвищої ознаки, найвищого виміру оцінки. Для цього не вистачає «чогось незначного», що навіть не завжди усвідомлюється тим, хто дає оцінку.

Задана модель вираження оцінного значення стосується й похідної від названого прикметника форми прислівника, що виражає відповідну оцінку стану, дії, пор.: «На думку прокурора, “Тимошенко *виглядає дуже непогано*”» (<http://newsru.ua/ukraine/22aug2011/licotimoshen.html>), «З'ясувалося, що маленька Еністон *дуже непогано малює*, одна з її картин навіть була виставлена в нью-йоркському музеї» (<http://moviestape.com/368-dzhennifer-eniston.html>).

Отже, в сучасній українській мові активно функціонує усталена словесна формула для вираження ступеня вияву категорії оцінки із значенням «висока оцінка, що, однак, має потенціал, щоб стати ще вищою», — «*дуже непоганий* + іменник» і «*дуже непогано* + дієслово».

Однак прислівник *дуже* розширює свою сполучуваність і за рахунок поєднання з неякісними прикметниками, надаючи їм відповідного оцінного значення, що простежуємо навіть у науково-популярних текстах. Наведемо приклад з монографічного дослідження «Франко. Перезавантаження» (Дрогобич, 2013), пор.: «Якщо говорити про франкознавство, то цей твір є прикладом, як літературна наука у радянські часи, захоплюючись фальсифікаційною текстологією,

не змогла помітити *дуже сучасних тверджень*, що їх сформулював, зокрема, Хома без серця» (Д. Ільницький).

В українській мові синонімічний ряд оцінно-кваліфікативного прислівника *дуже* розширився. Його синонімами в дискурсі українців стали прислівники *страшенно* (*страшно*), а останнім часом також і *жахливо*.

Якщо спроектувати зазначені лексеми на «шкалу оцінки», то вони вказують на більшу ознаку вияву якості, що супроводжується й виявом експресії, репрезентують вищу оцінку ознаки чи якості порівняно з прислівником *дуже*. Як бачимо, й у цьому випадку реальність вимагає наявності більшого ступеня градації оцінки, підсиленої вербальними кваліфікаторами-прислівниками.

За прислівником *страшно* в узусі закріплена сполучуваність, що проектується переважно на назви ознак, дій, станів, якостей, які мають негативну семантику чи негативно оцінюються (або — дещо рідше, зокрема вживаючись у переносному значенні, — на нейтральні в аксіологічному аспекті об'єкти чи суб'єкти, дії), що відповідно відображено в СУМі ²³ (пор. також значення, закріплені за лексемами *страшно* ²⁴, *страшенно* ²⁵). Як бачимо, ці лексеми є синонімами не лише до *дуже*, але й *погано*, *сильно*.

Названа сполучуваність у деяких випадках може бути ілюстрацією аксіологічної енантісемії ²⁶. Така форма репрезентації міри вияву оцінки стосується як істот, так і неістот, абстрактних і конкретних предметів, ознак станів, дій, пор.: «Дівчина *страшенно гарна*. Вона, примружившись, від великої кількості сонця, дивиться так, ніби розуміє все на кілька десятиліть наперед» (Т. Прохасько), «Фільм “*страшенно гарний*”» (<http://hdfilmy.com/strashenno-garnijj-strashno-krasiv-beastly-2011.html>); «Мені в голову прийшла *страшенно гарна ідея* — назвати символ @ гарною українською назвою — вареник» (<http://linux.org.ua/>

²³ Пор. опис семантики прикметника *страшний*, значення якого проектується на похідний прислівник: «дуже великий розмірами, кількістю і т. ін.» (напр.: «*Страшна* кучугура цегли та каміння лежала купами» — П. Мирний), «Я на гору круту крем'яну Буду камінь важкий підіймать, І, несучи вагу ту *страшную*, Буду пісно веселу співать» — Л. Українка); «який перевищує звичайну міру, норму, звичайний рівень і т. ін. чого-небудь» (напр.: «Життя стало нестерпним, з настанням темноти на вулицю не вийдеш, місто як вимерло, тільки ковані підбори [інтервентів] по бруку клацають. Дорожнеча *страшна*, насувався голод» — О. Гончар); «непривабливий унаслідок надмірного відхилення від норми» (напр.: «*Страшний* вигляд вбрання») — СУМ, IX, С. 759–760).

²⁴ 1. Прислівник до *страшний*: «— Ну, так! Оженився неборак! — Сама собі вона шептала І тяжко, *страшно* усміхалась» (Т. Шевченко), «Він ходив зовсім як несамовитий, і його позападали очі іноді так *страшно* блищали, що Горпина часом лякалась його» (Б. Грінченко), «— Як ти *страшно* й мудро заговорила, братова, — вражено подививсь [Яків] на Дарину, а думки відразу домалювали все сказане про жіночу долю» (М. Стельмах); 2. У значенні присудкового слова: «Хто-небудь відчуває страх, боязнь. Мені аж *страшно*, як згадаю Оту хатину край села» (Т. Шевченко), «Серед двору лежав блідий, як смерть, Федір. Усім стало якось моторошно, *страшно*...» (П. Мирний), «Настя почула брязкіт кайданів, і їй стало страшно» (М. Коцюбинський). Те саме стосується й лексеми *страшенний* і її похідного *страшенно*, пор.: «*Страшенний*: 1. Дуже страшний своїм виглядом, своїми діями, великою силою, потужністю і т. ін. (...) // Дуже великий розмірами, кількістю і т. ін. (...). 2. Надзвичайно сильний інтенсивністю або ступенем свого вияву (...)» (СУМ, IX, С. 758–759).

²⁵ 1. Прислівник до *страшенний*: «Сонце стояло серед неба і *страшенно* пекло» (М. Коцюбинський), «Згорбившись, похнюпившись, вона, здається, слухає бурі, що так *страшенно* гуде та те кругом хати...» (П. Мирний), «Сергій запропонував піти в парк. Лариса й Майя не відмовились, хоч в обох уже *страшенно* боліли ноги від цілоденного ходіння» (О. Гурей); 2. У великій мірі, надто: «— Філоксера тим і небезпечна для винограду, що, розмножуючись *страшенно* хутко, переходить з куща на кущ, з садка в садок» (М. Коцюбинський), «Пісня *страшенно* потрібна бійцям, без неї жити не можна» (Літ. газ.).

²⁶ Див. про це: Космеда Т. А. Функционально-семасиологическое исследование ...

cgi-bin/yabb/YaBB.pl?num=1195999719/15), «Я часто бував на українських шлюбх у греко-католицькій церкві у Варшаві, і мені *страшенно подобається церковна музика*, яка супроводжує богослужіння» (Т. Конвіцький).

Отже, сполучуваність типу «*страшно (страшенно)* + прикметник із семантикою позитивної оцінки» і «*страшно (страшенно)* + дієслово на позначення дії чи стану, що позитивно оцінюються» розбудовує «шкалу оцінки» й засвідчує наявність в українській мові відповідних аксіологічних формул, що з часом актуалізуються.

Аналогічно до наведеної формули простежуємо моделювання нової оказіональної сполучуваності прислівника *жахливо* (*жахливо* + прикметник із семантикою позитивної оцінки), пор.: «*“Жахливо чудовий” мюзикл у Будапешті*» (<http://www.urist.in.ua/archive/index.php/t-86049.html>), «Зима. Так, що може бути приємніше... Коли гуляєш, а в тебе на шапці або капюшоні маленькі, білі, але *жахливо красиві* сніжинки» (<http://vk-news.info/statusy-pro-zymu.html>).

Аналіз відповідних словникових статей СУМу засвідчує, що така сполучуваність не зафіксована цим словником. До речі, подібна модель щодо прислівника *ужасно* активно функціонує і в сучасному російському мовленні.

Порушення усталених мовних норм, як бачимо, не викликає непорозуміння в інтеракції, а навпаки, створює нові норми — комунікативно-прагматичні, що дає змогу тлумачити нестандартні мовленнєві вживання не як помилки, а як специфічні мовленнєві дії, скеровані на ліквідацію прогалин щодо вираження відповідних смислів. На зміну парадигми у фокусі «норма — помилка» приходять парадигматична дихотомія «норма — інша норма». У зв'язку з цим згадаймо міркування В. Матезіуса про «правильну мовну форму». Учений наголошував, що «правильною формою» слід уважати не «генетично обґрунтовану мовну форму», а форму, що найбільше відповідає меті висловлення. Він висунув поняття «мовної відшліфованості», яке протиставив «історичній чистоті» чи «мовній генетичній правильності», а «шліфовка мови» відбувається, звичайно, лише в процесі мовлення²⁷.

На прикладі аналізу названої нової сполучуваності прислівника *жахливо*, українці прагнуть урізноманітнити форми вербалізації позитивної оцінки, хоч учені давно помітили, що кожна мова містить у своєму арсеналі більше форм, моделей репрезентації негативної оцінки. Це пояснюється специфічною природою людської психіки, й українська мова в цьому аспекті не є винятком. Утім, як бачимо, мовна свідомість сучасних українців налаштована на актуалізацію не лише негативних, а й позитивних смислів, активізуючи мовні засоби, валентність яких спроектована первинно на моделювання значень негативної оцінки, що нетипово для мовлення взагалі.

Найвищу ознаку якості (форми вищого та найвищого ступенів порівняння, форми елятиву й суперлятиву) як її оцінку сьогодні активно виражають відносні та присвійні прикметники, займенники прикметникового типу, а також порядковий числівник *перший*²⁸. Чимало прикладів на позначення названого явища зафіксовано у словнику інновацій А. Нелюби. Так, лише в 2010–2011 рр. зафіксовано такі форми вживання прикметників: *найбезрукіший*, *наибрудоносніший*, *найбюджетніший*, *найвокальніший*, *найдетективніший*, *найджазовіший*, *най-*

²⁷ Див.: Матезіус В. О необходимости стабильности литературного языка // Пражский лингвистический кружок. — М., 1967. — С. 378–382.

²⁸ Космеда Т. А. Пам'ять мовної особистості і феномен прецедентності: потенції дискурсивного слова *перший* у лінгво- і соціокультурній свідомості (на матеріалі аналізу поетичного мовлення) / Незгасимий СЛОВОСВІТ : 36. наук. праць на пошану проф. В. С. Калашника // Уклад. М. Філон, Т. Ларіна. — Х., 2011. — С. 539–547.

екранізований, найкіношніший, найкозачніший, наймафійніший, найневипадковий, найнезалежніший, найсовковий, найтанцювальніший, найтоківий (найвищий ступінь ознаки, пов'язаної з ток-шоу), найтуберкульозніший, найферарійний²⁹; дещо менше — займенників, наприклад *твій*: «Воно переважно ще, мабуть, твоє, досі, видно, не стільки їхнє воно — *твоє*» — С. Бондаренко), *сякий-такій* («Спікер — *сякий-такій*. Прем'єр — *лихо з лих*. Парламентська більшість — ще *сякіш-такіш*») ³⁰. Натрапляємо й на оказіональні утворення прислівників у формі вищого ступеня порівняння від основ іменників, наприклад *центріше* (вищий ступінь ознаки, пов'язаної з центром) ³¹. Нормативність, як бачимо, дещо нейтралізується: поняття *правильне* — *неправильне* все частіше замінюють поняттям *доречне* — *недоречне*. Теза про те, що *правильне* все те, що доцільне, визначає сутність комунікативно чи ситуативно зумовленої норми.

Отже, простежуємо тенденцію до моделювання певного розмаїття оцінних смислів: «шкала оцінки» модернізується, розширюється й деталізується. Наведений аналіз засвідчує доцільність виокремлення самостійного мовознавчого напрямку — «граматики оцінки» ³², метою якого і є опис лексико-граматичних моделей вербалізації категорії оцінки. Теоретичне значення досліджень подібних мовних явищ полягає, на наш погляд, у тому, що вони ще раз доводять соціальну природу внутрішніх рівнів мовної системи, які також підлягають соціальному осмисленню.

Таким чином, вияв «мовного смаку» українців реалізується в збільшенні варіантних форм, що зумовлено й зміною джерела формування літературної норми, яким стали ЗМІ й інтернет-мережа; в активізації запозичень, що приводить до звуження сфери вживання окремих питомих одиниць української мови, зокрема вигуків; у підвищенні чинника лінгвофемінізації, що виявляється насамперед в утворенні нових лексем на позначення осіб жіночої статі; у лінгвалізації нових соціальних цінностей, зокрема і їх граматикалізації, що безпосередньо пов'язано із змінами відповідних цінностей; у моделюванні прагматичних смислів, насамперед для граматикалізації категорії оцінки: мовці перебувають у постійних пошуках нових форм її вираження для розширення палітри смислів, що посідають відповідні місця на «шкالی оцінки», вербалізації національної ментальності. Помітна й актуалізація використання нестандартної сполучуваності на зразок «*дуже* + *непоганий* + іменник», «*дуже* + *непогано* + дієслово», «*дуже* + неясний прикметник», а також «*страшно* (*страшенно*) + прикметник із семантикою позитивної оцінки» і «*страшно* (*страшенно*) + дієслово на позначення дії чи стану, що позитивно оцінюються». Спостерігаємо явище, коли лексема на зразок *жахливо*, яка первинно використовувалася для моделювання форми вираження виключно негативної оцінки, у сучасному дискурсі українців уживається для репрезентації вищої міри не лише негативної, але насамперед і позитивної оцінки. Актуалізовано вживання відповідних форм неясних прикметників, прислівників і займенників прикметникового типу для моделювання варіантів значення вищої міри оцінки.

Очевидно, можна робити відповідні прогнози стосовно розвитку українського мовлення з урахуванням явищ, що реалізуються й у граматичній системі, оскільки є можливість визначати й аналізувати екстралінгвістичні чинники, що детермінують зміни лексико-граматичних форм. При цьому варто досліджувати

²⁹ Нелюба А. Знач. праця.— С. 51–54.

³⁰ Там же.— С. 92, 7.

³¹ Там же.— С. 92.

³² Космеда Т. А., Халіман О. В. Знач. праця.

антиномії внутрішнього й зовнішнього, узусу й можливостей мовної системи, що й дає змогу поєднати соціолінгвістичний аналіз, традиційний структурно-семантичний підхід у граматиці і прагмалінгвістичний дискурсивний аналіз. Аналіз граматичного матеріалу слід подавати на тлі загальної мовної ситуації, що має значення для розвитку теорії прагма- й соціолінгвістики. Дослідження екстралінгвістичної зумовленості граматичних одиниць дає змогу стверджувати, що проникнення соціального у сферу лексико-граматичних форм має чітко окреслений характер, фундаментальна властивість мови — міжрівнева взаємодія — має вирішальний вплив на трансформації не лише у сфері лексичних, а й граматичних форм.

Аналізуючи специфіку вираження граматичних категорій, без сумніву, можна отримати уявлення про характер носіїв мови, їхній спосіб світобачення, світорозуміння й світосприйняття. Відповідний ступінь актуалізації граматичних форм, які виражають оцінні смисли, свідчить про притаманний українцям кордоцентризм — високий ступінь емоційності, експресивності, з одного боку, а з другого, — про потяг мовних особистостей до критичної оцінки подій довкілля, бажання бачити його кращим, зокрема й висміюючи недоліки за допомогою вербалізації гумору, моделювання мовної гри. Процес лінгвофемінізації засвідчує, що в свідомості українців ментально закладена особлива повага до жінки — берегині роду. Отже, соціальне, як бачимо, інтерпретується не як зовнішній чинник, який задає ті чи ті процеси, а як факт мови; воно невіддільне від внутрішньої структури мови.

T. A. KOSMEDA

ACTUAL CURRENT SPEECH PRACTICES OR «LANGUAGE TASTE» OF THE UKRAINIAN MODERNITY?

«Language taste» of Ukrainians is realized in activation of linguistic creativity, verbalization of emotions, actualization of borrowing words, growth of variant or doublet forms, rise of lingual feminization, lingualization, of new social values, their grammaticalization, modelling of pragmatic meanings, which are realized by corresponding verbal formulas. Use of occasional comparative, relative and superlative forms of nonqualitative adjectives, adverbs and pronouns of adjectival type for verbalization of category of evaluation is also actualized.

Key words: borrowing, variant forms, lingual feminization, lingualization, grammaticalization, category of evaluation.

ЛІТЕРАТУРНА НОРМА В ПРЕСКРИПЦІЯХ КІНЦЯ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТ. І МОВНА ПРАКТИКА

У статті проаналізовано лексичні, морфологічні, синтаксичні, стилістичні процеси кінця ХІХ — початку ХХ ст. у зв'язку з тенденціями літературної норми. Особливу увагу звернено на функціонування варіантів, узагальнено основні напрями розвитку системи української мови.

Ключові слова: мовна норма, прескриптивна норма, варіант, мовна практика.

Українська лінгвістика кінця ХІХ — початку ХХ ст. заклала теоретичні підвалини для утвердження мовної норми української мови. Мовознавці розглядали проблеми становлення літературної мови у зв'язку з тенденціями мовної практики, зокрема публіцистичного й художнього стилів. На сторінках періодичних видань відбувалася мовна дискусія про шляхи розвитку української мови, яку започаткував О. Маковей статтею «П'ятдесятилітній ювілей руської публіцистики», де дав загальну оцінку публіцистичної мови: «П'ятдесят літ борби про мову! П'ятдесят літ борби про правопис! Кільки праці і сил змарновано у нас на сю справу, котру вже Шашкевич поставив 1837 року в Галичині так ясно... Перші 50 літ нашої публіцистики можна сміло назвати літами пошесті на народну мову»¹.

Мовознавці намагаються визначити і тенденції розвитку української літературної мови, і основу, на яку вона має спиратися. Газета «Діло» в 1900 р. (№ 124–140) за підписом Н. публікує серію статей під заголовком «В справі народного язика». Автор вважає, що основою літературної мови є жива розмовна мова. Він порушує також питання чистоти української мови і заперечує правомірність уживання в ній деяких невинуватених штучних слів і слів іншомовного походження.

На ці статті в журналі «Літературно-науковий вісник» відгукнувся А. Кримський, який підтримав більшість міркувань автора, але не погодився з твердженням про усунення іншомовних слів, які вже закріпилися в українській мові, тому що тут «нашої філологічної заборони ніхто не схоче слухати»². Те саме казав дослідник і про слова, утворені за законами мови, напр.: *народний, внутрішній, зовнішній* і т. ін. адже «не варто сперечатися про те, звідки взяли, а треба тільки зазначити, що сього слова тримаються скрізь на цілій Україні»³. Такі твердження стосуються всіх стилів мови.

У «Громадській думці» автори писали про недоцільність уживання «крутих слів, таких, що трудно їх зрозуміти і розібрати до ладу»⁴, на це редакція відпо-

¹ Маковей О. П'ятдесятилітній ювілей руської публіцистики // Літ.-наук. вісн.— 1896.— Т. 2.— С. 190–196.

² Кримський А. Про нашу літературну мову // Літ.-наук. вісн.— 1901.— Т. 16. Кн. 10.— С. 39–47.

³ Там же.— С. 45.

⁴ Круті слова // Громадська думка.— 1906.— № 3.— С. 2–4.

відала, що без них обійтися не можна, оскільки вони зумовлені життям, сьогоденням. На цьому наголошували й дописувачі інших газет: «українська мова не тільки та, що чуємо від простого селянина, далеко й не вся вона у нашого славного Тараса або Квітки — у їх творах чудова мова, але ж це невелика частина надзвичайно багатой української мови»⁵.

М. Левицький зазначає, що в українській літературній мові вже склалися загальні норми і їх повинен дотримуватися кожен публіцист⁶. Він вважає, що негативно впливає на мову публіцистики вживання слів у неправильному значенні, напр.: «Трохи вона й міста візьме у посудині» (замість *міста*), неправильна будова речення тощо. М. Левицький закликає до того, що залишається актуальним і сьогодні, — «до об'єднання письменницької мови, щоб вона була одна для цілої України і по сей, і по той бік Дніпра, і по сей, і по той бік кордону»⁷.

Проти засмічення мови періодики полонізмами й германізмами виступає Л. Мартович⁸.

І. Нечуй-Левицький твердить, що треба зберігати ті норми, які склалися на Наддніпрянщині, адже «галицька наукова й часописна мова, кажучи загалом, дуже нашкодила нашому письменству, а найбільше — сьогочасному часописному українському письменству. Через її вплив ця часописна мова вийшла напхана польськими й галицькими провінціалізмами й стародавніми словами ще й подекуди з чудною семантикою»⁹. Письменник наголошував на тому, що мова публіцистики не повинна відриватися від живої основи української мови. Серед великої кількості пропонованих ним слів було багато таких, які засвоїла українська літературна мова, наприклад: *вчинок, надбання, прикмета, заохочувати, хист, нехтувати, житло*.

Питання утвердження й розвитку літературної мови особливо актуальними стають у кінці 20-х — на початку 30-х рр. ХХ ст. У різних газетах і журналах запроваджується рубрика «Проблема газетної мови». М. Сулима подає рекомендації до слововживання і відстоює думку про необхідність залучення слів, утворених питомими засобами словотвору (*господарський*, а не *господарчий*, *виховник*, а не *вихователь*, *підготовний*, а не *підготовчий*), вважає неправомірним уживання дієприкметників на *-чий, -ший*¹⁰. Його підтримує і М. Гладкий, який стверджує, що «... літературної, або інакше культурної мови, зафіксованої в письменстві, підпертої практикою повсякденного життя, зв'язаної органічно з усією складною соціальною машиною, з усіма верствами нашого суспільства, ми ще не маємо»¹¹.

Автор подає перші дослідження різних рівнів публіцистичного стилю — лексичного, морфологічного, синтаксичного. Порушуються питання унормування слів, утворених за допомогою українських формантів. Правильними слововформами, на думку М. Гладкого, є *доставник*, а не *поставщик, приймальний*, а не *приймочний* та ін.¹²

Велике значення для української мови, зокрема мови преси, за словами дослідника, «має влучне використання фразеологізмів, які є важливим штрихом, архітектурною деталлю», що «прикрашають і разом завершують будівельний

⁵ Про незрозумілу українську мову // Рідний край. — 1905. — № 1. — С. 8.

⁶ Левицький М. Дещо до справи про українську письменницьку мову // Літ.-наук. вісн. — 1909. — № 8. — С. 240.

⁷ Там же. — С. 251.

⁸ Мартович Л. Причинки до літературної мови // Діло. — 1913. — № 194. — С. 2.

⁹ Нечуй-Левицький І. Сьогочасна часописна мова на Україні. — К., 1907. — С. 39.

¹⁰ Сулима М. Мова української газети (фрагментик) // Червона преса. — 1927. — № 3/4. — С. 23–25.

¹¹ Гладкий М. Мова нашої преси // Там же. — С. 26–30.

¹² Гладкий М. Фразеологія газетної мови // Там же. — 1928. — № 1. — С. 39–43; № 2. — С. 37–43.

твір». Їх основою має стати «природний ґрунт нашої народної мови», але сповнений новизни пошуків, трансформацій. «На основі національної фразеології можна творити нову фразеологію, даючи нове забарвлення теперішньої доби, надаючи духу сучасності», — твердить М. Гладкий¹³.

Особливого значення дослідники надавали синтаксису — правильній побудові словосполучень, речень, а отже, і всього тексту. М. Гладкий застерігає: «Слово живе в реченні, цеб-то тільки в тісній зв'язку з іншими словами воно має повне своє значення; тільки в живому сполученні з іншими елементами речення воно перестає бути вирваною з одної суспільної будівлі цеглиною й стає фрагментом витонченої й складної людської думки»¹⁴. Мовознавці порушували також питання мовної культури, правильного слововживання, наприклад, правильно говорити: *дякувати вам* (а не *дякувати вас*), *на прохання* (а не *за проханням*), *близько 25 тисяч* (а не *до 25 тисяч*), *за керівництвом* (а не *під керівництвом*).

Заперечували лінгвісти пасивні конструкції, які не властиві українській мові, — трансформацій особових дієслівних форм, зворотів з дієприслівниками та інфінітивами у віддієслівні іменники (пор. *поширення підприємницької діяльності* і *поширювати підприємницьку діяльність*), адже це вносить елемент книжності, що неприпустимо для публіцистичного стилю¹⁵.

Наголошують дослідники і на важливості емоційного викладу матеріалу, повторів, функціонування розмовних конструкцій. «Корисною ця дискусія була вже тим, що вона привертала увагу всієї інтелігенції до проблем вироблення єдиних норм, консолідації українського простору. Редактори, дописувачі газет були єдині в тому, що підґрунтям літературної мови може бути лише народно-розмовна стихія»¹⁶.

Розширення функціонально-стилістичних можливостей української мови, відкриття українських шкіл спонукало українських мовознавців не лише до нормалізаторської, а й до кодифікаційної діяльності.

На початку ХХ століття вийшов друком цілий ряд словників і граматик, чому сприяли: зняття мовних заборон 1905 року, дозвіл викладати українською мовою в школах, відкриття Українського народного університету 1917 року, проголошення Четвертого універсалу Центральної ради, заснування УАН 1918 року тощо.

Ю. Шевельов зазначав, що українська мова від часів граматики О. Павловського і до початку ХХ ст. формувалася під впливом ідей романтизму¹⁷. У широких колах української інтелігенції мову було репрезентовано як сутність, дух нації, а її зникнення порівнювалося з повним знищенням народу.

У пресі початку ХХ ст. частовживаними були вислови, що ідеалізували, підносили мову: «Мова — священний прапор культури кожного народу» (Селянське слово, 12.03.1918); «Загине мова — загине держава і культура» (Там же, 15.03.1918).

Романтичні тенденції простежуються також в ідеалізації національно-визвольної боротьби українців — від часів козаччини і до діяльності ОУН. Взірцем літературної мови вважали передусім мову сільську, народну, не засмічену книжними та іншомовними елементами, збережену у фольклорі. Найбільше цінували-

¹³ Там же. — С. 39.

¹⁴ Гладкий М. Синтаксис нашої газетної мови // Червона преса. — 1927. — № 8/9. — С. 59–63; № 10. — С. 41–45.

¹⁵ Там же. — С. 59–63.

¹⁶ Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець ХІХ — початок ХХ ст.). — К., 1970. — С. 19.

¹⁷ Шевельов Ю. Українська мова в першій половині ХХ ст. (1900–1941): стан і статус. — Чернівці, 1998. — С. 29.

ся в той період твори Т. Шевченка й П. Куліша. О. Курило стверджувала, що важливими для мовознавців — нормалізаторів української мови були лише зразки художніх творів, стилізовані народною мовою¹⁸. В. Сімович, наслідуючи традицію церковних діячів, у своїй граматиці подав список «правильних» авторів та творів, які є зразком у вивченні української мови: Т. Шевченко, П. Куліш, І. Вагилевич, Г. Квітка-Основ'яненко¹⁹. С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер вважали, що першими письменниками, які почали писати «живою і чистою» українською мовою, зрозумілою всім українцям, а не лише поодиноким ученим, були І. Котляревський та М. Шашкевич. Мовознавці, по суті, кодифіковували традиційну для них мову художньої літератури. Найбільшою загрозою для унормування української мови, на думку прихильників романтизму, були полонізми, якими була насичена мова західних регіонів, та росіянізми. І. Нечуй-Левицький називав їх книжними елементами, що спотворюють справжню українську мову²⁰. Такі думки підхопили прихильники мовного пуризму. В. М. Русанівський поділяє пуристів 10–30-х років ХХ ст. на представників харківської та київської шкіл. До першої зараховує О. Синявського, М. Сулиму, М. Наконечного, О. Курило, до другої — М. Гладкого, А. Кримського, Є. Тимченка, С. Смеречинського, І. Огієнка, В. Сімовича та О. Курило (за ранніми працями)²¹.

В основі українського пуризму 20–30-х років ХХ ст. була орієнтація на минуле, відмова від запозичень. Неприпустимим було залучення насамперед російських слів, натомість, якщо не вдавалося створити термін на народній основі, часто використовували слова з латинської, німецької мови, що особливо засвідчує сфера медицини та економіки.

Характерною ознакою лінгводидактичних праць була архаїзація мови, яка виявлялася в орієнтації авторів граматик і словників на мову письменників ХVIII — середини ХІХ ст. — І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка. Поза увагою залишалися твори Лесі Українки, М. Коцюбинського та інших письменників кінця ХІХ — початку ХХ ст. І лише О. Курило в пізніших своїх працях використовувала ілюстративний матеріал творів її сучасників²².

Романтичні погляди на унормування української мови часто перегукувалися з ідеями позитивістів, які також орієнтувалися на мову етнічних українців — мову села. Ю. Шевельов зазначає, що зовнішньо погляди позитивістів і романтиків здаються відмінними, проте на практиці виходило те саме: «літературна мова не повинна відриватися від мови селянства» — у романтиків і «мова повинна бути зрозуміла селянам» — у позитивістів²³.

Це не лише звужувало функціональні сфери мови, а й загрожувало недопущенню її на новий культурний рівень, що, зрештою, призвело б до мовного занепаду. Негативно оцінювали таку тенденцію П. Залозний, М. Грунський, М. Возняк, І. Нечуй-Левицький та ін. П. Залозний (1913 р.) стверджував, що «в основу літературної мови лягає звичайно якась окрема говірка, до котрої додаються нові елементи, взяті або з інших говірок, або з чужих мов, витворені письменниками, коли у своїх говірках бракує слів для вираження бажаних понять. Цей шлях пройшли всі літературні мови, збагачуючись не лише чужомовними словами, а й мовними формами»²⁴. М. Возняк зазначав, що літературна мова — це мова

¹⁸ Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови.— 3-є вид.— К., 1925.— С. 5.

¹⁹ Сімович В. Граматика української мови.— К.; Лейпциг.— Б. р.— С. 6.

²⁰ Нечуй-Левицький І. Граматика української мови: Синтаксис.— К., 1914.— С. 33.

²¹ Русанівський В. М. Історія української літературної мови.— К., 2002.— С. 353.

²² Курило О. Знач. праця.— С. 27.

²³ Шевельов Ю. Знач. праця.— С. 289.

²⁴ Залозний П. Коротка граматика української мови.— К., 1913.— С. 5.

письменства, науки, школи, театру й урядування, якою повинна говорити кожна освічена людина²⁵. Вагомою для мовознавців початку ХХ ст., як і для всього національно-визвольного руху, була постать Т. Шевченка. В. М. Русанівський зауважує, що «авторитет Шевченкового слова був високий не тільки завдяки його політичній вагомості, а ще й тому, що, позбавлений права на власну історію й національну свідомість, український народ сприймав твори свого поета не лише як красне письменство, а як фактор розвитку всього культурного життя в Україні»²⁶. Т. Шевченко виступав мірилом істинності, зразка. У мові преси кінця ХІХ — початку ХХ ст. часто вживалися вислови: «це не так, як у Шевченка, що б сказав Шевченко, якби побачив, почув...; Шевченко — найдорожчий, найцінніший скарб, який тільки має українська нація» (Сніп, 09.02.1918).

До імені Т. Шевченка принагідно апелювали всі мовознавці — укладачі граматики. М. Гладкий (1924 р.) майже до кожного правила наводив приклади з «Кобзаря» Т. Шевченка. С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер подавали ілюстративний матеріал з церковних текстів і з творів Т. Шевченка, часто без посилань. Цитували «Кобзаря» І. Огієнко, В. Коцовський, І. Огоновський та ін. С. Смаль-Стоцький присвятив пам'яті Т. Шевченка курс лекцій, який прослухав і його учень В. Сімович.

Наукове вивчення мови і пропагування творів Т. Шевченка впливали на формування мовної свідомості наступних поколінь мовознавців. В. Сімович згадував свої університетські роки так: «Усі ми були свідомі, що нам потрібне глибоке знання свого предмету (української мови. — Т. К.). І ми думали, що основне знання мови (граматика) й Кобзарезнавство гратимуть для нас чи не першу роль»²⁷.

Проте мовознавці все ж усвідомлювали, що мова розвивалася й удосконалювалася і після Т. Шевченка.

П. Залозний зауважує, що неможливо витворити літературну мову на основі зрозумілої простому «малокультурному людові» мови Т. Шевченка без її діалектизмів та запозичень²⁸. М. Левицький у граматиці 1923 року застерігав: «Не треба вимагати, щоб українські газети писали мовою Котляревського і Шевченка, бо так само московські газети не можуть писатися мовою Пушкіна і Тургенєва..., бо всі ті письменники не писали про кооперацію, конференції, президіуми — слова, без яких не обійдеться політична мова»²⁹. Мовознавці дбали про розширення функціональних меж української мови і про формування єдиної літературної норми.

Основною сферою реалізації мовної політики на початку ХХ ст. була освіта. Чимало статей у тодішній пресі було присвячено аналізу тенденцій шкільної сфери, всебічному тлумаченню тези про навчання рідною мовою: «... спершу дитину треба просвітити її рідною мовою, а там далі, як школяр по своєму привчиться, то він усяку мову і всякі науки пройде і спроможеться тую науку в житті використати» (Маяк, 02.01.1912).

Важливою передумовою поширення літературних стандартів мовознавці вважали повноцінний розвиток школи. С. Смаль-Стоцький писав, що школа — це «найтвердіша підвалина розвитку письменницької мови»³⁰. У періодиці звичними були заклики до молоді вступати до шкіл, подавалася статистична ін-

²⁵ Вozняк М. Коротка граMATика давньої церковнослов'янської мови в порівнянні з українською для ужитку в середніх школах. — Л., 1925. — С. 3.

²⁶ Русанівський В. М. Зазнач. праця. — С. 223.

²⁷ Сімович В. Зазнач. праця. — С. 5.

²⁸ Залозний П. Зазнач. праця. — С. 12.

²⁹ Левицький М. Українська граMATика для самонавчання. — Катеринослав, 1923. — С. 15.

³⁰ Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. ГраMATика руської мови. — Відень, 1914. — С. 181.

формація, звіти про збільшення кількості українських шкіл та численні пожерти на їх розвиток. Саме поняття «школа» у свідомості не лише інтелігенції, а й звичайного українця обростало позитивно-оцінним значенням, напр.: «Неосвіченість — це національне лихо; Школа, як і мова, — душа народу; Школа — це майбутнє української мови; Школа — порятунок народу» (Маяк, 12.07.1915; Селянське слово, № 14, 1918). Такі гасла були на перших сторінках усіх українськомовних видань.

Негативно оцінювалося зросійщення і сполячування шкіл. Викладання російською мовою, на думку М. Грушевського, призвело до неосвіченості українців. Діти після закінчення школи не вміли ні читати, ні писати³¹. На сторінках періодики вкрай негативно оцінювалася мовна політика зросійщення. Часто з'являлися статті про жахливе становище дітей у російських школах: «Учні нічого не знають, адже вони нічого не розуміють, тікають зі шкіл» (Наше село, 04.01.1918); «За умови українізації наука б краще вдавалася, селянські діти не дичавили б і не нівечила б їхні молоді душі теперішня “обрусительна” школа — оте “старанное место” в нашому краєвому, українському житті» (Наше село, 02.01.1914).

Формування українських освітніх закладів спонукало мовознавців до створення мовних кодексів. А школа була випробувальною сферою новостворених прескрипцій. Протягом 1917 — початку 1918 рр. було видано понад 160 підручників для українських шкіл різних типів, зокрема 37 читанок та букварів, 19 підручників з української мови, 14 словників.

Автори шкільних граматик не завжди дотримувалися чіткої лінії в пропагуванні мовної норми. У багатьох школах ще орієнтувалися на зразки церковнослов'янської мовної традиції. Цьому, зокрема, сприяла шкільна граMATика М. Возняка, який наводив книжну (церковнослов'янську) словозміну тощо. Сучасними відповідниками була представлена лише тверда та м'яка парадигми іменників чоловічого роду³².

Пошуки нормативних зразків, що були і залишаються об'єднувальними для всього українського простору, були складними насамперед для авторів граматик. Мовна практика демонструвала хитання мовної норми, що виявлялося в поширенні різноманітних діалектних фонетичних, лексичних і граматичних варіантів. Неусталеністю, варіантністю словотвірних афіксів, словозміни, синтаксичних конструкцій характеризувалися всі граматики початку ХХ століття.

Проте всі мовознавці — автори граматик намагалися дослухатися до думок своїх колег і знайти єдиний об'єднувальний компроміс у питаннях мовної норми. Завдяки спільній меті — будувати цілісну, неподільну інтелектуально розвинену державу, лінгвісти початку ХХ ст. зуміли вивести українську мову на новий культурний рівень.

T. A. KOTS

EARLY 19TH — LATE 20TH CENTURY LITERARY NORM IN PRESCRIPTION AND LANGUAGE PRACTICE

The research present an analysis of lexical, morphological, syntactical, stylistical processes in prescription used in early 19th — late 20th century in the context of literary Ukraine. Special attention is paid to the functioning of variants. The main changes in the system Ukraine are generalized as well.

Key words: literary norm, prescription norm, variant, language practice.

³¹ Грушевський М. Про українську мову і українську школу. — К., 1913. — С. 23.

³² Возняк М. Зазнач. праця. — С. 25.

ПАРАДИГМАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ МОВЛЕННЄВИХ ЖАНРІВ У МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті обґрунтовано можливість застосування поняття «парадигма» в медичному дискурсі. Розмежовано вихідні поняття «парадигматичний» та «парадигмальний». Відзначено, що парадигмальність, будучи методологічною основою клінічного дискурсу, виявляє себе й на рівні мовлення. Доведено, що дисциплінарна матриця, яка становить сукупність парадигм і парадигмальних відношень усередині будь-якої наукової дисципліни, структурує модель інституційного дискурсу. Запропоновано типологічну класифікацію мовленнєвих жанрів, що обслуговують сферу інституційного (медичного) дискурсу.

Ключові слова: мовленнєвий жанр, інституційний дискурс, парадигма, анамнез, парадигмальний.

У сучасній лінгвістиці досить активно обговорюються проблеми жанрової організації мовлення¹. На перший план висувуються питання, пов'язані з вивченням особливостей жанрової природи дискурсивного мислення²; розглядаються проблеми ідентифікації жанрів мовлення, їх типології (при цьому в багатьох дослідженнях набуває творчого розвитку класифікація, заснована на протиставленні первинних і вторинних мовленнєвих жанрів, уведеному М. М. Бахтінім³), виділення конституювальних ознак⁴ функціонування й трансформація жанрів у різноманітних сферах спілкування⁵.

Наукові досягнення лінгвістів ґрунтуються головним чином на матеріалі побутового, політичного, рекламного та релігійного дискурсів. Не обходять увагою дослідники й проблеми, пов'язані з функціонуванням мови в професійному спілкуванні медиків. Кількість праць, присвячених дослідженню медичного дискурсу, стрімко зростає. Центром уваги вчених стають лінгвопрагматичний і

¹ Див., зокрема: *Везжицка А.* Речевые жанры (в свете теории элементарных смысловых единиц) // *Антология речевых жанров: повседневная коммуникация.* — М., 2007. — С. 68–80; *Дубровская Т. В.* Некоторые прагматические характеристики речевых жанров «осуждение и «обвинение» // *Жанры речи* : Сб. науч. ст. — Саратов, 2002. — С. 272–282; *Салимовский В. А.* Жанры речи в функционально-стилистическом освещении (русский научный академический текст) : Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. — Екатеринбург, 2002. — 28 с.; *Федосюк М. Ю.* Нерешенные вопросы теории речевых жанров // *Вопр. языкознания.* — 1997. — № 5. — С. 102–121.

² *Карасик В. И.* Языковой круг : личность, концепты, дискурс. — М., 2004. — 390 с.

³ *Бахтин М. М.* Проблема речевых жанров. Собрание сочинений : В 7 т. — М., 1997. — Т. 5. — С. 159–286.

⁴ *Шмелёва Т. В.* Модель речевого жанра // *Жанры речи.* — Саратов, 1997. — С. 88–99.

⁵ *Седов К. Ф.* Человек в жанровом пространстве повседневной коммуникации // *Антология речевых жанров.* — М., 2007. — С. 7–38.

когнітивний аспекти (І. В. Песоцька ⁶, Е. А. Столярова ⁷), проблеми медичного термінотворення (С. І. Маджаєва ⁸, В. Ф. Новодранова ⁹), питання вивчення мовної поведінки лікаря в певних ситуаціях (М. І. Барсукова ¹⁰, В. Я. Юкало ¹¹). Досить цінним і продуктивним стає аспект дослідження, орієнтований на виявлення закономірностей продукування усного медичного дискурсу лікарем і пацієнтом, відображених у дискурсивному знанні лікаря ¹². У межах цього напряму було зроблено спробу визначити екстралінгвістичну, когнітивну, емотивну та лінгвістичну специфіку медичного дискурсу, а також основні джерела комунікативних перешкод у ньому. Більшу частину досліджень виконано на матеріалі кількох мов — російської, української та англійської.

Незважаючи на широкий спектр питань, що обговорюються при вивченні медичного дискурсу, у працях учених майже не розглядається специфіка жанрової організації мовного спілкування учасників інституційного дискурсу, а саме лікаря і пацієнта. Це пояснюється, по-перше, тим, що теорія мовленнєвих жанрів як самостійна галузь мовознавства почала розроблятися порівняно недавно (у 90-і роки минулого століття); по-друге, неоднозначністю й багатоплановістю теоретичних підходів до дослідження мовленнєвих жанрів; по-третє, існуванням великої кількості автономних галузей медичних знань (внутрішня медицина, інфекційні хвороби, психіатрія, неврологія, хірургія та ін.), де до пацієнта підходять з урахуванням особливостей захворювання, а відповідно — і з деякими змінами в універсальній схемі розпитування пацієнта, що включає в себе кілька етапів.

У цій статті спробуємо обґрунтувати парадигмальний характер жанрової структури медичного дискурсу (у теорії мовленнєвих жанрів поняття парадигми до цього часу не розглядалося). Перед тим як перейти до його обґрунтування, визначимо вихідні поняття.

Мовленнєвий жанр (МЖ) ми розуміємо як базовий складник дискурсу, оскільки в МЖ поєднуються практично всі суттєві категорії дискурсу: тематична, стилістична і структурна єдність, відносна змістова завершеність, динамічність, адресатність (можливість мати позицію-відповідь щодо висловлення), образ автора (задум), інтертекстуальна орієнтація (висловлення — кільце в мовленнєвому ланцюжку), соціально-культурна зумовленість комунікації (різні сфери діяльності людей породжують відповідні мовленнєві жанри) ¹³.

⁶ Песоцкая И. В. Концептосфера слова «боль» в русском языке : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— Минск, 2005.— 21 с.

⁷ Столярова Э. А. Лексико-семантическое поле *болезнь* в разговорной речи // Проблемы речевой коммуникации : Межвуз. сб. науч. тр. / Под ред. М. А. Кормилицыной, О. Б. Сиротининой.— Саратов, 2009.— Вып. 9.— С. 120–125.

⁸ Маджаева С. И. Способы номинации в медицинской терминологии // Мир лингвистики и коммуникации (электронный научный журнал).— 2011.— № 1.— <http://www.portal.gersen.ru>.

⁹ Новодранова В. Ф. Латинские основы медицинской терминологии: именное словообразование : Автореф. дис. ... д-ра филол. наук.— М., 1990.— 38 с.

¹⁰ Барсукова М. И. Медицинский дискурс : стратегии и тактики речевого поведения врача : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— Саратов, 2007.— 16 с.

¹¹ Юкало В. Я. Мовні стереотипи в комунікаціях лікаря : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— К., 2003.— 24 с.

¹² Жура В. В. Дискурсивная компетенция врача в устном медицинском дискурсе : Автореф. дис. ... д-ра филол. наук.— Волгоград, 2008.— 29 с.; Литвиненко Н. П. Сучасний український медичний дискурс : Автореф. дис. ... д-ра филол. наук.— К., 2010.— 37 с.

¹³ Дементьев В. В. Непрямая коммуникация : Монография.— М., 2006.— С. 336.

Багато уваги розумінню суті мовленнєвого жанру як складника дискурсу приділено в дослідженнях Ф. С. Бацевича. Розглядаючи співвідношення *мовленнєвого акту й мовленнєвого жанру*, учений вважає, що *мовленнєві акти* є окремими репліками в діалозі та мають у конкретному комунікативному контексті певне функціональне значення й комунікативну мету. Послідовність мовленнєвих актів утворює дискурсивну єдність. Проте, як вважає дослідник, для адекватного розуміння природи й організації дискурсу необхідна ще одна категорія, яка враховувала б не тільки найзагальніші інтенції учасників спілкування, а й інші чинники комунікативної діяльності людей. Інакше кажучи, це повинна бути категорія, яка змогла б визначити власне характер комунікативного процесу та об'єднати мовленнєві акти як окремі комунікативні сутності. Такою категорією може бути мовленнєвий жанр. Сприймаючи мовленнєвий жанр як одиницю, яка структурує дискурс, Ф. С. Бацевич відзначає, що дискурс являє собою «тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, який має різні форми (усну, писемну, паралінгвістичну), здійснюється в межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями й тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних та екстралінгвістичних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, що визначаються конкретним колом “форм життя”, які залежать від тематики спілкування, результатом чого є *формування різноманітних мовленнєвих жанрів*» (тут і далі курсив у цитатах наш. — О. П.)¹⁴.

Розглядаючи мовленнєві жанри як одиницю інституційного (медичного) дискурсу, відзначимо, що соціально-прагматична концепція дискурсу спирається на типологію сфер спілкування і комунікативних ситуацій, яка будується на основі протиставлення особистісно-орієнтованого (персонального) і статусно-орієнтованого типів дискурсів¹⁵, що в різних вимірах корелюють мовленнєву взаємодію співрозмовників і продуковану ними інформацію. Особистісно-орієнтоване спілкування реалізується тоді, коли комуніканти намагаються не тільки передати якусь інформацію або ж певним чином вплинути один на одного, а й розкрити свою душу та спробувати зрозуміти внутрішній світ співрозмовника. У випадку статусно-орієнтованого спілкування комуніканти реалізують себе тільки в обмеженому наборі рольових характеристик, виступаючи як представники певних груп людей. Щодо цього В. І. Карасик зауважує, що «особистісно-орієнтований дискурс представлений у двох основних різновидах — повсякденне й художнє спілкування, статусно-орієнтований дискурс — у великій кількості різновидів, які виокремлюють у тому чи іншому суспільстві відповідно до прийнятих у ньому сфер спілкування та громадських інститутів (політичний, діловий, науковий, педагогічний, медичний, військовий, спортивний, релігійний, юридичний та інші види інституційного дискурсу)¹⁶. Учасники особистісного дискурсу виступають з усією повнотою своїх якостей, на відміну від учасників інституційного дискурсу, системотворчою ознакою якого є статусна, представницька функція людини. Інституційний дискурс «є спеціалізованим клішованим різновидом спілкування між людьми, що можуть не знати один одного, але повинні спілкуватися відповідно до норм даного соціуму»¹⁷. Ядром інституційного дискурсу є спілкування базової пари статусно нерівних учасників комунікації. Такою парою інституційного медичного дискурсу в нашій статті є *пара лікар — пацієнт*, де пацієнт повинен до-

¹⁴ Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. — К., 2004. — С. 138.

¹⁵ Карасик В. И. Знач. праця. — С. 245.

¹⁶ Карасик В. И. Характеристики педагогического дискурса // Языковая личность: аспекты лингвистики и лингводидактики. — Волгоград, 1999. — С. 4.

¹⁷ Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. — С. 245.

віряти своєму лікареві, а лікар — прагнути до підтримання відповідного образу компетентного і кваліфікованого фахівця, який щиро і щиро бажає допомогти пацієнтові. На думку О. В. Виноградової, «комунікація “лікар — пацієнт” будується у взаємоперехресних площинах інституційних відносин: в афективній площині відносини взаємної довіри (між хворою людиною і співчутливим лікарем) і в предметно-об’єктивній площині надання послуг (між медиком-фахівцем і пацієнтом-клієнтом)»¹⁸.

Розмежування мовленнєвих жанрів щодо віднесеності їх до певних типів дискурсу (особистісно-орієнтованого і статусно-орієнтованого) допомагає класифікувати велику кількість комунікативних ситуацій у потоці щоденного спілкування. Так, підтримуючи ідею М. М. Бахтіна, В. В. Дементьєва, Ф. С. Бацевича, В. І. Карасика про те, що за різними сферами мовленнєвої взаємодії комунікантів закріплено певний репертуар жанрів, обґрунтуємо *парадигмальний* характер жанрової структури медичного дискурсу.

Поняття «парадигма» спочатку використовувалося в лінгвістиці й риторичі. Пізніше воно набуло великого поширення в методології науки. У 1962 р. американський учений Т. Кун опублікував працю «Структура наукових революцій», де розглянув глибокі зв’язки науки й суспільства в їх історичному розвитку. Дослідник розробив поняття наукового товариства як логічного суб’єкта наукової діяльності. Наукове товариство у Т. Куна має єдину систему стандартів — *парадигму*, яку вчений може прийняти без доказів. Під *парадигмою* розуміли «визнані всіма наукові досягнення, що протягом певного часу дають модель постановки проблем та їх розв’язань»; вони, на думку Куна, є «джерелом методів, проблемних ситуацій і стандартів рішення», прийнятих ученими на даному етапі розвитку¹⁹.

У наш час термін «парадигма» активно використовують у науковому обігу при описі сучасної лінгвістики в «розширювальній інтерпретації», а саме «і як домінуючий підхід до мови, і як пізнавальна перспектива, і як методологічна певна орієнтація і навіть науковий “клімат думок”»²⁰; і як «певний підхід, теорія або метод лінгвістичного дослідження, що набули широкого визнання в лінгвістичному товаристві»²¹. У Лінгвістичному енциклопедичному словнику за редакцією В. Н. Ярцевої дається таке визначення цього поняття: «1) у широкому розумінні — будь-який клас лінгвістичних одиниць, протиставлених одна одній і в той же час об’єднаних за наявністю у них спільної ознаки або таких, що викликають однакові асоціації, найчастіше — сукупність мовних одиниць, пов’язаних парадигматичними відношеннями; 2) модель і схема організації такого класу або сукупності; 3) у більш вузькому розумінні — синонім терміна “морфологічна парадигма” (система форм одного слова)»²².

У мовознавстві термін «парадигма» пов’язується передусім з працями Ф. де Соссюра²³, у яких він використовується щодо граматичних явищ при до-

¹⁸ Виноградова Е. В. Особенности коммуникативной тактики в дискурсе «врач — пациент» // Языковой дискурс в социальной практике: материалы международной научно-практической конференции, 4–6 апреля 2013. — Тверь, 2013. — С. 34–39.

¹⁹ Кун Т. Структура научных революций. — М., 2002. — С. 31.

²⁰ Руденко Д. И. Имя в парадигмах «философии языка». — Х., 1990. — С. 68.

²¹ Хомутова Т. Н. Научные парадигмы в лингвистике // Вестн. Челябин. гос. ун-та. — 2009. — № 35 (173). — С. 142–151.

²² Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В. Н. Ярцевой. — М., 1990. — С. 366.

²³ Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию. — М., 1977. — 691 с.

слідженні категорії відміни, дієслівного дієвідмінювання, а також при встановленні відносного положення наголосів (акцентна парадигма імені).

Поняття «парадигма» співвідноситься з різними рівнями мови. Виділяються морфологічні, словотвірні, лексичні, синтаксичні парадигми. Наявність зазначених парадигм свідчить про те, що парадигматичний аспект дослідження можна застосувати до одиниць різних рівнів і «він може бути використаний як для ототожнення одиниць, що вивчаються, так і для опису їх реального функціонування й системного варіювання, а також у вивченні причин історичного розвитку мов»²⁴.

Парадигмальність, виступаючи методологічною основою клінічного дискурсу, виявляє себе й на рівні мови. Ілюкутивна спрямованість медичного дискурсу полягає у збиранні анамнезу. У медичній науці *анамнез* (від гр. *anamnēsis* — пригадування) визначається як «сукупність відомостей, які отримано під час медичного обстеження шляхом розпитування того, кого обстежують, та/або осіб, які його знають. Вивчення анамнезу, як і розпитування в цілому, це не просто перелік запитань і відповідей на них. Від стилю бесіди лікаря і хворого залежить та психологічна сумісність, яка здебільшого визначає кінцеву мету — полегшення стану пацієнта»²⁵. Як видно з наведеного визначення, основоположним для створення картини захворювання й досягнення терапевтичної мети виступає медичний дискурс, тобто жива безпосередня мовленнєва взаємодія лікаря і пацієнта.

«За анамнезом можна встановити, як реагував організм хворого на всі ті зовнішні умови життя, зокрема й шкідливі, що були в його минулому. Анамнез включає показання самого хворого, його близьких і оточуючих. Цінність анамнезу суб'єктивна й різна залежно від індивідуальності опитуваного. Анамнез лікарю необхідно вести активно, тобто, надавши хворому можливість висловити свої основні скарги, надалі самому вести опитування, користуючись певною схемою»²⁶. Анамнез включає в себе чотири великі інформаційні блоки: віддалений анамнез, найближчий анамнез, професійний анамнез і соціальний анамнез. Усі вони реалізуються «у порядку послідовності»²⁷, причому «професійний анамнез без різних меж переходить в анамнез соціальний»²⁸, виявляючи цим одну з основних характеристик дискурсу — безперервність.

Власне клінічним дискурсом (у рамках медичного) є найближчий анамнез. Він «відповідає на питання, за яких умов і з якими симптомами розвивалася справжня хвороба до звернення до лікаря, які основні скарги, як функціонували найголовніші органи та яким було лікування. <...> Велике місце в анамнезі відведено скаргам на біль, тому *треба визначити* характер болів, їх іррадіацію, локалізацію, стійкість, час їхньої появи»²⁹. При професійному анамнезі «звертається особлива увага на те, аби опитуваний <...> підкреслював умови, які спеціально характеризують особисто його роботу, оскільки опитуваний далеко не завжди може правильно визначити й оцінити специфічну професійну шкідливість, то його *слід заставити ретельно викласти* весь виробничий процес <...>, щоб самому зробити необхідні висновки <...>. Збираючи професійний анамнез,

²⁴ Лингвистический энциклопедический словарь... — С. 367.

²⁵ Энциклопедический словарь медицинских терминов / Гл. ред. Б. В. Петровский. — М., 1982. — Т. 1. — С. 15.

²⁶ Большая Медицинская Энциклопедия / Гл. ред. Н. А. Семашко. — М., 1928. — Т. 1. — С. 594.

²⁷ Там же.

²⁸ Там же. — С. 596.

²⁹ Там же. — С. 594.

лікар повинен з'ясувати думку опитуваного про зв'язок між тим чи іншим шкідливим моментом або взагалі умовами професійної праці з окремими скаргами хворого чи визначеними ним функціональними змінами»³⁰.

Таким чином, перед лікарем стоїть завдання отримати максимум інформації про патологічний статус, використовуючи для цього певні іллокуції. Оскільки діалогічна єдність є основною структурною одиницею дискурсу, запитання — відповіді, що використовуються в медичному дискурсі, становлять послідовність іллокутивних актів. Зміст кожного іллокутивного акту визначається тією одиницею інформації, підтвердження або спростування якої хочуть отримати відповідно до нозологічної «сітки» симптомів. Логічні принципи кон'юнкції або диз'юнкції, що лежать в основі такого розпитування, формують схему, чи структуру, і ця «комбінаторна мінливість простих форм утворює емпіричну різноманітність»³¹ патологічної картини.

У парадигматиці медичного дискурсу можна виділити два типи парадигмальних одиниць: 1) базові парадигми, що «використовуються як моделі або приклади, можуть замінити експліцитні правила»³², — вони функціонують у загальній моделі анамнезу (віддаленого і найближчого) та можуть бути визначені як стереотипні; 2) вузькоспеціальні шаблони, що стосуються окремих аспектів загальних парадигм. Слід зазначити, що «найближчий анамнез акцентується на тій системі хворих органів, зі скаргами на які прийшов хворий, і тут різні спеціалісти мають свій поглиблений анамнез з кожної спеціальності (офтальмологи, отіатри, невропатологи, урологи та ін.)»³³. Ураховуючи вужче розуміння явища, його можна позначити терміном «патерн» (англ. *pattern* — зразок, шаблон). Патерн характеризується вужчою, спеціальною сферою застосування та бере початок у працях М. В. Йоргенсен і Л. Дж. Філіпс, які розуміють дискурс як «ідею про те, що мова структурована відповідно до патернів, які зумовлюють висловлювання людей у різних сферах соціального життя. Відомі приклади — “медичний дискурс”»³⁴. Під патернами в нашому випадку треба розуміти часткові, конкретизувальні, парадигмальні структури всередині дисципліни.

Для позначення різних парадигмальних елементів Т. Куном було запропоновано термін «дисциплінарна матриця»: «“дисциплінарна” тому, що вона враховує звичайну належність учених-дослідників до певної дисципліни; “матриця” — тому, що вона складена з упорядкованих елементів різного роду, причому кожний з них потребує подальшої специфікації. Усі або більшість приписань з тієї групи приписань, яку я <...> називаю парадигмою, частиною парадигми або такою, що має парадигмальний характер, є компонентами дисциплінарної матриці. У цій якості вони утворюють єдине ціле й функціонують як єдине ціле»³⁵. У медичному дискурсі, який нас цікавить, діалогічні єдності продукуються відповідно до дисциплінарної матриці наукового медичного знання згідно з нозологічною класифікацією і відповідно до стадій дискурсивної події (патологічного процесу).

Іллокуція діалогічної єдності визначає концептуальне наповнення мовленнєвого жанру, який оформлює діалог як більшої, ніж мовленнєвий акт, одиниці. Так, наприклад, *квеситив* як іллокутивний акт визначає мовленнєвий жанр *зати-*

³⁰ Там же. — С. 595.

³¹ Фуко М. Рождение клиники. — М., 1998. — С. 183.

³² Кун Т. Знач. праця. — С. 225.

³³ Большая медицинская энциклопедия. — С. 594.

³⁴ Йоргенсен М. В. Дискурс-анализ // Теория и метод. — Х., 2008. — С. 17.

³⁵ Кун Т. Знач. праця. — С. 234.

тання лікаря, реквестив — МЖ прохання, ін'юнктив — МЖ медичного приписання, констатив — МЖ діагностування й встановлення діагнозу тощо. При цьому мовленнєві жанри, які обслуговують сферу інституційного дискурсу, ми можемо представити у вигляді такої класифікації:

1) *автентичні МЖ*, тобто такі, що відповідають логіко-смысловим моделям дисциплінарної матриці (у мовленнєвій взаємодії лікаря і хворого це МЖ *скарги*, *встановлення діагнозу*, *медичної рекомендації* тощо). Наприклад: «Каждый день, как двенадцать часов, голова начинает болеть, потом жар как пойдёт... Часа два потреплет и отпустит» (М. Булгаков), «— Вот что, голубчик, — говорил я, постукивая по широчайшей тёплой груди, — у вас малярия. Перемежающаяся лихорадка...» (М. Булгаков), «— Ну, вот что, Черкасов: всё-таки нужно будет комнату от заразы очистить. Все подушки, одеяло, которым вы вчера покрывались, дайте нам; мы их вам завтра отдадим. И комнату нужно будет хорошенько полить и обрызгать» (В. Вересаев);

2) *комплементарні МЖ*, тобто жанри, які безпосередньо не належать до інституційного дискурсу, але взаємно доповнюють його і становлять певну функціональну єдність. Подібні МЖ пов'язані з емоційно-психологічним компонентом інтеракції та із соціальним анамнезом. «У цьому процесі спеціального дослідження людської особистості лікарю, поряд з клінічним матеріалом, неминуче доводиться розслідувати також ті сторони в стані хворого, які мають соціальне значення (тобто впливають на особистість, як на одиницю суспільного середовища)»³⁶. На відміну від видів інституційного дискурсу, де комуніканти є рівнокомпетентними, медичний дискурс є формою, у якій комбінуються статусно-рольова позиція лікаря й особистісно-рольова позиція пацієнта. У процесі діалогічної єдності ці рольові відношення тісно переплітаються, завдяки чому стає можливим включення до інституційного дискурсу жанрів неінституційного дискурсу, таких як МЖ *прохання*, *благання*, *переконання* тощо. Наприклад: «— Михаил Иванович, я, конечно, понимаю, что вы очень заняты, но, знаете, операция опасна... я вас очень прошу, очень, чтобы вы сами... Я всё сделаю...» (М. Амосов), «— Но я прошу вас — Умоляю! Помогите мне, ради бога. Соберите все ваши силы, и поедemте...» (А. Чехов), «— Ну послушайте, Черкасов, — подумайте немножко, хоть что-нибудь можете вы сообразить? Я над вами всю ночь сидел, не отходил от вас, — хочу я вам зла или нет? Что мне за прибыль ваших детей морить? А заразу нужно же убить, ведь вы больны были заразительной болезнью» (В. Вересаев).

3) *периферійні МЖ* — усі МЖ, крім комплементарних, які необов'язково можуть з'являтися в інституційному дискурсі (наприклад, МЖ *застереження*, *погрози*, *інвективи* тощо);

4) *екстернальні МЖ*, тобто МЖ принципово неможливі для даного типу дискурсу або як мінімум для одного з комунікантів. Наприклад, у мовленнєвій моделі «лікар — пацієнт» не може бути МЖ *осуду*, *хвастоців* тощо з боку лікаря, оскільки це суперечить принципам медичної етики; неможливий МЖ *світської бесіди* як такий, що позбавлений інституційних ознак, або МЖ *уболівання*, у випадку, якщо об'єктом є сам пацієнт, через відсутність діалогічної єдності.

У пропорційному співвідношенні набір автентичних жанрів поступається за різноманітністю іншим, комплементарним і периферійним. Однак саме парадигма жанрів, підпорядкованих цільовим настановам медичного дискурсу, що зумовлені дисциплінарною матрицею, є стримувальним чинником, що консти-

³⁶ Большая медицинская энциклопедия... — С. 596–597.

тує інституційний дискурс. Вона дозволяє лікарю вибудовувати діалогічну структуру в межах заданої теми. Зумовленість мовленнєвих жанрів клінічними (анамнезичними) парадигмами, які мають логіко-смісловий алгоритм, дозволяє констатувати явище зв'язності та взаємозумовленості мовленнєвих жанрів, продукування жанрових ланцюжків у мовленні. Наприклад: «Человек взмахнул руками, вцепился в мою шубу, потряс меня, прильнул и стал тихонько выкрикивать: (*жанр благання*) — Голубчик мой... доктор... скорее... умирает она. Я убийца. — Он глянул куда-то вбок, сурово и черно раскрыл глаза, кому-то сказал: — Убийца я, вот что (*жанр розради*) — Перестаньте, — сказал я и стиснул ему руку» (М. Булгаков); (*жанр визначення діагнозу*) «Что это такое... Мозговая грыжа... Гм... он живет... Саркома. Гм... мягковата... Какая-то невиданная, жуткая опухоль... Откуда же она развилась... Из бывшего глаза... А может быть, его никогда и не было... Во всяком случае сейчас нет → (*жанр рекомендації / поради*) — Вот что, — вдохновенно сказал я, — нужно будет вырезать эту штуку... → (*жанр відмови від лікування*) — Что резать? — спросила баба, бледная. — На глазу резать? Нету моего согласия... → (*жанр визначення діагнозу*) — Никакого глаза у него нету, — категорически ответил я, — ты гляди, где ж ему быть. У твоего младенца странная опухоль...» (М. Булгаков).

Взаємодіючи між собою, мовленнєві жанри утворюють послідовні структури, перебуваючи в певній залежності один від одного. Кожний мовленнєвий жанр зумовлює появу суворо обумовленого мовленнєвого жанру. Взаємозалежність мовленнєвих жанрів пояснюється низкою екстралінгвістичних чинників, що зумовлені зміною нозологічної парадигми парадигмою нового часу (клінічною).

Таким чином, ґрунтуючись на понятті дисциплінарної матриці, яка становить сукупність парадигм і парадигмальних відношень усередині певної наукової дисципліни, констатуємо її провідну роль у структуруванні моделі інституційного (медичного) дискурсу.

(Сімферополь)

O. A. PONOMARENKO

PARADIGMAL APPROACH TO THE RESEARCH OF SPEECH GENRES IN MEDICAL DISCOURSE

In the article the applicability of concept «paradigms» in the medical discourse is substantiated. It is marked that paradigmatic units stipulating paradigmatics of medical discourse can be subdivided into two types: 1) basic paradigms functioning in the common model of anamnesis, and 2) highly specialized patterns related to certain aspects of common paradigms. Based on the concept of disciplinary matrix, which is a set of paradigms and paradigmatic relations in some scientific discipline, its leading role in patterning the model of institutional (medical) discourse is stated. It is marked that paradigmatics as a methodological basis of clinical discourse is revealed at a level of speech as well.

Key words: speech genre, institutional discourse, paradigm, anamnesis, paradigmatic.

BARBIER ТА ЙОГО ВАРІАНТНІ НАЗВИ В НІМЕЦЬКІЙ, ПОЛЬСЬКІЙ ТА СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ _____

Статтю присвячено дослідженню походження різновидів назви ремісника *barbier* у німецькій, польській, українській, білоруській та російській мовах. Розглядається історія вивчення цих варіативних найменувань, вивчаються способи їхнього словотворення, аналізуються їхні витоки та історія поширення у досліджуваних мовах на основі писемних пам'яток XIV–XIX ст.

Ключові слова: назва ремісника, дисиміляція, запозичення, діалект, історія мови, міжмовні контакти.

Дослідження інпомовних лексичних запозичених елементів у слов'янських мовах уже має свою історію здобутків і досягнень, проте ще залишається багато маловивчених аспектів процесу запозичення слів. Наприклад, недостатньо спеціальних досліджень, що розглядають варіативність запозичених лексичних елементів. А це може свідчити про потрапляння з різних діалектів мови-джерела запозичень чи утворення нових варіантів до вже існуючих слів у мові-реципієнті¹.

Досліджуючи зміни в системах вокалізму та консонантизму німецьких запозичень у польській мові, В. Кестнер встановлює дисиміляцію $r \rightarrow r > l \rightarrow r$ у таких словах: *alkierz, balwierz, falbierz, folwark, mularz, stularz* та інших запозиченнях². Однак він вагається, у якій саме мові відбулася дисиміляція — польській чи німецькій, тому що дисиміляція двох *r* в одному слові відома всім індогерманським мовам. Також він вважає, що свн. *b* у цьому ж варіанті найменування цирульника (*balwierz*) відповідає п. *w* поряд з такими словами: *kawał, owoc, waldrian*³. Тобто п. *balwierz* походить з н. *Barbier*. Цієї ж думки дотримуються А. Брюкнер і А. Баньковський⁴. А польський варіант *barwierz* «цирульник» ви-

¹ Пиц Т. З історії поширення ремісничої назви *маляр* та її варіантів у польській і східнослов'янських мовах // Укр. мова.— 2009.— № 1.— С. 104–108; Пиц Т. Німецькі назви шкряників у польській, білоруській та українській мовах XV–XVII ст. // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. «Іноземні мови».— 2008.— Вип. 15.— С. 79–86; Пиц Т. Б. Про німецьке походження ремісничих назв *ślosarz, ślósarz, ślusarz, слюсар, слесарь* у слов'янських мовах // Мовознавство.— 2007.— № 2.— С. 35–41; Пиц Т. Б. Походження і поширення варіативних ремісничих назв муляра у польській та східнослов'янських мовах // Філол. науки.— Суми, 2009.— С. 392–397; Пиц Т. Походження ремісничих назв *боднар, бондар* та *bednarz* у слов'янських мовах // Wiener Slavistisches Jahrbuch.— 2006.— Bd 52.— S. 135–146 та ін.

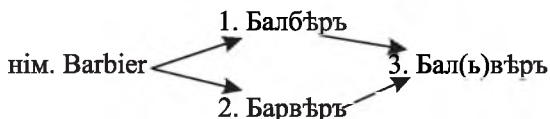
² Kaestner W. Die deutschen Lehnwörtern im Polnischen : Einleitung und Lautlehre : Diss. zur Erlangung des Doktorgrades.— Leipzig, 1939.— T. 1.— S. 58.

³ Ibid.— S. 90.

⁴ Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego.— Warszawa, 1985.— S. 12; Bańkowski A. Etymologiczny słownik języka polskiego.— Warszawa, 2000.— T. 1.— S. 28

ник у результаті зближення з п. *barwierz* «той, що фарбує сукно», пов'язаного із свн. *varwer* «т. с»⁵.

Етимологічний словник української мови виводить укр. *бальвір* «фельдшер» з п. *balwierz* «цирульник, фельдшер», *balbierz* «т. с», що через *Barbier* зводиться до іт. *barbiere* чи до фр. *barbier* «т. с»⁶. Білоруський мовознавець А. Булика також вважає, що варіант *балверь* (*балвэрь*, *бальберь*, *бальверь*, *болверь*) походить з п. *balwierz* < н. *Balbier*, і додає різновид *барберь* (*барбирь*, *барверь*) «цирульник, фельдшер» < п. *balwierz*, *barwierz* < н. *Balbier*, *Barbier* < іт. *barbiere* чи фр. *barbier*⁷. Натомість Я. Рудницький вважає, що *балвір* походить з п. *balwierz* < нвн. *Barbier*, а *барбер* — безпосередньо з англ. *barber*⁸. Детальнішу схему виникнення українських антропонімів, утворених на основі німецької назви перукаря, цирульника *Barbier*, пропонує А. Непокупний на матеріалі «Реєстру війська запорозького 1649 р.»:

На його думку, «спочатку відбувається регресивна дисиміляція першого плавного г, а потім уже і прогресивна дисиміляція другого губного (b), що врешті-решт приводить до появи форми з подвійним розподібненням, як у п. *balwierz*. У нашому випадку це антропоніми Балбѣрь (3 свідоцтва), Барвѣрь (1 приклад) і Бал(ь)вѣрь (7 носіїв)»⁹. Як нам видається, поширення та виникнення нових форм назви ремісника, утворених на основі нім. *Barbier* у німецькій, польській, українській, білоруській і російській мовах, заслуговує на спеціальне дослідження в рамках порівняльно-історичного мовознавства з урахуванням писемних пам'яток досліджуваних мов. Це дозволить реконструювати більш-менш повну картину витоків і шляхів поширення кожного варіанта назви цирульника, що і є завданням цієї статті.

Можна погодитися з твердженням про те, що вихідною формою назви ремісника, яка спричинила низку дисимілятивних перетворень, є нім. *Barbier* «цирульник», точніше — її рання нововерхньонімецька форма *barbyer* / *barbier*, що засвідчена вперше наприкінці XIV ст. у рипуарському діалекті, куди вона потрапила наприкінці XIV ст. з французької мови (фр. *barbier*)¹⁰: «... meist(er) Gerart mijns b(er)n *barbyer* gelege(n) ind badde ...» (Jülich, 1398–1399), «clage van der *barbiere* ...» (Köln, 1424–1425)¹¹, «Meister Wilhelm der *Barbier*» (Bonn, 1427), «Johans van Maentz des *barbiere*s» (Bonn, 1447)¹². Слід зазначити, що *barbier* не лише стриг, а й пускав кров, лікував рани. У середньовічному Данцигу представ-

⁵ Kaestner W. Op. cit.— С. 91; Bańkowski A. Op. cit.

⁶ Етимологічний словник української мови.— К., 1982.— Т. 1.— С. 130.

⁷ Булика А. М. Лексичныя запозычанні ў беларускай мове XIV–XVIII ст.— Мінск, 1980.— С. 88

⁸ Rudnyč'kyj J. An etymological dictionary of the Ukrainian language.— Winnipeg, 1962.— Part 1.— Р. 63.

⁹ Непокупний А. П. Реєстр Війська Запорозького 1649 р. як словник, покладений на карту // Укр. мова.— 2001.— № 1.— С. 40.

¹⁰ Kluge Fr. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache.— 24 durch. und erw. Aufl.— Berlin, 2002.— С. 90.

¹¹ Frühneuhochdeutsches Wörterbuch / Hrsg. von R. A. Anderson, U. Goebel, O. Reichmann.— Berlin ; New York, 1994.— Bd 2.— H. 4.— С. 1984.

¹² Bickel H. Beinamen und Familiennamen des 12. bis 16. Jahrhunderts im Bonner Raum.— Bonn, 1978.— С. 239.

ників цього ремесла також називали *chirurgi*, або *medici*¹³. Вважаємо, що в польську мову н. *barbier* міг потрапити із сілезького діалекту: *barbier* (Leobschütz, 1434)¹⁴. Наприклад, у іншому суміжному з польською мовою німецькому говорі — нижньопрусьському діалекті — цей варіант назви цирульника згадується значно пізніше, ніж у польських пам'ятках: «... Er furte in zu dem *barbire*» (Elbing, 1565)¹⁵. Можливо, утвердженню цього варіанта запозичення в польській мові міг також сприяти його різновид з подвоєним суфіксом *-er*, який до часу появи в польській мові назви *barbirz* фіксувався в нижньопрусьському говорі («von schuld meister Niclaus des *barbirers* zu Marienburg» — Preussen, 1454)¹⁶, згодом також у пшавському («nach der gepurt hohen vleiß zu haben zu der mutter, sonderlich dem kind mit vleiß zu lösen, durch sich selbs oder ainen *barbierer*», 1503), рипуарському («den snydern seint zgedan die buntworter oder kursener, die hoetmecher, *barbierer*, wapensticker» — Düren, 1545), верхньосаксонському («Kein *barbirer* oder bader soll einigen verwundeten, [...], verpinden», 1542–1570) і рессенському говорах («Eines erbarn raths der statt Frankfurt am main den *barbirern* und bierbrewern gegebne gemeine articul und ordnung» — Frankfurt, 1594)¹⁷. На нашу думку, додавання додаткової морфемі *-er* є нічим іншим, як намаганням «онімічити» лексичну одиницю, що сприймалася носіями німецьких діалектів як іншомовна.

Найраніше свідчення про запозичену вихідну форму назви ремісника (н. *Barbier*) у польських джерелах виявляємо в назві дружини ремісника: «Honesta Barbara *barbyszka* concivissa nostra» (Poznań, 1482)¹⁸, пізніше також — «Księga lekarzom Aptekarzom Cyrulikom *Barbirzom*, Rostrucharzom [potrzebna]» (Kraków, 1613), «... Golaży Cesarz, *Barbierz*» (Lwów, 1745)¹⁹. Із східнослов'янських мов найраніші свідчення знаходимо в давніх українських текстах («*Барберь* Ганусь тотъ дворъ свой ... продалъ» (1523)²⁰, «... пришлоъ ку мнѣ Якубъ *барбѣръ*» — Луцьк, 1583)²¹, згодом — у білоруських пам'ятках («тотъ Янь *барбер* поведиль ... ижъ, жидъ Песахъ просиль мене, абыхъ его вилечиль» — 1540), «грѣшѣть теже нерозумные лѣкари, Аптыкари, *барбири*, которіи не знаючи зелье або лѣкарство дають шкодливое» — Клецк, 1562)²² та російських джерелах («а что съ собою привель обтекарей и *барберовъ*, людей честныхъ и къ дѣлу добръ годныхъ, 1581)²³.

У німецьких середньовічних текстах зустрічаються два варіанти найменування цирульника, утворених унаслідок регресивної дисиміляції *r* — *r* > *l* — *r*. Наприклад, у нижньопрусьському діалекті: «2 Mark an den *Balbier*» (Preussen, 1562)²⁴. Можливо, звідси вона поширюється в східнотюринзьку говірку м. Альтенбург:

¹³ Volckmann E. Alte Gewerbegassen: deutsche Berufs-, Handwerks-, und Wirtschaftsgeschichte älterer Zeit. — Würzburg, 1921. — S. 66.

¹⁴ Jungandreas W. Beiträge zur Erforschung der Besiedlung Schlesiens und zur Entwicklungsgeschichte der schlesischen Mundart. — Breslau, 1928. — S. 288–289.

¹⁵ Ziesemer W. Preußisches Wörterbuch : Sprache und Volkstum Nordostdeutschlands. — 1935. — Bd 1. — S. 403.

¹⁶ Ziesemer W. Op. cit. — S. 403.

¹⁷ Frühneuhochdeutsches Wörterbuch... — S. 1985.

¹⁸ Słownik staropolski. — Wrocław ; Kraków ; Warszawa, 1953. — T. 1. — Z. 2. — S. 58.

¹⁹ Słownik języka polskiego XVII i I. połowy XVIII wieku. — <http://sxvii.pl>.

²⁰ Картоотека Історичного словника українського языка (зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича у Львові).

²¹ Картоотека Словника української мови XV — першої половини XVI ст. (зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича у Львові).

²² Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Пад рэд. А. М. Булыкі. — Мінск, 1985. — Вып. 1. — С. 186.

²³ Словарь русского языка XI–XVII вв. — М., 1975. — Вып. 1. — С. 68.

²⁴ Ziesemer W. Op. cit. — S. 403.

«Goltthan Thomas *Balbier*-Witwe» (1580)²⁵, «Beer Eustachius *Balbier*» (1580)²⁶, «Ritter, Hans, *Balbier* ... Bürgersohn» (1609)²⁷, «Rostius, Johan, *Balbier*, des H. Pfarrers Sohn von Lohma» (1611)²⁸, «Lange, Hanß, *Hofbalbier* u. Feltscherer» (1635)²⁹. Однак у німецьких говорах географічно більш поширеним був варіант з подвоєним суфіксом *-er* — *balbierer* (< *barbierer*). Найраніше свідчення про нього вдалося відшукати у витягу з пам'ятки східнофранкського діалекту: «dies ist der maister *balbierer* und baderhandwerker beschwerd und bit» (Rotenburg, 1525)³⁰. Багато згадок про цей варіант лексеми знаходимо також у давніх записках м. Альтенбург (східнотюринзька говірка), у якому з кінця XVI ст. нотується вже коротка форма: «Koppis Hans ... *Balbierer*» (1528)³¹, «Beyer, Eustachius ... *Balbierer*» (1542)³², «Goldhahn, Thomas ... *Balbierer*» (1552)³³, «uff der Ecke, Christoff, *Balbierer*» (1556)³⁴. Засвідчений він також у гессенському («muss ain oberkeit das rauch herfur keren und ton wie die *balbierer*» — 1536–1537)³⁵ і верхньосаксонському говорах («Man sol dem *Balbierer* das land verbieten, der den schaden wil verhalten», 1542–1572)³⁶, а також на межі північнобаварського і східнофранкського діалектів («... Und etlich *balbierer* bestellt» — Nürnberg, 1563)³⁷. Поширився дисимільований варіант і в алеманське наріччя — верхньоалеманський («*Balbierer* (der) Scharer. Tonsor» — Zürich, 1561) і швабський говори («ist der mauerer also verwundet aus dem haus komen und zu dem *balbierer*maister Jörgen Schaller getragen worden» — Augsburg, 1560; «eß sollen auch hinfüro alle ambtleüt, gastgeb, würt, *balbierer* und alle underthonen bey irem ayd alle unfour, unzucht ...», 1603)³⁸. Однак, порівнюючи поширення *balbir* і *balbierer*, варто зазначити, що прилеглим до території поширення польської мови був саме нижньопруський діалект. Хоча, на нашу думку, не виключено, що п. *balbierz* виник також під паралельним впливом двох форм назви ремісника (*Balbier* і *balbierer*), адже подвоєння суфікса *-(i)erz* чи *-arz* не є характерним для польської мови.

Результат регресивної дисиміляції (*r* — *r* > *l* — *r*) польська мова засвідчує на початку XVII ст.: «*Balbierz* Tonsor» (Praga, 1605), «Так kocioł garcowi Przygania i dojmuję, *balbierz* — *balbierzowi*» (1666)³⁹. Цікаво, що пам'ятки білоруської мови фіксують її раніше за польські: «Панась *Балберъ*» (Берестя, 1566)⁴⁰, «Янъ постригачъ а Павелъ *Балберъ*» (Берестя, 1566)⁴¹, «пришедши до каменицы пана Кондрата, *бальбера*, ... нашоль есми пана Давыда Корсака окрутне зраненого» (1602)⁴². Згодом її фіксують українські джерела: «... пана келемета окрутне зра-

²⁵ Maschke A. Die Einwohnerzählung im Amt Altenburg im Jahre 1580. — Marburg, 2007. — S. 20.

²⁶ Ibid. — S. 26.

²⁷ Heinzig Fr., Köhler W., Mattis H. Die Bürgerbücher der Stadt Altenburg in Thüringen 1512–1700. — Marburg, 2008. — S. 78.

²⁸ Ibid. — S. 80.

²⁹ Ibid. — S. 123.

³⁰ Frühneuhochdeutsches Wörterbuch... — S. 1986.

³¹ Ruhland W., Riehm H. Häuserbuch der Stadt Altenburg in Thüringen 1450–1865: Die Innenstadt. — Marburg, 2005. — S. 387.

³² Ibid. — S. 342.

³³ Ibid. — S. 235.

³⁴ Heinzig Fr., Köhler W., Mattis H. Op. cit. — S. 45.

³⁵ Frühneuhochdeutsches Wörterbuch... — S. 1984–1985.

³⁶ Ibid. — S. 1985.

³⁷ Ibid.

³⁸ Ibid.

³⁹ Słownik języka polskiego XVII i I. połowy XVIII wieku...

⁴⁰ Документи Московского архива министерства юстиции. — М., 1897. — Т. 1. — С. 221.

⁴¹ Там же. — С. 222.

⁴² Гістарычны слоўнік беларускай мовы... — С. 186.

нено {^г ... и по ба^гбера по {^слали есмо ...» (Володимир, 1572), «... а кгда ... обачили, же балбѣръ ... не можеет ему досыть учинити помочи, послали по лепшого балбѣра» (Луцьк, 1583) ⁴³. На основі ремісничого найменування виникають також антропоніми: «Иван Балбиренко» (Ржищів/Канівщина, 1649), «Яско Балбѣръ» (Черкащина, 1649), «Сахъно Балбѣренко, (Білоцерківщина, 1649) ⁴⁴. У російських пам'ятках зафіксований лише прикметник, утворений саме від цієї форми назви ремісника: «дано изъ государевы аптекарския казны на службу лекаремъ Тобиасова полка ... два сундука, а въ нихъ аптекарскихъ и всякихъ лекарствъ и снастей балберскихъ на сто на одинъ рубль» (1632) ⁴⁵.

Різновид назви ремісника з подвійною дисиміляцією датується в польських джерелах наприкінці XVI ст.: «... X. K. wyznawa u infzy iego spolni Antichristowi z nim balwierze» (Kraków, 1583), «Samiż Apoftołowie / iako ś. Marek napisał / chore oleiem pomazowali: ktorzy cyrulikami / y balwierzami nie byli» (Kraków, 1588) ⁴⁶, «Dorotha balwierka» (Łódź, 1595) ⁴⁷. У той же час з'являється відпрофесійний антропонім: «u Woiciecha Balwierza» (Sądeczczyna, 1584), «przy ... Macieiu Balwierzu» (Sądeczczyna, 1589), «U pana Balwirza» (Sądeczczyna, 1598) ⁴⁸, «Georgij Balwierz» (Kraków, 1608) ⁴⁹. Згодом білоруські пам'ятки засвідчують: «кости з головы его балвер выбираетъ» (1593), «казал жидови балверови мазат себе тѣ кгузики» (поч. XVII ст.) ⁵⁰, «кунтил ... призвал балвера и з жили ричной кров пустит казалъ» (поч. XVII ст.), «Аскалипій наконецъ в^с личбе богѡвъ мають, который балвѣремъ былъ, и лѣкарства спѣрджалъ» (Куцеїнський монастир, 1637) ⁵¹. На початку XVII ст. цей варіант назви ремісника задокументований російськими пам'ятками: «Я изъ отъ тѣхъ ранъ лежалъ у балверя шесть недѣль, далъ лечьбы 4 рубля» (1609), «сповелисе убите его ... и нанели бритъ балвера его какъ будетъ ему голить браду сирѣчь бритъ, чтобъ ему горло зарѣзаль» (1688) ⁵².

Однак цього разу форма назви ремісника з подвійним розподібненням найраніше серед слов'янських мов згадується в українських джерелах: «... мешчанина Малхера Балвера, который шель отъ хорого ...» (Луцьк, 1569), «Мене дей, человека так ... змордованого, для зыстья крови зомдделого, балверови мене ... опатритъ и ни одного припуститъ до мене ...» (Дубно, 1592) ⁵³, «змордованого до балвѣра отослалъ» (1598) ⁵⁴, «наперед в голове две раны кривавые шкодливе, одна на чоле стороны правое, другая троха повышей на том же чоле, обе от балвера юж гоеные» (Луцьк, 1609), «... у балвира Рачьковского, недалеко тежъ монастыра ...» (Луцьк, 1639) ⁵⁵, «Далемъ ѣм на балвѣра грош. 6» (1657) ⁵⁶. Крім цього, «Реєстр війська запорозького 1649 року» фіксує такі відпрофесійні антропо-

⁴³ Картотека Словника української мови XV — першої половини XVI ст.

⁴⁴ Реєстр Війська Запорозького 1649 року. — К., 1995. — С. 123, 76, 175.

⁴⁵ Словарь русского языка XI–XVII вв. — С. 68.

⁴⁶ Słownik polszczyzny XVI wieku. — Wrocław, 1967. — Т. 2. — С. 20.

⁴⁷ Maczyński J. Nazwiska Łódzian (XV–XIV wiek). — Łódź, 1970. — С. 29.

⁴⁸ Bubak J. Słownik nazw osobowych i elementów identyfikacyjnych Sądeczczyny XV–XVII w. (imiona, nazwiska, przezwiska). — Kraków, 1992. — Cz. 1. — С. 47.

⁴⁹ Rudnicka-Fira E. Antroponimia Krakowa od XVI do XVIII wieku : Proces kształtowania się nazwiska. — Katowice, 2004. — С. 417.

⁵⁰ Гістарычны слоўнік беларускай мовы... — С. 186.

⁵¹ Там же. — С. 187.

⁵² Словарь русского языка XI–XVII вв. — С. 68.

⁵³ Картотека Словника української мови XV — першої половини XVI ст.

⁵⁴ Шелудько Д. Німецькі елементи в українській мові // 36. комісії для дослідження історії укр. мови. — К., 1931. — Т. 1. — С. 21.

⁵⁵ Картотека Словника української мови XV — першої половини XVI ст.

⁵⁶ Історичний словник українського языка / За ред. Є. Тимченка. — Х. ; К., 1930. — Т. 1. — С. 53.

німи: «Яцько Бальвѣръ» (Корсуньщина), «Василеи Балвир» (Стародуб), «Анѣдрушѣко Бальвѣръ» (Білоцерківщина), «Васко Бальвѣръ» (Білоцерківщина), «Игнат Бальвѣръ» (Білоцерківщина), «Степан Бальвѣръ» (Брацлавщина), «Ярема Бальвѣръ» (Полтавщина).

Однак цей варіант також має відповідник у німецькій мові. Є свідчення про *balwirer* на межі східнофранкського і північнобаварського діалектів: «Den *balwirer* nennt ein leuþjeger ...» (Nürnberg, 1562) ⁵⁷. Відпрофесійна особова назва зафіксована на сході тюринзького говору: «Ritter Michel *Balwierer*» (Altenburg, 1580) ⁵⁸. Досліджуючи питання діалектних витоків для *balwirer*, натрапляємо на твердження П. Візінгера, що форма *balwiere* є пфальцькою і південнофранкською ⁵⁹. Свою думку він підкріплює посиланням на публікацію Е. Ваннер, що дослідила звукову систему говірки населеного пункту Цайзенгаузен, який розташований на лінії між Карлсруе і Гайльбронн та належить до південнофранкського говору. Справді, у її публікації вказується на те, що *b* після голосного, а також після *l* і *r* змінюється у *w*, якщо після цього йде *e*, напр.: *hewe-haben*, *halwn-halb*, *kewe-geben*, *ferewe-färben*, *kerewe-gerben*, *salwe-Salbe* ⁶⁰. Однак як приклад регресивної дисиміляції *r* — *l* дослідниця наводить дієслово *palwiire* «виконувати функції цирульника» з глухим приголосним *p* замість дзвінкого *b*. Тобто варіант *balwirer*, що засвідчений на межі східнофранкського і північнобаварського говорів, є точнішим відповідником для слов'янського варіанта назви цирульника з регресивною дисиміляцією першого плавного *r* і прогресивною дисиміляцією другого губного *b*. Хоча спільна риса — дисиміляція *b*–*w* (*palwiire* і *balwirer*) — дозволяє припустити франкське (ймовірно східнофранкське) походження для цього варіанта найменування цирульника.

Різновид польської назви ремісника, що не має відповідника в німецькій мові, це — *barvyerz* / *barwierz*. Подальша хронологія фіксування її в пам'ятках східнослов'янських мов свідчить про те, що прогресивна дисиміляція другого губного (*b*) відбулася саме в польській мові. Польські джерела фіксують її результат ще на початку XVI ст.: «*Barvyerz* barbitonsor; *barvyerze* cirurgici, medicin wlnerum» (бл. 1500) ⁶¹, «*Iakom ya nyepрызszeth Szamowthor szobyte rownemu dogego Gospody do Slawathnego Marczyzna kyerszka barwyerasz Myesczenyna Starey varschewy*» (Warszawa, 1505), «*Zafię ięftliby brzemienna niewiafta miała wmacicy ... zranienie bolefnе, Tedy ma być wezwany vmieiętny barwierz albo doctor*» (Kraków, 1534), «*gdyż nie wszędy barwierza mieć może ...*» (Kraków, 1564), «*Zelazna kopyftka którey Barwierze y Aptekarze vżywayą*» (Królewiec, 1584), «*... Ow z lifowatym wafem czefze do Barwierza*» (Kraków, 1600) ⁶², «*Barwierz mu rany odwiiał*» (Sądcczyzna, 1602) ⁶³. Існує також багато свідчень про відпрофесійні антропоніми: «Cum *Barwero*» (Kraków, 1376), «Cum *Baruerio* de Xance» (Kraków, 1376), «Cum *Barwerzo* de Xans» (Kraków, 1376), «Commemoratio Johannis *Barwyerz*, prepositi de Gostin» (Lubiń, 1440–1500), «Coram ... Nicolao *Barwyerz*» (Sanok, 1443), «Comitiva Katholdi, sigittariorum ... *Barwyerz*» (1471),

⁵⁷ Frühneuhochdeutsches Wörterbuch... — C. 1985.

⁵⁸ Maschke A. Op. cit. — S. 20.

⁵⁹ Wiesinger P. Phonologische Vokalsysteme deutscher Dialekte. Ein synchronischer und diachronischer Überblick // Dialektologie: ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung. — Berlin, 1983. — H. 2. — S. 1042–1075.

⁶⁰ Wanner E. Lautlehre der Mundart von Zaisenhäusen (Fortsetzung) // Zeitschrift für deutsche Mundarten. — 1908. — Jg. 3. — S. 68.

⁶¹ Słownik staropolski... — S. 58.

⁶² Słownik polszczyzny XVI wieku... — S. 20.

⁶³ Bubak J. Op. cit. — S. 47.

«Present(e) ... Iohanne *Barwyrz*, reverendissimi domini ...» (Lwów, 1484) ⁶⁴, «*Felicia Barwierka* ...» (Sądcecczyzna, 1567), «uczcziwem panem Janem *Barwierzem*» (Sądcecczyzna, 1574) ⁶⁵. Варто зазначити, що відпрофесійний антропонім задокументований понад століття раніше (1376), ніж польська назва ремісника (бл. 1500), та на 22 роки ніж німецька (1398), що може поставити під сумнів посередництво німецької мови в запозиченні її польською і наштотхнути на думку про безпосереднє запозичення з фр. *barbier* «цирульник, фельдшер». З іншого боку, польські особові назви відбивають апокопу після *r* у третьому складі, що характерне для німецької мови при переході від давньоверхньонімецького до середньовісньонімецького періодів (*Barwero*, *Baruerio*, *Barwerzo*, 1376 і *Barwyerz*, 1443). Отже, більш імовірним видається те, що прогресивна дисиміляція другого губного (*b*) відбулася в польській мові на основі н. *barbyer* / *barbier*. Цей варіант (*barvyerz* / *barwyerasz* / *barwierz*) майже повністю витісняє іншу польську назву, утворену за німецьким зразком (*barbirz*). Не можна погодитися з думкою про те, що польський варіант *barwierz* «цирульник» виник у результаті зближення з п. *barwierz* «той, що фарбує сукно», який пов'язаний із свн. *varwer* «т. с.» ⁶⁶, радше навпаки: «*Barwyerz a. walkarz fullo*» (Kalisz, 1471), «*Fullo valkarz, follarz albo barvirz, co barvy ssukno* ...» (Osiek, XV ст.) ⁶⁷, «*gdyż nie wszędy barwiera mieć może* ...» (Kraków, 1564) ⁶⁸. До того часу звичною формою назви фарб'яра була *farbirs/ff(arbyerz* ⁶⁹. Отже, відпрофесійні антропоніми *Barwero*, *Baruerio*, *Barwerzo*, *Barwyerz* утворені саме на основі назви цирульника (*barvyerz* / *barwyerasz* / *barwierz*).

Із східнослов'янських мов найраніші свідчення про цей різновид назви ремісника знаходимо в білоруських пам'ятках: «которому жь Ганоси *барверу* братъ нашъ ... тотъ домъ за службу даль» (1507), «... а *барверу* предсе за лекарство заплатити» (Вільно, 1558) ⁷⁰, згодом в українських джерелах — «... одинъ *барвер* одинъ пекаревъ ...» (Володимир, 1552), «Ино оный Якуб *барвирь* поведиль ижъ ... прислали по мене Федора Дюгтя ...» (Луцьк, 1583), «Бо и *ба^рвѣръ* кгда бы хоро^ѣ во единъ днь лѣчил а в други^ѣ занедба^ѣ» (Львів, 1587) ⁷¹, «Пашько *Барвѣръ*» (Корсунщина, 1649) ⁷².

Однак найбільш видозмінений варіант ремісничої назви, що виник на основі *балвер(ъ)*, зафіксований у білоруській мові: «от светлочки, што Давыдъ *болверъ* мешкаль, взяли копу одну и грошей сорокъ» (Вітебськ або Могильов, 1610) ⁷³. Звідси *болверъ* поширюється в українську мову: «Заледво *гури ихъ* ... при привалку зъочили ... *нѣжли болвѣръ ножицами устриглъ*» (Київ, 1864) ⁷⁴.

Зазначимо також, що функціонування варіантних найменувань цирульника не завжди розмежовувалося у слов'янських і німецькій мовах територіально, а мало подекуди змішаний характер. Це наочно демонструє такий приклад з давніх українських пам'яток: «Она для опатрення его послала по *барбера* до Горухо-

⁶⁴ Słownik staropolskich nazw osobowych.— Wrocław ; Kraków ; Warszawa, 1965.— Т. 1.— S. 106.

⁶⁵ Bubak J. Op. cit.— S. 47.

⁶⁶ Kaestner W. Op. cit.— С. 91; Backowski A. Op. cit.— S. 28.

⁶⁷ Słownik staropolski.— S. 70.

⁶⁸ Słownik polszczyzny XVI wieku...

⁶⁹ Słownik staropolski.— S. 356.

⁷⁰ Гістарычны слоўнік беларускай мовы...— С. 186.

⁷¹ Картоотека Словника української мови XV — першої половини XVI ст...

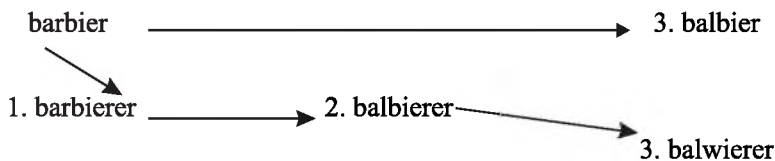
⁷² Реєстр Війська Запорозького 1649 року...— С. 161.

⁷³ Гістарычны слоўнік беларускай мовы...— С. 187.

⁷⁴ Історичний словник українського языка / За ред. Є. Тимченка.— Х. ; К., 1930.— Т. 1.— С. 119.

ва; а кгда ... обачили, же *балбѣръ* ... не можеет ему досыть учинити помочи, послали по лепшого *балбѣра*» (Луцьк, 1583) ⁷⁵. У німецькій середньовічній пам'ятці згадуються вже три варіанти назви ремісника і обґрунтовується, чому *barbierer* є більш правильною формою, ніж *balbierer*: «*Barbierer wirt also besser als balbierer genet / komt her von bart un bierer / bededeut scherer / q. bartscherer / barbier [...]*» (Augsburg, 1616) ⁷⁶.

Аналіз пам'яток різних німецьких діалектів дозволяє подати хронологію фонетичних метаморфоз назви *barbier* у німецькій мові за допомогою такої схеми:

У польській мові н. *barbier* реалізується двома способами: за допомогою прогресивної дисиміляції другого губного (*b*) — *barwierz* і залишаючись без змін — *barbirz*. Перший варіант поширюється в білоруській та українській мовах, другий — у всіх трьох східнослов'янських мовах.

Виходячи з хронології фіксації п. *balbierz* (1605) і *balwierz* (1583), вважаємо, що ці варіанти також запозичені з німецької мови — *Balbier* (1562) / *balbierer* (1525), *balwierer* (1562). Додатковим підтвердженням цього є, наприклад, те, що п. *balwierz* поступово поширюється із заходу країни на схід. У випадку з *balwierz* німецький подвоєний суфікс *-er* не приживається, бо не є характерним для цієї мови. Хоча не можна відкидати ймовірності запозичення з н. **balwir* (< *balbier*). З польської мови останній різновид назви цирюльника міг бути запозичений білоруською мовою. Однак сюди він міг також потрапити з української мови, де варіант *балвер* зафіксовано ще раніше (1569), ніж польський відповідник (*balwierz*, 1583), що може свідчити про самостійне утворення з укр. *барвер*. Білоруський варіант (*балберь*, 1566) фіксується раніше за польський відповідник (*balbierz*, 1605), що дозволяє зробити припущення про його самостійне утворення в білоруській мові і можливе поширення в українську мову.

Менш імовірним видається безпосереднє запозичення варіантних ремісничих найменувань (укр. *балвер* і бр. *балберь*) з німецької мови. Малоімовірними, хоч і можливими, є також версії про поширення усіх засвідчених у німецькій мові варіантів назви цирюльника на схід (аж до території російської мови), тому що «часова перевага» української та білоруської мов над польською в подальших дослідженнях пам'яток слов'янських мов може не підтвердитися.

(Дрогобич)

T. B. PYTS

BARBIER AND ITS VARIANTS NAMES IN GERMAN, POLISCH AND EAST-SLAVONIC LANGUAGES

The paper is dedicated to the problem of origin of various names of a craftsman *barbier* in German, Polish, Ukrainian, Byelorussian and Russian. The history of investigation of this various names is considered here, the ways of their word-building are studied, their sources and the history of their spread in the investigated languages are studied on the basis of written recollection of the XIV–XIX centuries.

Key words: handicraft name, dissimilation, loan word, dialect, history of language, inter language contacts.

⁷⁵ Картотека Словника української мови XV — першої пол. XVI ст.

⁷⁶ Frühneuhochdeutsches Wörterbuch... — С. 1985.

Карпенко У. А.

**ТРАНСЛЯЦИЯ СМЫСЛА И ТРАНСФОРМАЦИЯ ЗНАЧЕНИЙ
ПЕРВОКОРНЯ**

К. : Освита України, 2013. — 496 с.

Застосування системного підходу до вивчення мовних явищ набуло поширення в лінгвістиці зі становленням порівняльно-історичного мовознавства. Виділення структурних особливостей різних рівнів мови, класифікація та узагальнення мовних явищ притаманні й лінгвістиці XX — XXI ст. Водночас проблеми структурування окремих мовних феноменів залишаються нерозв'язаними й дотепер. Надзвичайно актуальним видається питання структурування лексико-семантичної системи, порушене в монографії У. О. Карпенко, яке є відкритим у сучасному мовознавстві з огляду на специфіку досліджуваного матеріалу (треба відзначити, що структурні особливості фонетичного та граматичного рівнів отримали докладне вивчення).

Підґрунтям запропонованого дослідження стали праці з порівняльно-історичного мовознавства, когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, етимології тощо. Порушено, зокрема, актуальне питання наслідування смислу, здійснено спробу розкриття механізму такого наслідування від покоління до покоління, установлення первісної картини світу як відображення світосприйняття людини. Зазначені питання досліджувалися не лише в межах лінгвістичних наук (когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, психолінгвістики, семасіології, лексикології), а й засобами інших галузей знань (релігієзнавства, перекладознавства, філософії тощо).

Отже, дослідження смислу, з одного боку, та вивчення походження того чи іншого кореня (слова), — з другого, дозволяє зробити висновок, що дослідницьку роботу ви-

конано на перетині етимології та когнітології, її можна розглядати як започаткування нового напрямку в лінгвістиці. До того ж У. О. Карпенко запропонувала власний метод — когнітивно-порівняльний етимологічний метод дослідження першокореня, який співвідноситься з проблематикою монографії. У рецензованій праці чітко аргументовано та обґрунтовано вибір термінологічного апарату, зокрема центрального терміна *першокорінь*; це поняття співвіднесене зі схожими лінгвістичними явищами (архетипом, мовними універсалами, етимомом тощо); докладно визначено сутність понять «смісл» (стабільний зміст першокореня) та «значення» (вияв трансляції змісту).

Зазначимо, що припущення про походження першокореня із загальнолюдської прамови має високий ступінь гіпотетичності. Сама дослідниця вказує на умовність поняття першокореня, який бере початок у першій прамові (якщо така існувала, адже наявність чи відсутність її не доведено). У зв'язку з цим постає низка питань: чи була прामова єдиною загальнолюдською, чи було кілька прамов?; у який спосіб можна встановити факт функціонування виділених першокоренів на певному синхронному зрізі прамови?; як визначити хронологічні межі існування прамови?; як розв'язати проблему первинності першокореня (адже неможливо встановити, за яких умов відбувалася та чи та номінація)?

Водночас у рецензованому дослідженні зазначено, що ідея виділення самого поняття «першокорінь» ґрунтується на фактах останніх лінгвістичних досягнень, які свід-

чать про ймовірність походження всіх мов світу з єдиної мови-основи. Висування такої гіпотези й стало можливим під час виділення «в мовах кожної сім'ї великих за обсягом етимологічних комплексів з пасмом пов'язаних один з одним елементарних значень зі специфічною ... складною системою структурних варіантів кореня, однакових для кожного етимологічного комплексу» (с. 50).

Зважаючи на високий ступінь гіпотетичності феномену загальнолюдської прамови, поняття першокореня, витоки першокореня дослідники співвідносять з ностратичними мовами («макросім'єю мов, яка містить щонайменше шість мовних груп, а їхня спорідненість визначається достатньою кількістю мовних відповідей у лексиці, фонетиці тощо» — с. 44–45). У той же час відзначається факт універсальності досліджуваних груп лексики, адже «вони відображають процеси первісного пізнання первісної людини: номінується те, що необхідно виділити з хаосу, а це реалії, які безпосередньо оточують людину» (с. 47). На думку дослідників, «елементарні поняття ностратичних мов найбільше зближуються зі змістом першокореня та реалізуються в ньому» (с. 47).

У першому розділі докладно вивчено й питання співвідношення досліджуваного феномену з такими лінгвістичними реаліями, як мовний знак, мовні універсалії, елементарні поняття ностратичних мов, архетип, внутрішня форма слова, етимон, одиниці прамови, номінація, концепт та запозичення.

Зокрема, дослідники вважає, що першокорінь у процесі розвитку мови перетворюється на мовний знак, «відбивається у знаці-слові та вицленовується з нього, оскільки останній є словом» (с. 40–41). Першокорінь, на відміну від мовного знака, не має «єдиної та однозначної чіткої форми», він лише «транслює смисл, покладений в основу номінації», та на певному синхронному зрізі певної мови «повинен матеріально виражатися в конкретному слові» (с. 41). Мовний знак чітко сприймається та інтерпретується носієм певної мови, у той же час і першокорінь сприймається свідомістю людини, проте інтерпретація його носіями різних мов та культур неоднакова. Адже розуміння умов виникнення певної первісної номінації втрачене, і, як зазначає дослідник, «залишається відкритим питанням психології та психолінгвістики» (с. 38–39).

У монографії порушено також проблему взаємодії мовних універсалій як елементів типологічної класифікації різних мов світу та першокореня як носія «чистого змісту», «сталой миті буття, зафіксованої в процесі номінації» (с. 42). Отже, універсалію як сутність

форми протиставлено першокореню як сутності змісту, проте вони можуть безпосередньо взаємодіяти, коли «семантично маркований службовий елемент бере участь у створенні нових мовних одиниць» (с. 42–43).

Як уже зазначалося, у рецензованому дослідженні обґрунтовано доцільність використання реконструйованих фактів ностратичних мов, тому що «елементарні поняття та реалії» цих прамов і «становлять корпус кореневих морфем, які відбивають генетичну спорідненість зазначених мов» (с. 45). Зокрема, лексико-семантичні групи слів, виділені попередніми дослідниками (В. М. Іллічем-Світlichem, Т. В. Гамкрелідзе, В. В. Івановим та ін.) серед ностратичних мов, «відбивають історію формування лексики» (с. 47). Виділення саме таких лексико-семантичних груп для проведення власного дослідження феномену першокореня У. О. Карпенко аргументує їхньою універсальністю: вони відображають процеси первісної номінації, наближаються до змісту першокореня, а отже, допомагають організувати матеріал та середовище пошуку досліджуваного феномену в різних мовах.

Вивчення явищ, віднесених до прамовного стану, передбачає процедуру реконструкції та встановлення архетипів тих чи тих одиниць аналізу в мові або групі мов. Процедура реконструкції в порівняльно-історичних дослідженнях стосується переважно формальної сфери (граматичні, фонетичні показники). Так звана «реконструкція» змісту, значень, спробу якої здійснено в рецензованій праці, так само передбачає встановлення архетипів, і першокорінь також є архетипом, проте «не кожний архетип є першокоренем» (с. 51). Як справедливо зазначила У. О. Карпенко, поняття «архетип» є значно ширшим порівняно з поняттям «першокорінь»: архетипом може бути не лише морфема, а й фонема тощо. До того ж «архетип має більш широкий термінологічно-дисциплінарний спектр ... входить до понятійного апарату психології, міфології», а тому не може чітко відбити сутність досліджуваного явища.

З проблемою архетипу тісно пов'язане й питання виділення одиниць певної прамови. У який же спосіб першокорінь співвідноситься з прамовою та її категоріями? Чи можна першокорінь назвати одиницею прамови? На ці питання У. О. Карпенко дала логічні та чіткі відповіді. Так, можна гіпотетично припустити, що першокорінь є одиницею прамови, тому що «процес номінації того чи того предмета або явища походить з глибокої давнини», проте фактично довести чи зафіксувати належність будь-якого першокореня до певної прамови або прамов практично неможливо (с. 61). Тож, безсум-

нівню, низка першокоренів сягає глибокої давнини та «відбиває те, що було актуальним для давньої мовної свідомості, яка здійснила номінацію», проте назвати першокорінь одиницею прамови видається науково некоректним з огляду на неможливість довести цей факт.

У праці висвітлено й проблему вивчення явища внутрішньої форми слова, що відбиває переважно культурологічний та історичний аспекти дослідження мови. У зв'язку з цим У. О. Карпенко виділяє таку властивість першокореня, як самодостатність, яка виникає завдяки його основній функції — трансляції смислу через трансформацію значень. Тому «в першокорені історичне має загальнолюдський характер, а у внутрішній формі кожного окремого слова, номінація якого походить з давнини, історичне відбиває національно-культурну специфіку» (с. 54). Трансформація значень першокореня у свою чергу відбувається за певною логікою, є вмотивованою, а отже, у кожній трансформації вже присутня внутрішня форма (с. 56).

Близьким за своєю сутністю до першокореня є і поняття етимона, «первісного значення та форми слова». Установлення етимона є метою етимологічного аналізу, доведеним фактом, який зафіксовано в словнику. Проте «з часом етимон втрачає зв'язок з породжуваним словом у свідомості носіїв мови» (с. 57–58). Натомість ознаками першокореня дослідниця називає також «завершеність», «здатність вступати в нові утворення» та можливість «переносити саму назву» не лише в межах однієї мови, а й з однієї мови в іншу, з однієї епохи в іншу, не втрачаючи зв'язку зі стрижневим смислом (с. 59).

Отже, першокорінь задіяний у процесі номінації як результат щодо первісної номінації та як матеріал щодо вторинної (с. 61). Як справедливо зазначила дослідниця, процес номінації неможливий без емоційного компонента, адже під час номінації діють прагматичні фактори. Установити ж суб'єктивні чинники та експресивний компонент у першокорені неможливо, так само неможливо достовірно встановити первісність номінації першокореня (с. 65). Тож це питання в монографії залишається відкритим. Однією з ознак першокореня дослідниця називає також відсутність оцінної конотації, тому що оцінка супроводжує лише вторинну номінацію (с. 101–102).

Ще одним важливим поняттям, пов'язаним з категорією смислу, є поняття концепту, яке також тлумачиться як «найважливіший та найцінніший, головний смисл, що замикає навколо себе інші, організовані в певний спосіб значення» (с. 67). Проте ос-

новна відмінність концепту та першокореня як понять, якими оперують під час дослідження категорії смислу в лінгвістиці, полягає в їхній віднесеності до різних аспектів вивчення мови: синхронічного, діакронічного і навіть панхронічного. Так, концепт живий і активний, він «існує завдяки тому, що використовується та активізується в мовленнєворозумовій діяльності носіїв мови», тобто концепт — це явище синхронії. Першокорінь, з одного боку, «живе як першопредок у сучасних словах» (с. 68), сягає невідомої давнини, тобто певним чином може вважатися фактом діакронії, з другого боку, першокорінь є «сталого формою», «вихідною точкою для напашування смислів, якими обростає концепт» (с. 70), смисл першокореня є незмінним у часі, трансформуються лише його значення, отже, за своєю сутністю феномен першокореня доцільно віднести до панхронії, він «транслює через простір та час смисл, який формує стрижень полісемії» (с. 74).

Цікавими та водночас логічними й доцільними є висновки дослідниці щодо відмінностей між явищами запозичення та першокоренем: не можна запозичити першокорінь, зважаючи на його давність та первісну даність у тій чи тій мові (с. 72), «першокорінь від початку є “своїм” для кожної мови» (с. 74).

Для проведення семантичної реконструкції та відновлення ланцюга семантичних трансформацій важливим, на думку У. О. Карпенко, є врахування типології трансформацій (с. 75–76), а також вихідної тези про те, що смисл, який міститься в першокорені, є сталим і стабільним, він виступає основою номінації; значення ж, навпаки, варіативне. Отже, трансляція стабільного смислу першокореня відбувається під час трансформації значень, паралельно з цим процесом та переважно за допомогою метонімічних і метафоричних переносів (с. 76). Як зазначає дослідниця, у межах традиційної трансформаційної теорії «трансформації значень першокореня є також перетвореннями, інваріантами яких є один і той самий зміст повідомлення» (с. 96). При цьому смисл — це зміст повідомлення, а значення — це трансформи. Трансформація значень у свою чергу визначається як загальномовний процес (с. 97).

Дослідниця звертається також до аналізу феномену першокореня в категоріях семантики; зокрема, докладно розглянуто проблему співвідношення смислу та значення, дію семантичних механізмів, способів переносу значень та питання наявності оцінної конотації.

На думку У. О. Карпенко, «розвиток і рух першокореня в мовах доцільно вивчати

за допомогою застосування двох підходів: ономасіологічного та семасіологічного» (с. 90). А виділення певних закономірностей розвитку значень, як-от звуження, уточнення змісту, у зв'язку «з відкриттям та осмисленням усе більшої кількості предметів та явищ, номінування на ґрунті пізнаного раніше, допоможе встановити трансформацію значень першокореня» (с. 91).

Докладно розглянуто також основні способи трансформації значень: метафору та метонімію, указано на більшу частотність застосування метонімії як способу переносу, порівняно з метафорою, яка визнається вторинною (с. 94). Дослідниця виділяє синхронічний і діахронічний аспекти трансформації значень: так, «метафоричні та метонімічні переноси відбуваються й закріплюються в мовах...», а потім «породжують номінацію за умови трансляції смислу першокореня» (с. 95).

Надзвичайно цікавим видається матеріал другого (практичного) розділу монографії, присвяченого розгляду власне першокоренів, які дослідниці вдалося відшукати та виділити у відповідних лексико-семантичних групах, що, ймовірно, відбивали уявлення та реальні життя первісної людини: явища (назви тварин, основні явища природи, частини тіла, назви рослин), дії та процеси (елементарні дії та процеси), якості (основні якості, родинні відношення), простір та час (просторові відношення). У. О. Карпенко зауважує, що «доцільність методики дослідження слів, що належать до однієї лексико-семантичної групи, виправдала себе в роботах багатьох учених...» (с. 107).

Так, ми дізнаємося, що першокоренем рос. *агнец*, укр. *ягня* та слів низки інших досліджуваних мов є **kr-*, «смыслом якого є 'рух усередині, у центрі тіла'» (с. 111), а трансформація значень цього першокореня зафіксована в іспанській мові (*corderito* «ягня»), пор. іє. **kērdi-* та похідне від нього слов. **syrdь* — «серце», «те, що знаходиться всередині» (с. 108–109). Сліди зазначеного першокореня дослідниця виділяє в турецькій мові (*kalb* «серце»), а також в англійській — *heart* («серце»), що співвідноситься з лат. *cor*, гр. *kardia* і т. д. (с. 110).

Цікавим, наприклад, видається факт установлення взаємозв'язку слів *акула* та *собака*. Так, «відштовхуючись від слова

акула, прямуючи шляхом руху коренів», можна констатувати факти наявності низки першокоренів: **rbī-* транслює смисл «пити» (пор. іт. *pesce* «риба», рос. *пир*, *пиво*); **kwen-* транслює смисл «собака»; **ras-* транслює смисл «поєднувати» (пор. лат. *pecus* «домашня тварина, скот», іт. *pecora* «вівця», рос. *нѣс*) (с. 115).

Низка першокоренів дійшла до наших часів майже без змін, тобто смисл транслювався без змін і трансформація значень відсутня. До таких належать, наприклад, **kot* — укр. *ким*, рос. *кот*, англ. *cat*, лат. *cattus*, тур. *kedī*; **negh* «ніч» (с. 163); **nas* «ніс» (с. 198); **ghar-* / **har-* «горіння, виділення тепла та світла»; **ter* «бути теплим» (с. 370) тощо. Відсутність переносів від кореня та незмінність семантики, на думку дослідниці, пояснюються відсутністю табу на ці корені та слова (с. 129).

Аналіз відповідного мовного матеріалу дозволив автору виділити певні закономірності, що діють під час семантичних змін, а саме: ментальні процеси, які визначають принципи номінації, закономірності механізмів трансляції смислу та трансформації значень, змістову наповненість смислу, який транслюється першокоренем (с. 432–437). Цінний матеріал — перелік усіх відшуканих першокоренів за алфавітом — міститься в додатку.

Слід відзначити, що монографія У. О. Карпенко вражає обсягом опрацьованого мовного матеріалу (виділено 170 першокоренів з 9-ти мов, які належать до різних сімей та груп), кількістю нових ідей, понять, термінів, розробкою власного методу, змістовністю розділів. Обґрунтування загальнотеоретичної та методологічної бази нового напрямку лінгвістичного пошуку, який поєднує традиційні етимологічні та новітні когнітивні твердження, можна сміливо назвати вимогою часу. Безсумнівною є перспективність та велика практична значущість таких праць для підвищення науково-методологічного рівня лінгвістичних досліджень узагалі.

Монографія корисна як ученим, викладачам вищих навчальних закладів, аспірантам, студентам, так і всім, хто цікавиться проблемами сучасної лінгвістики.

В. ГЛУЩЕНКО, А. ОРЕЛ
(Слов'янськ)

Матіїв М. Д.

СЛОВНИК ГОВІРОК ЦЕНТРАЛЬНОЇ БОЙКІВЩИНИ

К.; Сімферополь : Ната, 2013.— 602 с.

Ґрунтовне вивчення живої народної мови в усьому її розмаїтті неможливе без надійних діалектних словників, укладених на основі експедиційних говіркових записів. З різних причин українська діалектна лексикографія, на жаль, надто повільно поповнюється новими здобутками, відстаючи від сусідніх слов'янських країн. Якщо брати лексикони масивів народної мови південно-західного наріччя української мови, що побачили світ протягом останніх десятиліть, можна назвати такі, найбільші за обсягом поданого мовного матеріалу, як: «Словник бойківських говірок» у 2 частинах М. Онишкевича (К., 1984; 17 тис. слів), «Гуцульські говірки: Короткий словник» (відп. ред. Я. Закревська; Л., 1997; близько 7 тис. слів), «Словник західнополіських говірок» у 2 томах Г. Аркушина (Луцьк, 2000; понад 13 тис. слів), «Słownik huculski» Я. Янова (упоряд. Я. Рігер; Краків, 2001; бл. 9 тис.), «Короткий словник лемківських говірок» П. Пиртея (з окремими матеріалами Л. Олесевича та М. Пенгрина; упоряд. Є. Турчин; Івано-Франківськ, 2004; кількість слів не подано — очевидно, бл. 8,5 тис.), «Словник буковинських говірок» (за заг. ред. Н. Гуйванюк; Чернівці, 2005; 11 816 слів), «Матеріали до словника гуцульських говірок : Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області» Ю. Піпаша і Б. Галаса (Ужгород, 2005; кількість реєстрових одиниць не зазначено — очевидно, бл. 5,5 тис.), «Словник закарпатської говірки села Сокириця Хустського району» І. Сабадоша (Ужгород, 2008; понад 15,9 тис.), «Скарби гуцульського говору: Березови» М. Негрича (відп. ред. Н. Хобзей; Л., 2008; бл. 7 тис.), «Наддністрянський регіональний словник» Г. Шила (відп. ред. Л. Полюга і Н. Хобзей; Л.— Нью-Йорк, 2008; бл. 10 тис.), «Словник села Тилич на Лемківщині» Є. Турчин (Л., 2011; понад 6,5 тис.), «Лемківський словник» І. Дуди (Тернопіль, 2011; бл. 26 тис.), а також словники діалектної фразеології: «Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини» Н. Вархол і А. Івченка (Пряшів, 1990), «Фразеологічний словник говірок Житомирщини» Г. Доброльожі (Житомир, 2010), «Фразеологічний словник лемківських говірок» Г. Ступінської і Я. Битків-

ської (Тернопіль, 2013). На жаль, М. Онишкевичу, П. Пиртею, Г. Шилові, Я. Янову не судилося за життя побачити свої словники у видрукованому вигляді.

Важливим надбанням української діалектографії є також картотеки до словників українських закарпатських говірок І. Панькевича та В. Гнатюка (зберігається в Празі) і М. Грицака (бл. 200 тис. слів; зберігається в Інституті української мови, Київ). На жаль, такі великі надбання (хоча й остаточно не викінчені, але і в такому вигляді дуже потрібні науковцям та широкому загалові читачів) чекають свого виходу надто довго. Українці досі не ознайомлені з такою титанічною працею, як рукописний українсько-російський «Словарь малорусского наречия» у 18 томах М. Руберовського (понад 100 тис. слів; зберігається в Бібліотеці Російської академії наук, Санкт-Петербург). Таких невітшних фактів можна навести й більше.

Матеріалом для рецензованого словника М. Матієва, який має диференційний характер, були села Львівщини, що представляють центральну (30 сіл) та західну (2 села) Бойківщину. Словник базується на великому фактичному матеріалі, зібраному автором особисто усним опитуванням трьох поколінь місцевих мешканців безпосередньо на місцях їхнього постійного проживання. Чимало слів та прикладів до них увійшло до словника завдяки спілкуванню укладача з рідними та односельцями.

Видання містить 6450 слів та 1768 стійких зворотів, а також зразків усної народної творчості. «Із них, — зауважує автор, — 7411 немає в “Словнику бойківського говору: А — копана-ЛБ” Ю. Кміта, надрукованому в 3 – 11 номерах “Літопису Бойківщини”, та в “Словнику бойківських говірок” М. Й. Онишкевича. Загальна цифра (8218) включає 199 слів із виявленою розширеною багатозначною семантикою».

Словнику передую «Передмова», де, зокрема, викладено основні фонетичні та граматичні особливості бойківських говірок, що, безперечно, поглиблює наше уявлення про цей говір української мови. У «Передмові» висвітлено також спроби дослідників з'ясувати походження назви *бойки*. Читач докладно знайомиться з

принципами побудови словника завдяки такому його розділу, як «Побудова словника і словникової статті».

Будь-яка велика праця неможлива, звичайно, без аналізу та врахування доробку попередників. Автор рецензованого видання кожне записане слово (значення) звіряв за «Словником бойківських говірок» М. Онишкевича. До згаданих 199 слів з виявленою автором розширеною багатозначною семантикою після двох скісних рисок подається посилання СБГ [«Словник бойківських говірок»], наприклад: «**ДУЧКА**... 1) Галіявина в лісі... 2) *заст.* Отвір у верхньому жорновому камені для засипання зерна... // СБГ: тільки в 2-му знач.; **КЛНТИТИ**... 1) Ремонтувати старе знаряддя... // СБГ. 2) Бідувати, мучитися... 3) Збирати матеріали чи копоти, економлячи на всьому...». Посилання на словник М. Онишкевича подано також до 805 слів (значень), які «не відрізняються від зареєстрованих у “Словнику бойківських говірок”»: «**КЛАННЯ** [клан'а]... Великий стіжок снопів у полі... // СБГ».

У семантизації реєстрових слів М. Матіїв прагнув до якомога повнішого й докладнішого висвітлення їх значень, зі всіма їхніми відтінками, що йому загалом удалося. Наприклад: «**БЛЯХА**... 1) Листове залізо... 2) Бідон невеликої місткості... 3) Покрівля з дахового заліза... 4) Пряжка або значок, зроблені з металу... 5) Деко, лист... 6) *вставн. сл., рідк.* Уживається як *лайл.* слово...; **ЗОЗУЛЬКА**... *зменш.-пестл.* до *зозуля*. 1) Перелітний птах зі світло- чи бурувато-сірим оперенням...» (до цього заважимо, що в 11-томному «Словнику української мови» слово *зозуля* тлумачиться не зовсім коректно — як «птах-самка», хоча насправді воно позначає як самця, так і самицю; цікаво, що звуки «ку-ку, ку-ку» видає саме самець). Це саме можна сказати і про слово **ЦАПІНА**, що в академічному тлумачному словнику (**цапі́на**) неточно подається як «тичка із залізним гаком; багор». У рецензованому словнику знаходимо вичерпну інформацію щодо значення цього слова: «**ЦАПІНА**... 1) Знаряддя для переміщення колод, що являє собою насадження на довгий держак кований у вигляді подовженої товстої пластини стрижень із загнутим загостреним кінцем з одного боку (форма дзьоба) та обухом — з другого...».

Багатозначні слова внесено до реєстру тільки тоді, коли серед усіх значень хоч одне відрізняється від літературного.

Знайомлячись зі словником, бачимо, що автор послідовно подає лексичну й граматичну характеристику до кожного реєстрового слова. Якщо сумніву семантику слова не вдалося повторно уточнити, укладач су-

млінно коментує такі випадки, наприклад: «**МАВДЬ** [маўд'], -я, ч., *заст.* Дрібний дощ; мряка (інформацію записано 26 років тому від старожила, а тепер підтвердження не вдалося знайти; *див.* ще приклад до статті **ЛУЧНИЦІ**. — М. М.). *Лісоруби ждали мавдя тогді, коли треба було ризувати дерево.* 16; **ЛУЧНИЦІ** [лучниц'і], -ів, *мн., ліс., заст.* 1) Звезені докупі колоди. *Ми збирали ліс у лучниці, а коли ішов мавдь (див. мавдь. — М. М.), то лиш потірькували-сьме долі ризами.* 16...».

Добре, що в поданих ілюстраціях уживання слова або лексикалізованого словосполучення в ряді випадків розкривається його можливе утворення, наприклад: «**ЗОЗУЛЬКА**... ****Зозу́лине сіно, зозу́льчине сіно...** Запашне сіно, висупене в червні на початку сінокоосу. *Зозу́лине сіно роблят тогді, коли зозуля кӯє; його дабт тильтьом, бо оно зелєне, найтіпше.*

Подані в уривках зв'язного мовлення, коломийках, весільних обрядових піснях, прислів'ях, приказках, каламбурах і т. ін. незрозумілі слова відшукуємо в словнику на їхньому алфавітному місці. Завдяки цим прикладам, які «ілюструють реєстрові слова без виправлення “неправильно” побудованих речень», читач непомітно опиняється в мовній стихії говірки, серед людей, крізь призму мовлення прислухається до способу ведення життя, умов праці й відпочинку, до гумору і смутку, словом, до правдивої історії народу. У словникових статтях розміщено відомості і про прикмети, обряди, звичаї та ін. Отже, рецензована праця — це зібрання не тільки лексичного, а й етнографічного матеріалів.

Характеризуючи лексикографічну техніку рецензованого видання, слід також відзначити, що М. Матіїв удосконалив свій словник введенням деяких нових лексикографічних параметрів. Крім прийнятих у вітчизняній лексикографії умовних скорочень та інших графічних знаків, до словника введено такі ідентифікатори: © — паремійні звороти (прислів'я, приказки, примовки і т. ін.) з повчальним, доброзичливим, жартівливим змістом; Ⓢ — лайливі, зневажливі, згубні та іронічні вислови; (©), (Ⓢ) — вітання, побажання добра, дотепи, нісенітниця, застереження, погрози, прокльони і т. ін., а також поєднання двох однакових іменників, з яких один має форму називного, а другий — орудного відмінка, вигуківі сполучення слів, порівняльні та інші стійкі звороти.

Видання фактично містить ще одну реальність — словник стійких зворотів, який легко відшукати в добре продуманій структурі словника та словникової статті завдяки таким розділам, як «Показчик

фразеологізмів, термінологічних та інших лексикалізованих сполучень слів», «Покажчик паремійних та інших стійких зворотів». У традиційному діалектному словникарстві такого впорядкування не знаходимо. Уперше бачимо в словнику й «Покажчик слів, фразеологізмів, лексикалізованих словосполучень, що мають тотожні або майже тотожні значення, та фонетичних і морфологічних варіантів, до яких подано відповідні відсилання».

Завершується словник списком інформаторів, які уточнювали значення застарілих слів, із зазначенням року народження старожилів (найстаршому з них сьогодні було б 110 років) і їхнього місця проживання. Слів під ремаркою *заст.* у рецензованому словнику подано 490. Це переважно лексика ткачів та лісозаготівельників, яка могла б остаточно втратитися.

Уміщені карти на форзацах словника — «Карта говорів української мови», «Схематична карта Бойківщини» — інформують читача про місце бойківського говору серед інших на теренах України, а також про населені пункти Бойківщини.

Серед побажань до майбутнього, безперечно, дуже потрібного доповненого і виправленого перевидання рецензованого словника можна сказати, зокрема, що власні назви (74 одиниці) доцільніше було б, на нашу думку, винести за межу основного реєстру словника й подати їх в окремому додатку, а до слів під скороченням *рідк.* (рідковживане слово або словосполучення) навести паспортизацію. У словнику до бо-

танічної лексики послідовно подано латинські відповідники, у деяких випадках бажано було б подати їх і до зоологічної лексики. Якщо, наприклад, цілком однозначно зрозуміло, що це за тварина кріт — у статті «**КИРТИНА...** 1) Кріт. *Киртіна найбільше рббит шкбду горбду та полю, якб кбсят...*», то в статті **ПОВХ...** Польова миша. *Повхї наріли на сінокбсі, спбсу від них нимб...*» до цього загального пояснення («польова миша»), очевидно, не зайвим був би латинський термін, який визначив би конкретний вид цієї тварини.

Залишимо на розсуд читача сороміцькі коломийки (потрібні вони чи не потрібні серед майже півтисячі таких зразків усної народної творчості), наведені серед ілюстративного матеріалу в низці реєстрових статей: **БУГАЙ, ВІНЬ, ВОХОДОК, ГОРОД, ГРАТИ, ДРУЖБА, ИНСТРУМЕНТ, ИЗГОРІ, ЙОЙК, ЛУПНУТИСЯ, МАЛИНА¹, ОРАНИЦЯ, ПИЧКА, ПОЛОНИНА, ПУЦЬКА, ПУЦЮРИНА, РИНКА, РОСКРІЛЮВАТИ, ШАНДАР.**

Опублікований «Словник говірок центральної Бойківщини» Миколи Матііва — це важливе й надійне джерело мовних даних для мовознавців, етнографів, фольклористів, істориків та всіх тих, хто цікавиться минулим і сучасним української мови в усьому її говірковому розмаїтті. Це видання приваблює також своєю лексикографічною культурою, поліграфічною якістю.

О. ТАРАНЕНКО

Лучик А., Антонова О., Дубровська І.

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ СЛОВНИК ЕКВІВАЛЕНТІВ СЛОВА

К. : Виготівник ФОП Афонін А. О., 2011. — 312 с.

В останні 10–15 років актуалізувалася робота над укладанням двомовних українсько-польських або польсько-українських словників, що виходять друком як у Польщі, так і в Україні. Це передусім типові тлумачні словники¹, а також спеціалізовані дво-, три- чи навіть п'ятимовні словники². Однак до цього часу загалом відсутній українсько-польський чи польсько-український фразеологічний словник. Перша спроба створення українсько-польського фразеологічного словника — це підручник «Українська фразеологія: теорія, вправи, тести, словник» (для студентів української філології; за наук. ред. Т. Космеда. — Познань, 2011. — 190 с.), укладачами якого є Т. Космеда, Л. Малецький, Т. Осипова, М. Четирба, О. Ерделі. У цьому підручнику міститься тлумачний українсько-польський перекладний фразеологічний словничок навчального типу, укладений за тематичним принципом, що репрезентує понад 700 одиниць.

Однозначно великим успіхом українсько-польської лексикографії є «Українсько-польський словник еквівалентів слова» (К., 2011), укладений А. Лучик, О. Антоновою, І. Дубровською, що започатковує низку праць із російсько-польської та польсько-української ідіоматики, потреба в яких, безперечно, давно вже існує. Отже, актуальність рецензованого словника не викликає сумніву.

Ідея створення зазначеного словника належить А. Лучик. Як зауважено в Передмові, він є «продовженням спостережень над явищами перехідності в мовній системі. Порівняно з попередніми “Російсько-ук-

раїнським та українсько-російським словником еквівалентів слова” А. Лучик (К., 2004) та “Словником еквівалентів слова української мови” А. Лучик (К., 2008), в зазначеній роботі упорядковані найуживаніші еквіваленти слова української мови і подані їхні польські відповідники» (с. 4). Як бачимо, «Українсько-польський словник еквівалентів слова» є наслідком багатолітніх дослідницьких міркувань А. Лучик, її теоретичних напрацювань, що зрештою успішно зреалізувалося у відповідній лексикографічній продукції, до роботи над якою були залучені О. Антонова та І. Дубровська.

Виданню словника сприяли Український мовно-інформаційний фонд НАН України, Національний університет «Києво-Могилянська академія» та Інститут славістики Польської Академії наук, що засвідчує академічний характер словника, хоч унікальність цієї праці робить її корисною не лише для академічних мовознавців, а й для тих, хто вивчає українську й польську мови. Без сумніву, крім наукових працівників, цей словник стане в нагоді студентам-славістам, викладачам, перекладачам та всім пересічним користувачам української й польської мов, усім, хто бажає вдосконалити своє мовлення.

Наголосимо, що найбільшим достоїнством зазначеного видання є те, що це перший у вітчизняній і польській лінгвістиці словник, у якому репрезентовано особливий — синкретичний тип мовних одиниць, що посідають проміжне місце в системі фразеологізмів, словосполучень і слів. Відомо, що сам процес виокремлення таких синкретичних одиниць є проблемним. А в словнику не лише подано ці одиниці в проекції на систему української мови, але ще здійснено їхній переклад, дібрано польські еквіваленти.

Репрезентовані в словнику одиниці є еквівалентами нарізно оформлених прислівників, займенників, прийменників, сполучників, вигуків, стійких сполук із несформованою частиномовною належністю. Роль цих мовних одиниць у повсякденній комунікації надзвичайно велика, оскільки вони є носіями не лише відповідної семантики, але передусім прагматики, що специфічно виявляється в кожній національній мові, її дискурсі.

¹ Jurkowski M., Nazaruk B. Mały słownik ukraińsko-polski i polsko-ukraiński. — Warszawa, 1998. — 936 s.; Iwczenko A. Słownik ukraińsko-polski. — Lublin, 2003. — 864 s.

² Kononenko I., Mytnik I., Wasiak E. Słownik tematyczny polsko-ukraiński. — Warszawa, 2010. — 550 s.; Spiwak O., Jurkowski M. Ukraińsko-polski słownik syntaktyczny. — Warszawa, 2003. — 340 s.; Кононенко І., Співак О. Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів. — К., 2008. — 344 с.; Domagalski S. Praktyczny słownik polsko-rosyjsko-ukraiński. — Warszawa, 2000. — 656 s.; Левченко О. Українсько-польсько-білорусько-болгарсько-польський словник порівнянь. — Л., 2011. — 748 с.

Такі одиниці в науковій літературі називають «словами-зв'язками», «структурними словами», «дискурсивними словами». Зазначені одиниці виконують у комунікації важливі прагматичні функції. Якщо в мовознавстві теорія дискурсивних слів частково описана, є значні практичні напрацювання в цій сфері, що зафіксовано в спеціальних лексикографічних виданнях³, то в українському мовознавстві ця проблема лише починає розроблятися, передусім у працях А. Лучик та її лінгвістичної школи.

У процесі функціонування дискурсивні слова мають здатність постійно трансформуватися в інші частини мови, що засвідчує й рецензований словник. У мовознавстві існує традиція називати такі трансформовані форми альтернантами, а процес переходу окремих форм однієї частини мови в іншу чи набуття відповідних нових смислів — альтернацією. Особлива природа значення цих одиниць пояснюється наявністю саме прагматичного значення, що витісняє семантичне, денотативно-сигніфікативне. Отже, такі слова мають «хамелеонівську вдачу» і цілком залежать від контексту. При цьому в тексті (дискурсі) вони виконують особливу функцію вираження ключового смислу.

Зазначене явище ґрунтується на одному з основних положень мовознавства, яке вперше виокремив і схарактеризував В. фон Гумбольдт, а саме: на розумінні мови як діяльності. В еволюційній теорії Гумбольдта мова розвивається стихійно як природний організм. Мовотворчий процес репрезентує стихійну масову діяльність поколінь. Поступ у мові є виявом творчого начала народного духу. Кристалізація попередньої мовотворчої діяльності, накопичення її результату формує та вдосконалює структуру мови, плідно переломлюючи в мовній тканині особливості національної самосвідомості й світосприйняття на кожному історичному етапі розвитку народу, нації. Унаслідок безконечних перетворень і прирощення смислів мова збагачується змістом, удосконалюється структурно, розвиває свої функції. Власне, окреслене явище й демонструє словник еквівалентів слова, що репрезентовано в проекції на дві споріднені лінгвокультури, які мають специфічні відмінності. Рецензований словник дає змогу побачити не лише відмінне у функціонуванні структурних слів, а й виявити подібне, що потребує певного пояснення для розвитку мовознавчої науки. Як бачимо, слов-

ник має великі потенції щодо розвою лінгвістичної теорії.

Сказане дає змогу окреслити й перспективу цього словника, що, можливо, знайде втілення під час його наступних (у чому немає сумніву) перевидань, — моделювання прагматичного значення з урахуванням відповідних функцій, які виявляються в дискурсивному просторі.

Словник має загалом традиційну структуру. У Передмові йдеться про його актуальність, мету й завдання, теоретичну базу (названо подібні словники, що існують у слов'янській лексикографії на сьогодні — «Словарь эквивалентов слова» Р. Рогожникової, М., 1991; її ж «Толковый словарь сочетаний, эквивалентных слову», М., 1993). Крім того, подано авторське уточнення визначення поняття «еквівалент», яке належить Р. Рогожниковій. Погоджуючись із тим, що еквіваленти слова (ЕС) — це сполуки, що характеризуються стійкістю, єдністю значення, здебільшого постійною, незмінною формою і в мовленнєвому потоці є цілісною одиницею також за наголосом — переважно мають один словесний наголос, А. Лучик доповнює цю дефініцію слушними заувагами про те, що «еквіваленти слова характеризуються неморфологічними способами творення, застосування яких відбувається за чітко встановленими в мові схемами» (с. 4). А це й означає, що окреслені одиниці виконують чітко визначені прагматичні функції. У Передмові надано інформацію щодо специфіки відтворення зазначених одиниць у тлумачних словниках української й польської мов, зокрема фразеологічних і орфографічних (с. 3–5). Параграф «Структура словника» декларує, що зазначений словник містить «найпоширеніші одиниці української мови цього типу та їхні відповідники в польській мові» (однак, очевидно, варто було надати інформацію про їхню кількість), вказано на спосіб розміщення матеріалу — алфавітний, що цілком виправдано (с. 5). У параграфі «Реєстр словника і його впорядкування» зазначається, що в словнику подано орфоепічні (акцентні і фонематичні), морфологічні (показники форм відмінкових закінчень, категорій роду та числа, суфіксальні морфеми) та пунктуаційні (наявність-відсутність коми) варіанти, а також факультативні компоненти структури еквівалентів слів (с. 5–6). Параграф «Граматична інформація» містить дані щодо ремарок морфологічного й синтаксичного характеру, йдеться про структуру ЕС, наголошено, що «у складі еквівалентів слова фіксуються одиниці, котрі не можна співвіднести з будь-якою частиною мови. У цьому випадку класифікаційною ознакою є їхня синтаксична

³ Див., зокрема: Объяснительный словарь русского языка : Структурные слова: предлоги, союзы, частицы, междометия, вводные слова, местоимения, числительные, связочные глаголы / Ред. В. В. Морковкин. — 2-е изд., испр. — М., 2002. — 432 с.

функція. До таких одиниць належать, наприклад, еквівалентні слова, що функціонують тільки як компоненти присудка: **ПІД СТАТЬ** у ролі присудка; **ПО СИЛ** у ролі присудка; **У ЗГОДІ** у ролі присудка. Істотну за кількісним складом групу еквівалентів слова становлять вставні конструкції, які теж внесені до реєстру словника: **НА ЖАЛЬ** у ролі вставного слова; **ЯК НА БІДУ** у ролі вставного слова» (с. 7). Власне, два останні постулати вимагають роздумів. Якщо не можна послідовно визначити морфологічну належність, і цей параметр замінюється характеристикою виконання відповідних синтаксичних функцій або вказівкою на статус щодо вияву в контексті категорії модальності, то чи не варто замість цієї інформації подати таку, що була б константною для всіх розглядуваних одиниць, уніфікувала б їхній статус, чітко його окресливши. Як видається, таким параметром може стати вказівка на прагматичні функції. Так само і вияв інтонаційних конструкцій, про що йдеться в цьому параграфі, потребує визначення комунікативних інтенцій (прагматики). Спосіб подання омонімів і слів-аналогів інших частин мови не викликає застережень (с. 7–8). Інформація, подана в параграфі «Стилістична характеристика», добре продумана і є особливо цінною для репрезентації особливостей дискурсивної практики (с. 8–9). Параграф «Семантична характеристика», до речі, вже частково містить указівку й на подання прагматичної інформації, яку добре було б розширити відповід-

ною параметризацією, пор.: **З ПОЖИВОМ** *аналог прислівника* (відчуваючи, виражаючи здивування). У дужках міститься прагматична інформація, що абсолютно виправдано (с. 9). Далі йде інформація про «Перекладну частину словника» (с. 9–10), «Приклади-ілюстрації» (с. 10–11) та «Умовні скорочення». Останній допоміжний складник, що міститься в кінці словника, — «Літературні джерела словника»: для ілюстративного матеріалу лексикографи використали матеріал, що репрезентує найпоширеніші види дискурсивної практики українців і поляків, які реалізовані в їхньому художньому й публіцистичному мовленні (с. 307–311). Основний масив словника — лексикографічні статті (с. 13–306). Дещо дивує, що в словнику не зазначено Зміст.

На наш погляд, можна було вказати на запозичення в системі еквівалентів слів, зокрема виявити й полонізми.

Отже, українська наука збагатилася новаторською працею, що є значним внеском не лише в розвиток теорії і практики лексикографії, але й у розвиток теорії мовознавства загалом, що викликає абсолютне схвалення, а висловлені міркування є радше побажанням стосовно можливостей удосконалення словника, ніж критичними зауваженнями.

Т. КОСМЕДА
(Познань, Польща)

Лариса Іванівна Прокопова
(04.03.1925–19.12.2013)

19 грудня 2013 р. на 89 році пішла з життя Лариса Іванівна Прокопова, доктор філологічних наук, професор, ветеран праці й учасник війни (брала участь у відбудові Києва 1944–1945 рр.).

Л. І. Прокопова народилася 4 березня 1925 р. в м. Щигри Курської області і там же розпочала навчання в середній школі, яку, перебуваючи в евакуації, закінчила в селищі Сорочинці (Чкаловської, тепер — Оренбурзької області) 1943 р. З осені 1943 р. Л. І. Прокопова почала навчатися в Авіаційному інституті (Москва). Хоча Лариса Іванівна й успішно склала в ньому іспити за два семестри, однак зрозумівши, що справжнє її покликання — філологія, переїхала до Києва й у вересні 1944 р. вступила на романо-германський відділ філологічного факультету (німецька мова) Київського національного (тоді державного), університету ім. Т. Шевченка. З того часу і до кінця свого життя педагогічний і науковий шлях Лариси Іванівни, росіянки за національністю, нерозривно пов'язаний з Україною. Під час навчання в університеті Л. І. Прокопова зацікавилася експериментальною фонетикою і почала брати активну участь у роботах Лабораторії експериментальної фонетики під керівництвом кандидата філологічних наук Ірини Петрівни Сунцової, учениці проф. Л. В. Щерби, який був у свою чергу учнем визначного польсько-російського вченого Яна (Івана Олександровича) Бодуена де Куртене. Вірогідно припустити, що на вибір Ларисою Іванівною саме цієї галузі загальної фонетики, а тим самим і загального мовознавства, вплинув не тільки потужний науковий родовід, утілений в І. П. Сунцовій, а й рік перебування в Авіаційному інституті, що прилучив Л. І. Прокопову до точних і технічних наук, оскільки саме експериментальна фонетика як частина філології водночас використовує методи точних наук, математики й фізики, і абсолютно неможлива без застосування різноманітної технічної апаратури.

У 1949 р., після закінченні університету Лариса Іванівна, одержавши за дипломом кваліфікацію філолога зі спеціальності «німецька мова та література», почала працювати в Київському університеті як викладач німецької мови. Згодом, захистивши кандидатську дисертацію («Сопоставительный анализ согласных современных немецкого и украинского языков», 1958 р.) і докторську дисертацію («Структура слога (экспериментально-фонетическое исследование на материале немецкого языка)», 1974), Л. І. Прокопова одержала 1975 р. звання професора і деякий час (з 15.11.1972 до 27.06.1975 р.) працювала на посаді завідувача кафедри німецької мови Київського національного університету, а далі там само до 1997 р. —

на посаді професора. У період з 1997 до 2008 р. Лариса Іванівна викладала в кількох вищих навчальних закладах Києва: з 1997 до 2000 р. — у Київському національному університеті, з 2000 до 2001 р. — у Слов'янському університеті, з 1997 до 2005 р. — в Інституті перекладачів при НАН України, з 2001 до 2008 р. — у Київському міжнародному університеті, в 2005–2007 рр. — у Київському гуманітарному інституті. Останнім місцем її роботи була кафедра теорії, практики та перекладу німецької мови на факультеті лінгвістики Національного технічного університету України (КПІ), куди її з 01.09.2008 р. прийнято як професора, і де пізніше (з 22.12.2008 р.) на неї покладено виконання обов'язків завідувача кафедри, які вона й виконувала майже до кінця життя. Переобтяженість напруженою викладацькою роботою не стала, однак, на заваді великій науковій праці Л. І. Прокопової.

Ця праця, започаткована фактично вже самою темою кандидатської дисертації, пішла трьома взаємопов'язаними шляхами — працею в галузі загальної й експериментальної фонетики, використанням і удосконаленням її здобутків і методів (як однієї з ділянок загального мовознавства), роботою в галузі германістики (головно вивчення й дослідження німецької мови, куди пізніше долучилося й керівництво дисертаціями, пов'язаними з англістикою), діяльністю в галузі україністики (вивчення фонетики літературної мови, частково її говірок, а також контактів із близькоспорідненою російською мовою).

Усі згадані напрями науково-дослідницької роботи, як зазначено, відбито вже в кандидатській дисертації, де за допомогою експериментальної фонетики в зіставному плані досліджено консонантизм німецької і української літературних мов.

Проблемам загальної теоретичної фонетики й фонології і дослідницьким методам експериментальної фонетики присвячено, зокрема, такі її праці: «До питання теорії складу» (1972), «Различительные признаки слоговой просодики», «Аудитивная сегментация как способ определения просодической организации слога» (1974), «О слоговой просодике» (1975), «Интонация и грамматика» (1981), «Фонологическая теория и эксперимент в фонетике» (1983), «Фонология и фонетика на новых рубежах. К XI международному конгрессу фонетических наук» (1987) тощо.

Будучи германістом за спеціальністю, багато часу присвятивши як дослідженню німецької мови, так і її викладанню, Л. І. Прокопова виявила себе водночас і як уважний та проникливий дослідник німецької мови, і як її багаторічний досвідчений викладач, прагнучи зробити найефективнішим її практичне вивчення і засвоєння.

Теоретичне дослідження німецької мови (іноді з частковим висвітленням англійської), зокрема вивчення особливостей її фонетики, тенденцій сьогочасного розвитку, особливостей її вживання в окремих середовищах, проблем перекладу, знайшло своє відбиття у низці таких монографій і статей, як «Структура слога в немецком языке» (1973), «Шумные смычные немецкого языка b, d, g, p, t, k (Характеристика голосового тона силы воздушной струи и придыхания)» (1960), «Деякі тенденції розвитку німецької літературної мови ХХ ст.» (1970), «Дві суперечливі тенденції розвитку німецької літературної мови» (1970), «Артикуляційні кореляти сильного і слабого примикання в німецькій мові (на підставі рентгенофільму)» (1987), «Тendenції розвитку сучасної німецької мови» (2002), «Соціолект школярів і німецька літературна норма вимови (Мови європейського культурного ареалу. Розвиток і взаємодія)» (1995), «До проблем дослідження німецького розмовного мовлення» (2011), «Сьогодні теорії перекладу» (2012), «Місце текстової лінгвістики в теоріях перекладознавства» (2013). Свій викладацький досвід разом із наслідками власних теоретичних досліджень Лариса Іванівна прагнула втілити в практику викладання німецької мови, що відбито у відповідних укладених нею підручниках і посібниках з німецької мови, таких як: «Німецька мова. Підручник для студентів-германістів (магістрів)» (2009), «Підручник німецької мови для студентів ба-

калаврів» (2013), «Методика постановки німецької вимови в середній школі. (Посібник для вчителів шкіл і викладачів вузів)» (1969), «Вступний курс фонетики німецької мови для вузів» (2004). До цього варто додати, що оскільки вона змогла сформувати й очолити авторські колективи, які разом з нею уклали підручники німецької мови для студентів-германістів I, II, III і IV курсів факультетів іноземних мов, їй належить заслуга забезпечення цими підручниками всього часу навчання у вищій школі. За вагомий внесок у підготовку спеціалістів з вищою освітою та активну участь у вихованні студентської молоді Л. І. Прокопову неодноразово відзначали почесними грамотами в тих навчальних закладах, де вона викладала.

Варті уваги і внесок Л. І. Прокопової в мовознавчу україністику, насамперед у дослідження фонетики української мови, що стало предметом її наукових зацікавлень від самого початку наукового шляху і супроводжувало протягом усього життя. Насамперед, звичайно, йшлося про вивчення фонетики літературної мови, але оскільки у формуванні української фонетики і в її розвитку чималу роль ще відіграють впливи українських говірок, а часом, особливо на сході України, сюди долучаються й впливи з боку російської мови, де взаємодія обох мов, української і російської, позначається на них обох, Л. І. Прокопова, як уважна й глибока дослідниця, не могла поминути і цих часткових, але важливих питань. Можна назвати цілу низку її праць, і окремих великих розділів у колективних монографіях, і окремих статей, де порушено питання української фонетики і фонології. Назвімо лише деякі з них: «Приголосні фонемі сучасної української мови» (1958), «До артикуляційної характеристики так званого полтавського л» (1960), «Сучасна українська літературна мова. — Т. 1 (розділ «Звукова характеристика української мови»)» (1969), «Интерференция ритмических структур фонетического слова в русской речи украинцев» (1982), «Взаимодействие фонетических систем русского и украинского языков в условиях двуязычия» (1987), «Параметри милозвучності української мови» (2009), «Ще раз про основний параметр милозвучності української мови» (2010). Ціла низка статей, присвячених українській фонетиці, належить Ларисі Іванівні і в енциклопедії «Українська мова». Тут описано не лише фонетичні особливості, властиві українській літературній мові, а принагідно відзначено також діалектні риси, характерні для тих чи інших звуків (у цілому енциклопедія містить 21 її статтю, з яких 20 присвячено розглядові фонетичних явищ, а одна — І. П. Сунцовій).

Узагальнюючи, мусимо сказати, що в особі Лариси Іванівни Прокопової українська мовознавча наука втратила талановитого, самовідданого й багатостороннього вченого-дослідника, а вища школа — обдарованого і досвідченого викладача. Ця втрата, безперечно, була передчасною, бо навіть в останній рік свого життя вона аж ніяк не виявляла ознак якогось затухання своєї творчої енергії і відійшла в повному розквіті своїх наукових творчих сил. Сумуючи з приводу цієї втрати, можна, однак, потішити себе думкою, що великий доробок, який нам залишила Л. І. Прокопова, аж ніяк не буде змарнований, а знайде своє подальше успішне застосування або стане стимулом для нових звершень у науці.